

1810

GESCHIEDENIS
VAN
NEDERLANDSCH OOST-INDIË,
VOOR DE SCHOLEN ALDAAR BEWERKT

DOOR

W. VAN GELDER,
OUD-INSPECTEUR VAN HET INLANDSCH ONDERWIJS.

TIENDE, HERZIENE DRUK. — GEÏLLUSTREERD.

E 40

BIJ J. B. W.

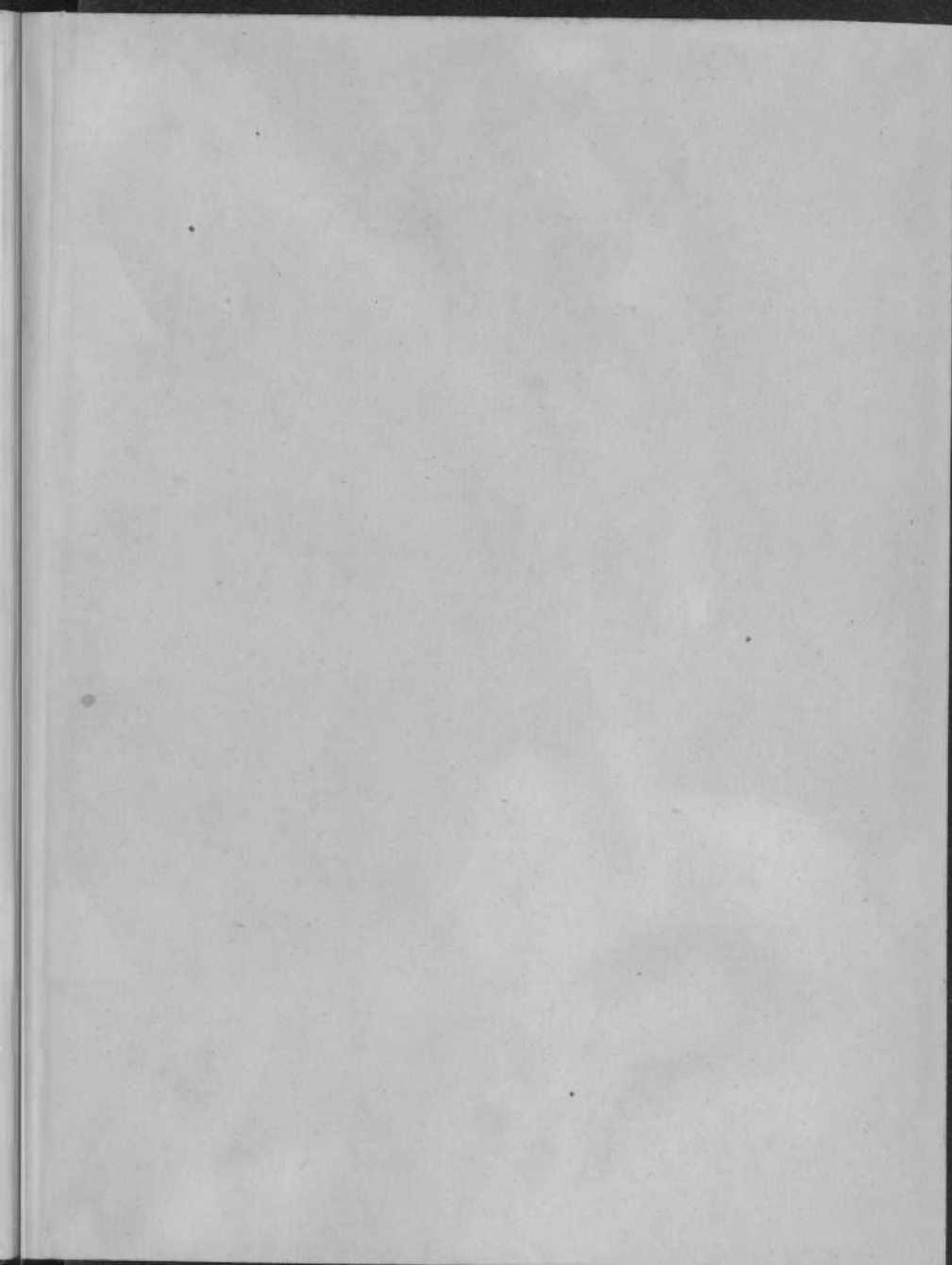
GRONINGEN, DEN HAAG, 1919.

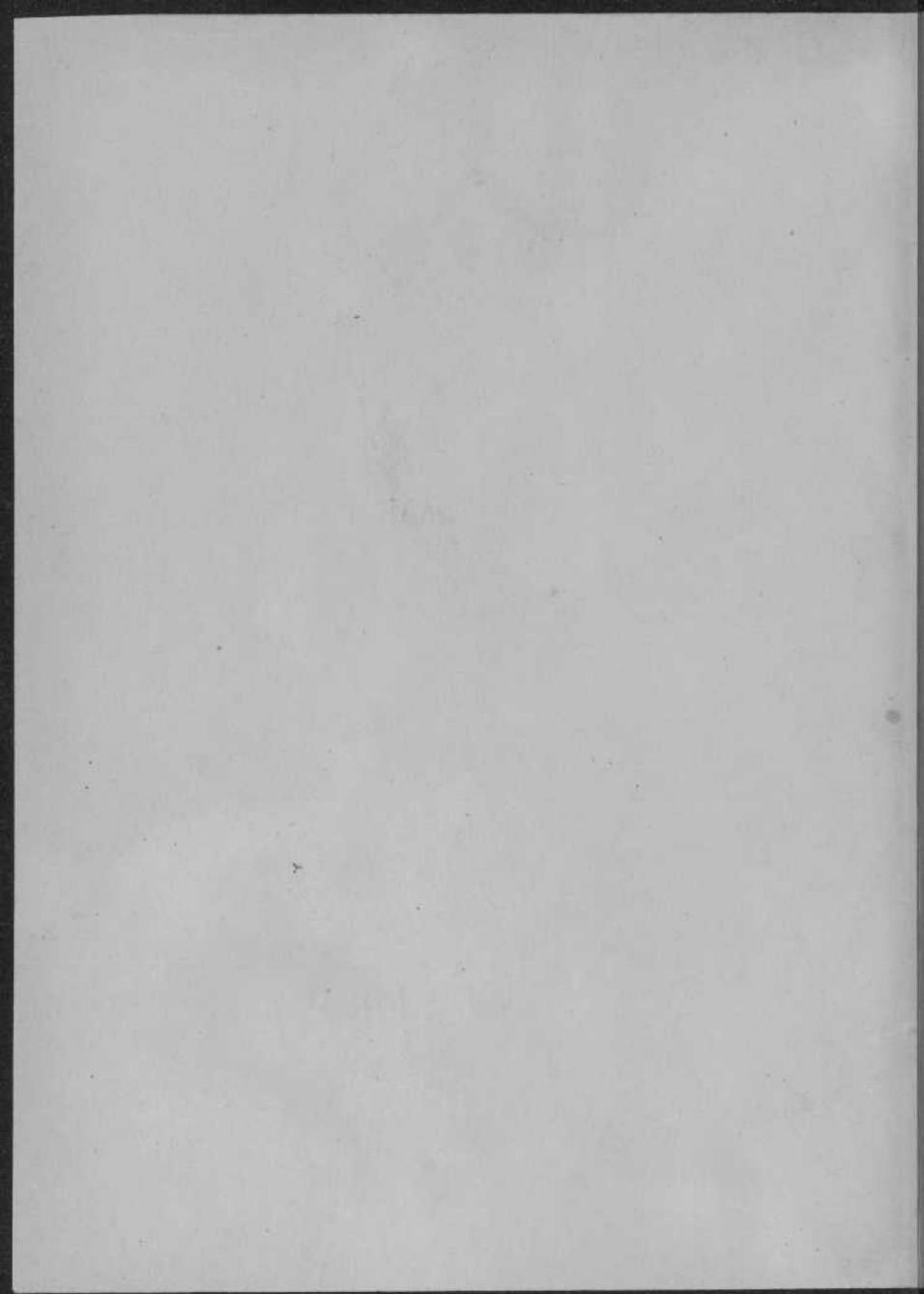
11822

7

1810

E40

GESCHIEDENIS
VAN
NEDERLANDSCH OOST-INDIË,

VOOR DE SCHOLEN ALDAAR BEWERKT

DOOR

W. VAN GELDER,
OUD-INSPECTEUR VAN HET INLANDSCH ONDERWIJS.

TIENDE, HERZIENE DRUK. — GEÏLLUSTREERD.

f 0,75

BIJ J. B. WOLTERS' U. M. — GRONINGEN, DEN HAAG, 1919.

9029/63

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS.

VOORBERICHT.

Dit boekje vraagt een bescheiden plaatsje naast de — trouwens niet zeer vele — leerboekjes, die er over de geschiedenis van N. O.-Indië voor de scholen hier te lande bestaan.

Het bevat min of meer beknopte schetsen, door een lossen draad tot een geschiedkundig verhaal aaneengeregen en werd door mij samengesteld ten behoeve van het onderwijs in de geschiedenis aan de Hoofdenscholen.

De overweging, dat het werkje wellicht ook zou kunnen gebruikt worden op de Europeesche scholen in Indië, deed mij tot de uitgave ervan besluiten.

Moge het, als bijdrage tot vermeerdering der geschiedkundige kennis onzer zoo belangrijke koloniën en tevens als middel tot karaktervorming van onze Indische jeugd, niet geheel onbruikbaar worden bevonden.

Probolinggo, April 1894.

W. v. G.

BERICHT VOOR DEN ZEVENDE DUK.

In dezen druk zijn weder eenige noodzakelijk geachte wijzigingen aangebracht; verder is het korte „naschrift” vervangen door een nieuwe paragraaf, waarin de geschiedenis van den laatsten tijd meer uitvoerig is beschreven en op het groote werk, dat in Nederlandsch-Indië na 1900 is tot stand gebracht, in het bijzonder de aandacht wordt gevestigd.

—

Ter verlevendiging van den inhoud zijn in deze uitgave eenige illustratiën opgenomen.

Den wensch, dat dit boekje — of een dergelijk — voortaan ook mocht worden gebruikt op scholen voor meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs, op kweek- en normaalscholen in Nederland, durf ik nauwelijks uitspreken, lettende op de uitgebreidheid van de leerstof op die inrichtingen van onderwijs, — hoe aanbevelenswaard mij dit ook voorkomt.

Dat intusschen ook door anderen en meer tot oordeelen bevoegden de kennis van de geschiedenis der Nederlanders in Indië van groote waarde wordt geacht, moge blijken uit hetgeen Mr. J. E. Heeres, Hoogleeraar te Leiden in „Nederlands Indië” bl. 323 deel I zegt:

„Wie de geschiedenis van het Nederlandsche volk wil kennen „of schrijven, blijve niet, wat bijna steeds gebeurt, staan, bij wat „in Europa plaats vond, met soms dan een enkelen stap in „gindsche verre oorden. Hij neme de daden van de onzen in Oost „en West binnen zijne beschouwingen op, omdat deze zijn voort- „gekomen uit éénzelfde karakter, hetwelk juist dáár.... zich „ontplooid heeft, meer misschien nog dan in eigen land, in zijne „volle kracht, met volle deugden en volle gebreken.”

's-Gravenhage, Mei 1913.

W. v. G.

BERICHT VOOR DEN TIENDEN DRUK.

Ook in deze uitgave zijn de noodig geoordeelde verbeteringen aangebracht; het aantal illustratiën is met enkele vermeerderd.

's-Gravenhage, Juli 1919.

W. v. G.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING.	
1. Java vóór de komst der Hindoes	1
2. Java onder den invloed der Hindoes	2
3. De Islam op Java	7
4. De Portugeezen in den Archipel	9
5. De eerste tocht der Nederlanders naar Oost-Indië	11
6. Verdere scheepstochten. Strijd met de Portugeezen en Spanjaarden	15
7. Oprichting der Vereenigde Oostindische Compagnie (1602)	17
8. De eerste Gouverneurs-Generaal	19
9. G.-G. Jan Pieterszoon Coen en de stichting van Batavia	20
10. Vervolg	23
11. Uitbreiding van het rijk van Mataram. Ambonsch rechtsgeding	27
12. Eerste en tweede belegering van Batavia. Dood van J. P. Coen	30
13. Vestiging en uitbreiding van de macht der Compagnie buiten Java (1629—1678)	34
Verovering van Malaka	36
Vestiging op Ceylon, Japan en aan de Kaap de Goede Hoop	39
14. Formosa. Antonius Hambroek	42
15. Opstand van Taroeno Djojo. Machtsuitbreiding der Com- pagnie op Midden-Java	45
16. Vervolg	50
17. Sultan Agëng en Sultan Hadji van Bantam	53
18. Soerapati. Eerste successie-oorlog op Java (1704—1708)	55

19.	Tweede successie-oorlog op Java (1719—1723). Samen- zwering van Pieter Erbeveld	60
20.	Toestand van de Compagnie en haar bezittingen in de eerste helft der 18de eeuw	61
21.	Opstand en moord van de Chineezcn te Batavia, 1740	65
22.	Gouverneur-Generaal G. W. Baron van Imhoff. Ver- brokkeling van het rijk van Mataram	68
23.	Het laatste tijdperk der Compagnie. Toestand van Java	72
24.	De Gouverneur-Generaal Mr. Herman Willem Daendels (1808—1811)	75
25.	Verovering van Java. Het Engelsch tusschenbestuur. Luitenant-Gouverneur Stamford Raffles. Hendrik Doeff	81
26.	Herstel van het Nederlandsche gezag in den Oost- Indischen Archipel. Expeditiën naar Palembang en Bone	84
27.	Opstand van Diponegoro. Java-oorlog (1825—1830)	88
28.	De Gouverneur-Generaal J. van den Bosch. Invoering van het Cultuurstelsel	92
29.	De Padri-oorlogen. Uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Sumatra	95
30.	Krijgstochten op Bali (1846—1849)	99
31.	Uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Borneo. Expeditie naar Bone	103
32.	Maatregelen in het belang van Indië na 1848	105
33.	De Atjeh-oorlog	109
34.	Vervolg	112
35.	De expeditie naar Lombok	118
	1. Oorzaken en voorbereiding	118
	2. De overval en de terugtocht der troepen	119
	3. De inbezitneming van het eiland	123
36.	Uitbreiding en bevestiging van het Nederlandsche gezag op de Buitenbezittingen na 1900	124
	Tijdrekenkundig Overzicht	134
	Naamlijst der Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch Oost-Indië	137

INLEIDING.

Den drie en twintigsten Juni van het jaar 1596 werd de Nederlandsche vlag voor het eerst ter reede van Bantam gezien. Zij wapperde van vier schepen, die onder leiding van den opperstuurman Pieter Keijzer en den koopman Cornelis de Houtman daar voor anker kwamen.

Berichten omtrent den zeeweg naar Indië had De Houtman van de Portugeezen vernomen. Van Java wist hij alleen, dat het een zeer vruchtbaar eiland was en dat de weg naar de Specerij-eilanden daar langs liep. Omtrent de Javanen was hem nog weinig of niets bekend. En toch hadden deze toen reeds een lange geschiedenis achter zich.

Tot goed begrip van de lotgevallen der Nederlanders in Indië is het noodig, met de geschiedenis der Javanen en der andere bewoners van den Oostindischen Archipel vóór de komst der Europeanen eenigszins bekend te zijn.

Ongeveer 2000 jaar geleden staken de Hindoes naar Java over en van dezen ontvingen de bewoners van dit eiland hun eerste beschaving, evenals de Batavieren die van de Romeinen ontvingen.

Omtrent den maatschappelijken toestand der Javanen ten tijde van de komst der Hindoes is eigenlijk niets met stellige zekerheid bekend. Alleen door vergelijking met andere, vooral met thans nog weinig beschaafde volken van den Indischen Archipel en door de uitkomsten der vergelijkende taalstudie is het mogelijk daarvan althans eenig denkbeeld te geven.

1. Java vóór de komst der Hindoes.

De alleroudste bewoners van Java en van de andere groote Soenda-eilanden leidden een zwervend leven. Zij woonden in kleine stammen bijeen, in groote huizen, die voor de vele gezinnen in afdeelingen gesplitst waren. Die stammen waren herhaaldelijk met elkander in oorlog en werden dikwijls uit hun woningen verdreven.

De bouwstoffen voor deze woningen, namelijk bamboe, alang-alang, rotan, boomschors en de bladeren van wilde pisangsoorten, waren overal te vinden.

Het warme klimaat eischte weinig kleeding. Bij de mannen bestond deze uit niets anders dan een lap van geklopte boomschors of pisangbladeren, om de lendenen geslagen en onder het lijf doorgehaald. De vrouwen droegen om het middel een kleedje van dezelfde stof. Allen tooiden zich met schelpen en tanden, vederen en haar. Zij prikten in hun huid allerlei figuren en wreven die in met verschillende kleurstoffen om ze blijvend te maken. Wij noemen dit tatoeëeren. Hun voedsel bestond uit de opbrengst van jacht en visscherij; ook aten zij apen, slangen en allerlei ander gedierte, de korrels der in het wild voorkomende gierst, waarschijnlijk ook rijst, op droge gronden geteeld en het meel, dat zij klopten uit den sagopalm.

Met de metalen waren zij in de vroegste tijden onbekend. Dit blijkt uit de steenen wiggen, messen en speerpunten, die hier en daar op Java zijn aangetroffen. Zeer behendig wisten zij om te gaan met de blaaspijp of soempitan. Zij bliezen daarmee vergiftigde pijltjes naar den vijand of naar het wild. Hadden zij een vijand gedood, dan aten zij dien gedeeltelijk op; zijn schedel werd in den rook gehangen en als overwinningsteeken bewaard.

Hun godsdienst bestond in het geloof aan tal van booze en enkele goede geesten, die, naar zij meenden, verblijf hielden in de lucht, onder den grond, op de bergtoppen en in het water. Ook vereerden zij de zon, maan en sterren. Groote vrees hadden zij voor de geesten, die, volgens hun geloof, in de kraters der vulkanen, bij watervallen en bij den oorsprong van beken en rivieren woonden. Door offers en gebeden trachtten zij de gunst dier geesten te verwerven. Zij meenden, dat ziekten en ongelukken door hen werden veroorzaakt. Om zich hiertegen te beschermen werden allerlei kruiden gebruikt; ook riep men de hulp in van hen, die, zooals zij geloofden, de kunst verstonden om de booze geesten te verdrijven. De geheele wereld was, zoo meenden zij, met geesten vervuld. Daardoor hadden zij geen behoefte aan tempels, maar was iedere plek, het bosch, een groote steen, een bron, een waterval, een hooge boom, voor hen een plaats van vereering. Daar brachten zij hun offers, bestaande uit bloemen en vruchten, geslachte dieren en spijzen uit plantenzaden bereid.

Van lieverlede veranderde deze toestand van onbeschaafdheid; het eerst bij de kustbewoners op Java, door aanraking met vreemdelingen.

Onderzoekingen op taalkundig gebied hebben aangetoond, dat nog vóór de komst der Hindoes op Java, de bewerking van het ijzer, de verbouw van rijst op sawahs, de wajang en gamelan op dit eiland bekend waren.

2. Java onder den invloed der Hindoes.

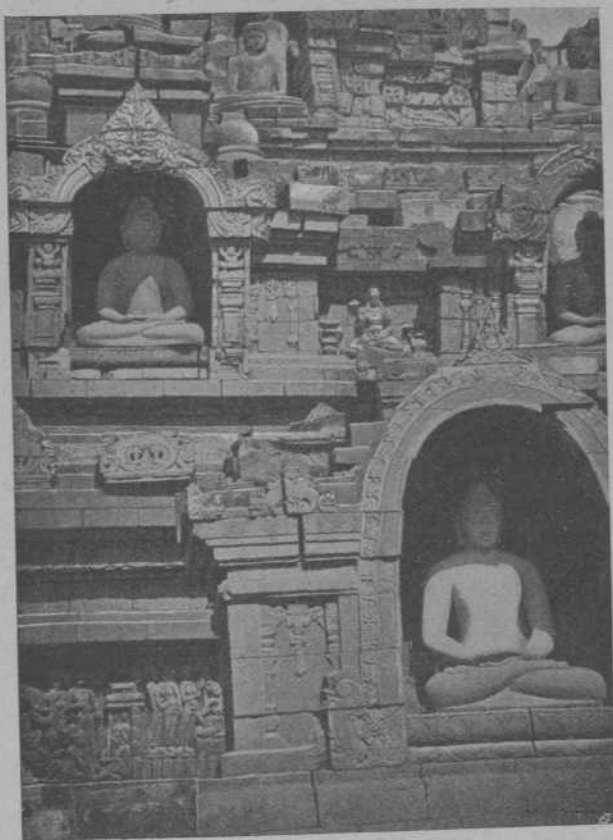
Nog meer veranderde de maatschappelijke toestand door de komst der Hindoes. Door hun invloed verminderden de telkens voorkomende kleine oorlogen. Zij stichtten rijken en brachten orde en rust in het land. Zij verzachtten de ruwe zeden en voerden het dorpsbestuur in.

De Hindoes zijn òf rechtstreeks uit hun stamland Voor-Indië of over Achter-Indië naar Java en Sumatra getrokken.

Zij leerden den Javanen ook tempels bouwen en beelden beitelen uit de zachte bergsteen ter versiering dier tempels, of steenen bakken voor den bouw hunner woningen en paleizen. Veel van hetgeen de oude Javanen onder de leiding der Hindoes hebben voortgebracht, is thans nog over. Nog staan de oude Hindoe-tempels daar, hoewel meer dan 1000 jaren sedert hun stichting zijn voorbijgegaan en nog wekken zij onze bewondering, zoowel door den hoogen kunst- en godsdienstzin, waarvan zij een uiting zijn, als door de stevigheid van hun bouw. Veel kunstwerken zijn echter verwoest of beschadigd, hetzij door de schendende hand der menschen, hetzij door vulkanische uitbarstingen.

Ook de taal der oude Javanen onderging door den invloed der Hindoes een groote verandering. Vele nieuwe woorden kwamen in gebruik, sommige voor nieuwe, tot dien tijd onbekende dingen en andere voor bekende. Voor dezelfde zaken leerde men verschillende woorden gebruiken, al naarmate men tot zijn gelijken of tot hooger en in stand sprak. Dit gebruik nam zeer toe, omdat de Hindoes ook hun verdeeling in kasten of standen op Java invoerden. Zoo ontstond het verschil tusschen de hooge of beleefde taal, die de Javanen tot hun meerderen bezigden en de lage taal, die zij onder elkaar spraken en waarvan ook de aanzienlijken zich bedienden, als zij het woord richtten tot hun minderen. Dit verschil in taalgebruik is tot heden in stand gebleven; het is een eigenaardig kenmerk van de Javaansche samenleving.

Veel goeds hebben de Javanen dus van de Hindoes geleerd. Daaronder mag echter de verdeeling in standen niet gerekend worden, omdat hieruit minachting jegens en onderdrukking van den mindere voortvloeide. De Hindoevorsten beschouwden zich als eigenaars van den grond en als bezitters van de hoogste wereldlijke en geestelijke macht. Zij en de met hen uit Voor-Indië over-

Nissen met Dhyâni-Boeddha-beelden (Bôrô-Boedoer).

gekomenen vormden den adel. De oorspronkelijke bewoners, het geringe volk, werd voor heerendiensten gebruikt. In den beginne mochten zij zelfs geen deel nemen aan de godsdienstige plechtigheden.

De vorsten hadden oorspronkelijk, tijdens de verovering, slechts

een gedeelte van den grond aan zich gehouden en het overige verdeeld onder hun stamgenooten. Dezen stonden tot den vorst in de verhouding van leenmannen en die leenmannen regeerden op hun beurt als kleine vorsten. Slechts uit het betalen van schatting en het leveren van krijgslieden in oorlogstijd bleek hun ondergeschiktheid aan den oppervorst. De druk, door deze leenmannen toen op het volk uitgeoefend, leeft nog voort in de onderdanigheid en den eerbied, dien het Javaansche volk ook thans nog aan zijn hoofden betoont.

Aanvankelijk wilden de Hindoes van geen vermenging met de oorspronkelijke bevolking weten. Toen echter later het Boeddisme, dat algemeene menschenliefde predikt en geen scherpe afscheiding van standen aanneemt, op Java volgelingen kreeg, ondervonden de Javanen een betere bejegening. In het tegenwoordige Voor- en Achter-Indië zelf hebben het Hindoeïsme of Siwaïsme en het Boeddisme een fellen strijd met elkaar gevoerd. Op Java echter hebben, naar het schijnt, beide godsdiensten zich met elkaar verzoend. De door de Siwaïten vereerde goden treft men zelfs aan in Boeddhistische tempels. Zoo werd langzamerhand de afscheiding tusschen overheerschers en overheerschten minder scherp. De Hindoes werden meer Javanen, de Javanen meer Hindoes in godsdienst en zeden.

Onder het geregelde bestuur der Hindoes vestigde zich maatschappelijke orde. Een zekere veiligheid was hiervan het gevolg. De onafgebroken strijd der kleine stammen nam een einde; de landbouw en de visscherij werden beoefend, de rijst werd meer algemeen op sawahs verbouwd en $\frac{1}{10}$ van den oogst als belasting opgebracht. Naar het voorbeeld der Hindoes werden de woonhuizen allengs doelmatiger en meer geschikt gemaakt ter bewoning. Handel en scheepvaart ontwikkelden zich. De Javaan toonde weldra, als eilandbewoner, daarvoor een natuurlijken aanleg te bezitten. Al verder en verder strekten de zeelieden hun tochten

uit en zoo werden op afgelegen eilanden Hindoe-Javaansche koloniën gesticht, als op Bali, Lombok en Soembawa, in den Riouw-Archipel, op Malaka, Sumatra, Borneo en in de Molukken.

Van de vele Hindoerijken, die vroeger en later op Java hebben bestaan, o.a. van een rijk Mataram met de hoofdstad Mëndangkĕmoelan in het tegenwoordige Djokjakarta en van Dâhâ in Kĕdiri, is weinig bekend; van het rijk van Modjopait weet men nog het meest. Ofschoon de naam Modjopait reeds voorkomt in een opschrift op steen van het jaar 840 n. C., stelt men volgens latere onderzoekingen de stichting van het rijk van dien naam op 1278 n. C. De hoofdstad Modjopait was waarschijnlijk gelegen in het district Modjoagoeng, behoorende tot de afdeeling Modjokĕrto. Daar lagen en liggen gedeeltelijk nog de uitgestrekte ruïnen, waarvan millioenen steenen in lateren tijd tot den bouw van Mohammedaansche graven en van suikerfabrieken zijn gebezigd. Op nog andere plaatsen van Java zijn grootsche overblijfselen van bouwwerken, van paleizen zoowel als van tempels gevonden. Wellicht lagen daar eens de woonplaatsen van zelfstandig regerende vorsten, of wel de hoofdsteden van leenrijken, wat niet met zekerheid is uit te maken. Het laatste is wel het waarschijnlijkst.

Omtrent het rijk Modjopait is nog het volgende uit een eenige jaren geleden ontdekt geschrift bekend geworden.

In de tweede helft der 13^e eeuw kwam het rijk Toemapel of Singâsari, in het tegenwoordige Pasoeroean gelegen, in oorlog met China, wegens het beleedigen van een Chineesch gezantschap. China zond een legermacht naar Java, maar toen deze landde, was het rijk Toemapel reeds door dat van Dâhâ in Kĕdiri veroverd.

Een prins van Toemapel, Raden Widjâjâ, was intusschen naar Modjopait gevlucht, waar hij met zijn volgelingen den strijd tegen Dâhâ volhield. Tegelijkertijd overreedde hij de Chineezzen om tegen Dâhâ op te trekken, en dezen brachten dan ook aan den vorst van dit rijk een gevoelige nederlaag toe.

De Chineezzen leden echter zelf groote verliezen en waren weldra, ook door toedoen van Raden Widjaja, verplicht Java te verlaten.

Het is niet zeker, of Modjopait door genoemden prins gesticht werd, maar het staat vast, dat hij dit rijk tot grooten bloei bracht. Modjopait veroverde zelfs Bali en oefende invloed uit op Sumatra.

Onder de opvolgers van Raden Widjaja, voornamelijk onder Hajam Woeroek, breidde Modjopait zich zeer uit. Singapoera, Minangkabau op Sumatra, Matan op Borneo, de Molukken en de kleine Soenda-eilanden, waren onderworpen of schatplichtig aan Modjopait. Toeban, Grèsik en Soerabaja worden genoemd als aanzienlijke handelsplaatsen.

Niet lang echter duurde de grootheid van Modjopait. De band, die bovengenoemde rijken, inderdaad leenrijken, aan den vorst van Modjopait verbond, werd langzamerhand losser, en gelijk dit in Europa en overal elders het geval is geweest, zoo hebben ook op Java de leenmannen steeds getracht hun eigen macht te vergrooten ten koste van die van den leenheer. In Kēdiri en later in Dēmak regeerden machtige leenmannen, die den vorst van Modjopait, hun leenheer, de gehoorzaamheid weigerden en ten slotte dit groote rijk door hun aanvallen te gronde richtten.

3. De Islam op Java.

De ondergang van het eertijds machtige Modjopait werd verhaast, doordat Mohammedanen, afkomstig uit Palembang of uit Mekka, zich in Oost-Java te Grèsik (Grisee) en in West-Java te Tjirēbon (Cheribon) vestigden. Te Grèsik was Malik Ibrahim de eerste verkondiger van den Islam. Hij stierf daar in 1419, zooals blijkt uit het jaartal, dat in Arabisch schrift op zijn marmeren graftombe te lezen staat. Te Tjirēbon was het de Arabische Sjeich Ibn Maulana, meer bekend als Soenan Goenoeng Djati.

Langzaam, maar zeker breidde de Islam zich uit, ook onder de

aanzienlijken en in 1518 versloeg de Mohammedaansche leenvorst van Dëmak, Dipati Oenoes of Joenoes,¹⁾ gesteund en aangespoord door Islamitische geestelijken, het leger van Praboe Oedara, den laatsten vorst van Modjopait. Zijn hoofdstad, evenzoo geheeten, ten Zuiden van het tegenwoordige Modjokërto gelegen, werd stormenderhand ingenomen en in brand gestoken. Praboe Oedara zelf kwam volgens de overlevering in de vlammen om, althans men hoorde niets meer van hem. Een deel van zijn verwanten en van de bevolking vluchtte en stichtte in Oost-Java en op Bali nieuwe Hindoe-Javaansche staatjes.

In West-Java heeft een Hindoerijk bestaan, dat den naam van Padjadjaran droeg en waarvan de hoofdstad in de nabijheid van het tegenwoordige Buitenzorg gelegen was. Van dit rijk is eveneens zeer weinig bekend. Soenan Goenoeng Djati, zooeven genoemd, huwde volgens inlandsche overleveringen met een zuster van een der aanzienlijken uit het rijk van Padjadjaran. Zijn zoon, Hassan Oedin, veroverde het omstreeks 1526 en voerde den Islam in West-Java in. Hij is de stamvader van het Bantamsche vorstenhuis. Toen de Hollanders in 1596 te Bantam aankwamen, regeerde daar de derde vorst uit het stamhuis van Hassan Oedin.

De strijd tusschen den Islam en het Hindoeïsme heeft zoowel in Oost- als in West-Java een geruimen tijd geduurd. Vooral in Oost-Java is die strijd hevig en hardnekkig geweest. In het laatst der 16^e eeuw, tijdens de eerste komst der Hollanders, bestond daar nog een Hindoerijk.

Terwijl de Islam zich meer en meer op Java uitbreidde, heerschte er na den val van Modjopait een toestand van verwarring en regeeringloosheid, die ongeveer een eeuw aanhield.

De rijkssieraden van Modjopait waren door den vorst van Dëmak naar zijn gelijknamige hoofdstad overgebracht. Met die

¹⁾ De Raden Patah der inlandsche verhalen.

overbrenging beschouwde hij zich als in de plaats getreden van den oppervorst van Java, wiens hoofdstad hij verwoest had. Onder een zijner opvolgers, Trënggono, werd een oorlog gevoerd tegen de Hindoes in Pasoeroean, die in den Oosthoek een nieuw rijk hadden gesticht. Trënggono kwam daar omstreeks 1546 om het leven en zijn rijk werd onder zijn zonen verdeeld. Achtereenvolgens ontstonden verscheidene rijken, als dat van Djëpara, Padjang, Toeban en Soerabaja, maar deze werden eindelijk alle overvleugeld door het rijk van Mataram, in het tegenwoordige Djokjakarta gelegen. Daar kwam in 1575 Soetowidjojo aan de regeering, die zijn heerschappij over de omliggende gewesten Padjang, Këdoe, Bagëlen en Madioen wist uit te breiden. Hij bracht in 1586 de kroon en verdere rijkssieraden van Modjopait, die in het bezit waren geweest van den vorst van Padjang, naar Mataram over en trachtte de opperheerschappij over geheel Java te verkrijgen. Toen Soetowidjojo in 1600 overleed, strekte zijn gebied zich reeds uit van de Tjitaroem tot Pasoeroean. Toeban, Djëpara en Soerabaja waren toen evenwel nog onafhankelijk van Mataram.

4. De Portugeezen in den Archipel.

Ongeveer 100 jaar vóór de komst der Nederlanders op Java richtten de Portugeezen den steven naar Indië. In 1497 zeilde Vasco da Gama de Kaap de Goede Hoop voorbij; den 20^{en} Mei 1498 landde hij bij Kalikoet op de kust van Malabar en zoo was de zeeweg van Europa naar Indië ontdekt.

In weinig jaren breidden de Portugeezen hun handelsbetrekkingen en hun invloed belangrijk uit door het stichten van kantoren en sterkten, vooral van 1509—1515, toen Alfonso d'Albuquerque onderkoning in Azië was. Hij was voor de Portugeezen, wat later Coen voor de Hollanders is geworden: de grondlegger van hun koloniale macht.

In 1510 kregen de Portugeezen vasten voet in Voor-Indië door de verovering van Goa en in 1511 viel hun de rijke en machtige koopstad Malaka, stapelplaats van den specerijhandel, in handen. Zij vonden daar een aanzienlijke Javaansche volksplanting, waar kooplieden van Toeban, Djëpara, Jakatra en Palembang kwamen om handel te drijven.

Van Malaka uit deden de Portugeezen een ontdekkingstocht naar de Molukken ten einde de specerijen in het land van herkomst zelf te koopen. Zij namen den weg langs Java's noordkust en deden Grisee aan, dat toen een aanzienlijke Mohammedaansche handelsplaats was. Over het geheel werden zij door de Mohammedaansche bevolking in de kustplaatsen van Midden- en Oost-Java niet zeer vriendelijk ontvangen. Om die reden zonden zij in 1521 een schip naar Jakatra of Soenda Kalapa, dat toen een belangrijke peperhaven was. De Portugeezen werden daar door den Hindoeschen vorst toegelaten en sloten een zeer voordeelig handelsverdrag met hem. Het duurde evenwel tot 1527, eer zij weder op West-Java, nu te Bantam, terugkwamen. Intusschen was deze stad door de Mohammedanen veroverd en werden de Portugeezen ook daar meer als vijanden dan als vrienden behandeld.

Bij hun komst in Indië vonden de Portugeezen den handel op de verschillende eilanden, op Malaka en de Molukken, grootendeels in handen van de Javanen. Door de verovering van Malaka, het uitroeien van de Javaansche volksplanting aldaar en door herhaalde zeegevechten, waarin de Portugeezen de overwinning behaalden, vernietigden zij de overmacht der Javanen ter zee.

In 1522 bouwden de Portugeezen een fort op Ternate en kregen van den met hen bevrienden sultan den alleenhandel (monopolie) in specerijen in de Molukken. Ambon werd later hun hoofdvesting in dit deel van den Archipel.

Weldra kregen de Portugeezen met de Spanjaarden te doen, die in 1519 onder Magelhaen, een Portugees in hun dienst, langs

het westen om de zuidpunt van Zuid-Amerika den weg naar Indië vonden. De Spanjaarden landden op Tidore, dat naijverig was op Ternate en zoo stonden Spanjaarden en Portugeezen in de Molukken vijandig tegenover elkaar. De Portugeezen waren echter machtiger en verdreven hun mededingers van Tidore naar Djilolo.

In 1529 kwam er een verdrag tusschen beide volken tot stand, waarbij werd overeengekomen, dat de Spanjaarden zich uit de Molukken zouden terugtrekken, tegen betaling — door de Portugeezen — van een aanzienlijke som geld. In 1542 vestigden de Spanjaarden zich op de eilanden ten noorden van de Molukken gelegen, die later Filippijnen zijn genoemd.

Met Atjeh knoopten de Portugeezen in 1519 handelsbetrekkingen aan, omdat zij meenden, dat daar goud gevonden werd. In 1521 bouwden zij een fort te Pasei op Noord-Sumatra, maar doordat zij de kaapvaart op vreemde handelsschepen uitoefenden, maakten zij zich gehaat. Daardoor verplaatste de handel zich naar andere havens, o.a. naar eenige in Atjeh, dat nu bloeiend en machtig werd. Door den invloed van Atjeh werden de Portugeezen in 1524 weder uit Pasei verdreven.

In 1580 werd Portugal door de Spanjaarden veroverd en derhalve onder Spaansch bestuur gebracht. Deze inlijving van Portugal bij Spanje heeft grooten invloed uitgeoefend op de krijgsgedrijven en den handel der Portugeezen in den Indischen archipel. Immers kregen zij daar tegen het einde der 16e en in de 17e eeuw in de Nederlanders geduchte mededingers, die geleidelijk hun plaats innamen en hun ten slotte niets overlieten dan het oostelijk deel van Timor, thans nog een bezitting van Portugal.

5. De eerste tocht der Nederlanders naar Oost-Indië.

In den tijd van Karel den Vijfden en reeds vroeger dreven de Nederlanders een levendigen handel in Indische waren. Zij kochten die op te Lissabon en verhandelden ze in de landen van Midden-

Europa. Na de verovering van Portugal door Filips II werd deze handel op Lissabon eerst zeer bemoeilijkt en later streng verboden. In 1585 werd Antwerpen, de voornaamste Nederlandsche handelsstad, door de Spanjaarden ingenomen, waardoor veel kooplieden van daar verhuisden en zich te Middelburg, Amsterdam en andere noordelijke plaatsen gingen vestigen.

Door het verbod van den Spaanschen koning in hun handel belemmerd, kwamen de Nederlandsche kooplieden op het denkbeeld, in het belang van den handel, zelf den zeeweg naar Indië te zoeken, om uit de eerste hand de specerijen te kunnen opkopen.

Driemaal, in 1594 en in de beide volgende jaren, beproefden zij te vergeefs den weg daarheen langs het noorden van Europa te vinden. Intusschen hadden aanzienlijke Amsterdamsche kooplieden te Lissabon de noodige inlichtingen doen verzamelen omtrent het vaarwater naar Indië. Het gevolg hiervan was, dat, nog vóór de laatste tocht om de Noord werd ondernomen, vier kleine schepen onder De Houtman, den 2^{en} April 1595 uit Tessel onder zeil konden gaan.

Naar de aanwijzingen van een reisverhaal, opgesteld door Linschoten, die op een Portugeesch schip den tocht naar Indië had meegemaakt en met behulp van een door Plancius bewerkte uitgave van Spaansche en Portugeesche kaarten, zou diens leerling, Pieter Keijzer, als opperstuurman de schepen geleiden. Na velerlei moeilijkheden bereikten zij straat Soenda en daar Java op den weg naar de Molukken lag, richtten zij den steven naar de reede van Bantam, waar zij den 23^{en} Juni 1596, dat is ruim 14 maanden na hun vertrek, het anker uitwierpen.

Al spoedig werden de Hollandsche schepen daar omringd door prauwen, die vruchten en eetwaren te koop aanboden. Javanen, Arabieren, Chineezers en Klingaleezen kwamen aan boord met hun koopwaren. Weldra stapten de Nederlanders aan wal en werd hun een huis aangewezen, waar zij handel konden drijven. De op een

De vloot onder De Houtman naar Oost-Indië vertrekkend.

moerassigen grond gebouwde stad, waardoor een riviertje stroomde, was in de oogen der Nederlandsche zeelieden zeer onzindelijk. Ze bestond, behalve de woning van den vorst, die met palissaden omringd was, uit onregelmatig dooreenliggende bamboezen huizen, op palen gebouwd. De markt beviel hun beter. Daar vonden zij de peper, die ze zochten, sandelhout, kokosolie en suiker. Daar ook troffen zij Chineesche handelaars aan, in wier winkels of toko's zijden stoffen, lakwerk en porcelein uitgestald waren.

Een paar maanden lang vlotte de handel goed. Toen ontstonden er moeilijkheden, waarschijnlijk door den invloed van Portugeesche handelaars, die daar gevestigd waren, maar ook door de onbetrouwbaarheid van den rijksbestuurder en door de onhandigheid en ruwheid van de Hollanders. Eenigen van hen, waaronder De Houtman, werden gevangen genomen en eerst na een beschieting van de stad tegen een losprijs weer vrij gelaten. De vergunning om aan wal te komen en te handelen werd kort daarna ingetrokken. In het begin van November verliet men Bantam en daar geen voldoende lading was verkregen, werd de tocht oostwaarts voortgezet.

Weldra kwam men voor Jakatra. Daar hadden zich, sedert de Portugeezen er in 1527 (zie bl. 10) geland en enkelen van hen vermoord waren, geen Europeanen meer vertoond. In het eerst vluchtte de bevolking, maar weldra kwam ze rijst, groenten en vruchten te koop bieden. Ook de Pangeran kwam aan boord; men gaf hem een stuk rood laken ten geschenke, waarmee hij uitermate ingenomen was. Daar er echter geen handel te drijven viel, vervolgden de Hollanders hun weg oostwaarts. Na de Karimoen Djawa-eilanden, Toeban, Sidajoe en Grisee aangedaan te hebben, zeilden zij naar Balëmbangan. De Hindoesche vorst van deze plaats was juist in oorlog met de Mohammedanen van de noordkust, zoodat ook hier geen gelegenheid was om zaken te doen. Na een bezoek aan Bali zeilde men om Java's zuidkust heen

en zette koers naar het vaderland, waar men in Augustus 1597 terugkwam.

De reis had niet veel voordeel opgeleverd, daar nauwelijks één schip een volle lading meebracht; van de 250 schepelingen, die waren uitgezeild, zagen slechts 89 hun land terug. Maar de weg naar Indië was gevonden en weldra had men weer een vloot gereed om zee te kiezen.

6. Verdere scheepstochten. Strijd met de Portugeezen en Spanjaarden.

De tweede vloot door de Nederlanders naar Indië uitgerust, bestond uit 8 schepen onder de admiraals Van Neck en Van Waerwijk en was uitgezonden door een vereeniging van Amsterdamsche kooplieden. Zij vertrok in Mei 1598 uit Amsterdam en kwam gedeeltelijk reeds in het laatst van November op de reede van Bantam aan. Daar was de stemming zeer ten gunste der Nederlanders veranderd tengevolge van een strijd tusschen de Bantammers en de Portugeezen. De Bantammers beschouwden de Nederlanders nu als bondgenooten. Eenige geschenken en brieven van Prins Maurits versterkten het vertrouwen en weldra konden vier schepen met een volle lading peper en andere specerijen den terugtocht aanvaarden. De vier overige schepen zetten koers naar de Molukken.

Op hun tocht daarheen deden zij, behalve Jakatra, ook Toeban aan, waar zij zeer goed werden ontvangen, maar waar de handel niet veel beteekende. Een der bevelhebbers, Van Heemskerk, deed ook Djaratan aan, zooals toen het oostelijke gedeelte van Grisee heette. De schepen konden er op een steenworp afstand van de kust ankeren. Men vond daar de specerijen, die uit de Molukken werden aangebracht. Daar waren ook Portugeezen en Chineesche handelaars uit Canton gevestigd. Grisee met Djaratan maakte

toen een deel uit van het rijk van Soerabaja, dat destijds nog niet door Mataram was ten onder gebracht.

In de Molukken, waar men Ambon, Banda en Ternate bezocht, werden goede inkoop en gedaan. Overal werden de Nederlanders goed ontvangen en op beide laatstgenoemde plaatsen werd een kantoor gesticht, waar een Hollander in het belang van den handel achterbleef.

Na dezen tweeden tocht volgden andere elkander met snelheid op. Alleen van de belangrijkste zal hier een en ander worden medegedeeld.

In 1599 kwamen de gebroeders De Houtman met twee schepen voor Atjeh, maar vonden daar eerst geen goed onthaal. Door verdachtmaking van den kant der Portugeezen werd zelfs Cornelis de Houtman vermoord en zijn broeder Frederik gevangen genomen. Nadat hiervan bericht in Nederland was ontvangen, vertrok een nieuwe vloot van 4 schepen naar Atjeh, die een brief van Prins Maurits en eenige geschenken voor den Sultan meebracht. Men vond dezen toen gunstiger gestemd. Frederik de Houtman werd losgelaten, een goede lading peper werd verkregen en met een Atjehsch gezantschap aan boord zeilde de vloot terug.

Steeds nam het aantal schepen toe, dat op Indië ter koopvaart voer; in toenemende mate wonnen de Nederlanders het vertrouwen der inlandsche vorsten, bij wie de Portugeezen zich door hun hebzucht en hun streven, om onder de inboorlingen den Katholieken godsdienst in te voeren, zeer gehaat maakten.

Om den verloren invloed te herwinnen, rustte Filips III in 1601 een vloot uit, die de inlandsche vorsten zou dwingen den handel met de Nederlanders te staken. Deze vloot, uit 8 zware en 22 kleinere oorlogsschepen bestaande, blokkeerde juist de haven van Bantam, toen de Hollandsche admiraal Wolfert Harmensz. daar met 5 kleine schepen verscheen.

Met groote stoutmoedigheid tastte Harmensz., in weerwil van

zijn geringe macht, de Spanjaarden aan en dreef hen op de vlucht. Hij werd te Bantam met gejuich ontvangen en als redder begroet. Zijn dapperheid verhoogde niet weinig het ontzag en het vertrouwen, dat de Bantammers in de Nederlanders stelden. Een vloot van 5 schepen onder van Heemskerk, kort daarna voor Bantam verschenen, kon dan ook spoedig met volle lading de terugreis aanvaarden.

In 1602 kwamen ook 2 Engelsche schepen voor Bantam met brieven en geschenken van Koningin Elizabeth. Zij kregen verlof tot het oprichten van een handelshuis en vertrokken met een goede lading.

7. Oprichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie (1602).

De schepen, die tot nu toe op Indië hadden gevaren, waren uitgerust door verschillende vereenigingen van kooplieden, die ieder haar eigen kantoren te Bantam en elders hadden. Wel bestreden zij de Portugeezen als hun gemeenschappelijken vijand, maar daar zij als handelaars van verschillende compagnieën elk voor zich het spoedigst en het goedkoopst lading zochten te verkrijgen, waren zij voor elkander dikwijls gevaarlijke mededingers.

Dit werd door de staatslieden en handelaars in Nederland ingezien. Daarbij werd in aanmerking genomen, dat in Engeland eveneens reeds een compagnie voor den handel op Oost-Indië was opgericht. Als gevolg hiervan werd den 20^{en} Maart 1602 een vereeniging tot stand gebracht van de verschillende compagnieën tot één groote handelmaatschappij, die den naam ontving van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Deze kreeg van de Staten-Generaal het recht van alleenhandel op de landen, gelegen ten oosten van de Kaap de Goede Hoop en ten westen van de straat van Magelhaen. Zij nam daarbij de taak op zich, de Portugeezen en Spanjaarden te bestrijden, niet alleen in het belang van den

handel, maar ook als vijanden der Republiek. Daarom werd aan de Vereenigde Oost-Indische Compagnie het recht verleend tot het sluiten van contracten met inlandsche vorsten en het benoemen van ambtenaren en bevelhebbers, die echter den eed van trouw aan de Staten-Generaal moesten afleggen.

Had men vroeger, alleen als dit noodig was, de Portugeezen en Spanjaarden bestreden, — nu kon de strijd tegen hen met meer kracht en samenwerking worden voortgezet. Vloten uit 14 en 15 schepen bestaande, rijkelijk van geschut voorzien en goed bemand, werden door de Vereenigde Compagnie uitgezonden. Uitdagend verschenen de Nederlanders voor Goa en Malaka, de steunpunten der Portugeesche macht en sloten met de inlandsche vorsten verbonden tegen hun beider vijand.

De eerste vloot, door de Compagnie uitgerust, vertrok in 1602 onder het bevel van Van Waerwijk en had ten doel de kantoren te Bantam en Grisee in factorijen der V. O. C. te veranderen. Na veel moeite gelukte het hem te Bantam van den vorst een stuk gronds in eigendom te verkrijgen met een daarop staand steenen gebouw, later loge genaamd, dat tot pakhuis en kantoor werd ingericht. Te Grisee slaagde hij spoediger.

Vandaar zeilde Van Waerwijk naar Soekadana op Borneo en naar Djohor en Patani op Malaka. Daarna keerde hij over Bantam terug naar Holland, waar hij, nadat een gedeelte van zijn vloot met kostbare lading hem was voorgegaan, in 1607 terugkeerde.

Intusschen was de admiraal Steven van der Hagen in 1604 met een vloot van 13 zeilen naar Indië gezonden. Hij kwam op oudejaarsavond van 1604 te Bantam aan en ontving daar tijdingen uit Ambon, die hem noopten daarheen te vertrekken. Daar had de Portugeesche vlootvoogd in Spaanschen dienst, Furtado de Mendoza, die door Harmensz. in 1601 bij Bantam op de vlucht was gejaagd, de Amboneezen gestraft voor de goede ontvangst van de Hollanders. Van der Hagen veroverde in 1605 het Portugeesche fort op

Leitimor, vergrootte het en gaf het den naam van Nieuw-Victoria; verder sloot hij met de hoofden van Hitoë een overeenkomst voor den alleenhandel in kruidnagelen. Zijn onderbevelhebber Bastiaansz. veroverde daarna het Spaansche fort op Tidore.

In 1605 verscheen de Nederlandsche admiraal Matelieff met 11 schepen voor Malaka, welke stad hij tevergeefs belegerde. Daarop zette hij koers naar de Molukken, waar in 1606 ook de Spanjaarden waren gekomen. Matelieff kwam er een jaar later en stichtte op Ternate een fort bij Malajoe. Aldus hadden te dien tijde zoowel de Spanjaarden als de Hollanders een vestiging op Ternate.

In 1604 was een tweede Engelsche handelsvloot te Bantam verschenen. De goede verstandhouding met de Nederlanders, die in den beginne had bestaan, bleef echter niet lang bewaard.

Bantam was langzamerhand het middelpunt van den Nederlandschen handel geworden en het ontzag voor de Compagnie was nog vermeerderd door een overwinning, die Matelieff op de Portugeezen behaalde, waarbij aan hun invloed te Bantam weer een gevoelige slag werd toegebracht. Ook te Grisee zocht men hun invloed te verminderen en den alleenhandel te verkrijgen.

8. De eerste Gouverneurs-Generaal.

Bij het sluiten van het twaalfjarig bestand met Spanje in 1609 was bepaald, dat beide partijen in Indië zouden behouden, wat zij op dit tijdstip bezaten. Dat er echter in Indië geen vrede zou zijn, vermoedden ook de bewindhebbers der Compagnie en daar zij meer kracht en eenheid in het bestuur wenschelijk achtten, alsmede meer toezicht op de dienaren der Compagnie, die niet allen door toewijding aan haar dienst en dien van hun land uitmunten, werd besloten een Indische regeering in het leven te roepen met een Gouverneur-Generaal aan het hoofd. Deze zou niet alleen over de vloten, maar ook over de handelskantoren, forten en bezittingen

der Compagnie het opperbewind voeren. De bewindhebbers be-
noemden Pieter Both, vroeger admiraal der Compagnie, tot die
waardigheid en de Staten-Generaal bekrachtigden deze keuze. Hij
zou in het bestuur worden bijgestaan door een Raad van Indië.

Deze eerste Gouverneur-Generaal kwam in 1610 met een vloot
van 11 schepen te Bantam aan. Daar was in 1608 Aria Rana
Manggala tot Rijksbestuurder aangesteld, die tijdens de minder-
jarigheid van den vorst van Bantam een zeer groote macht bezat.

Hij was een vijand der Europeanen en bleef dit, zoolang hij aan
het bewind was. Dit noopte Pieter Both te Jakatra eenig terrein aan
te koopen tot het stichten eener loge. Hij verkreeg er van den Pan-
geran een stuk grond aan den rechteroever van de Tji Liwoeng.
Niemand vermoedde toen, dat daar weldra een kasteel zou ver-
rijzen, dat binnen weinige jaren sterk genoeg zou zijn om den
Panëmbahan van Mataram, den machtigsten vorst van Java, het
hoofd te bieden. Onder het bestuur van Both kwamen de Neder-
landers voor het eerst met dezen vorst in aanraking door een ge-
zantschap, dat zijn hoofdstad Karta bezocht.

In 1614 vertrok Both uit Indië. Op zijn terugtocht leed hij
schipbreuk bij Mauritius en kwam in de golven om. Hij en
zijn opvolgers Reijnst en Reaal hielden het meest verblijf in de
Molukken.

9. De Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen en de stichting van Batavia.

Het waren moeilijke tijden, die aan de stichting van Batavia
voorafgingen. Overal door vijanden omringd, gevoelden de bevel-
hebbers der Compagnie behoefte aan een vast punt, waar koop-
waren en gelden in veiligheid zouden zijn.

In Juli 1618 was het Nederlandsche kantoor te Japara, welke
plaats tot het gebied van den Panëmbahan van Mataram behoorde,

uitgeplunderd. Kort daarna werd een aanslag gedaan op de loge te Jakatra, die wel werd vrijdeld, maar waaruit bleek, dat men ook daar op zijn hoede moest zijn. En te Bantam ondervonden de Hollandsche kooplieden door de vijandige gezindheid van den Rijksbestuurder groote tegenwerking.

Behalve met de vorsten op Java hadden de Nederlanders nog rekening te houden met de Engelschen, die, ofschoon niet met de Republiek of met de Compagnie in oorlog, als mededingers in Indië met hen op vijandigen voet stonden.

Onder deze omstandigheden had de Compagnie het voorrecht onder haar ambtenaren een man te bezitten, even bekwaam als vastberaden en stoutmoedig, die weldra toonde, dat hij tegen deze vijandige machten was opgewassen.

Deze man was Jan Pieterszoon Coen.

In 1587 te Hoorn geboren, ontving hij van zijn ouders een uitstekende opvoeding. Nog nauwelijks 13 jaar oud vertrok hij naar Rome, waar hij op een Vlaamsch koopmanskantoor kennis opdeed van den handel en van vreemde talen. Met deze kennis toegerust, zeilde hij reeds op twintigjarigen leeftijd naar Indië. In 1610 keerde hij van daar terug, maar ging twee jaar later als commandant van twee schepen er weer heen en krom van Onderkoopman allengs op tot Opperkoopman, Raad van Indië en Directeur-Generaal van den handel, de hoogste betrekking na die van Gouverneur-Generaal. In die hoedanigheid stonden de kantoren te Bantam en Jakatra onder zijn beheer. Te Bantam had hij van de vijandige gezindheid van den Rijksbestuurder reeds menig bewijs ontvangen; zelfs waren herhaaldelijk aanslagen op zijn leven gepleegd. Toen nu in Augustus 1618 de bovenvermelde aanslag op de loge te Jakatra gedaan werd, begreep Coen, dat het dringend noodig was zich te wapenen. Hij bracht de ambtenaren der Compagnie in veiligheid op de schepen en legde eenige versterkingen om de loge aan, waarop hij 12 stukken geschut plaatste.

Ofschoon de Pangeran van Jakatra daartegen bezwaar maakte, ging Coen voort met zich te versterken, wierp nog twee bolwerken op en wapende ze met geschut, zoodat tegen het eind van het genoemde jaar de factorij in een fort was herschapen.

Terwijl Coen aldus met den vorst van Jakatra meer en meer op gespannen voet kwam, deden de Engelschen, die in troebel water dachten te visschen, den strijd ontbranden.

In die dagen gewoon te volgen, waar de Nederlanders den weg hadden gebaand, hadden zij in 1615 insgelijks te Jakatra aan de Tji Liwoeng een stuk grond in bezit genomen en wel tegenover de Hollandsche factorij. In de hoop de Hollanders te kunnen verdrijven, verbonden zij zich met den Pangeran, met wiens hulp zij hun factorij versterkten. Juist was een Engelsche vloot van 15 schepen in de baai van Bantam ter reede gekomen en de tijding hiervan verhoogde hun stoutmoedigheid.

Toen kort daarop een Hollandsche koopvaarder door de Engelschen genomen werd, aarzelde Coen geen oogenblik omtrent de te nemen maatregelen. Hij viel hun loge met de opgeworpen versterkingen aan, vernielde die en stak ze in brand.

Maar nu kwam de Engelsche vloot onder bevel van Dale en Parker opdagen. Coen kon slechts 7 schepen stellen tegenover de dubbel zoo sterke macht van den vijand. Zijn vastberadenheid verliet hem echter niet en hij ging den vijand tegemoet, na het bevel over het fort aan Van den Broecke te hebben overgegeven. Op den 2^{en} Januari 1619 kwam het tusschen de beide vloten tot een gevecht, waarvan de uitslag onbeslist bleef. Intusschen had Coen gebrek aan kruut en het was te verwachten, dat de Engelschen den volgenden dag den strijd zouden hervatten. Hachelijke toestand, waarin Coen verkeerde! Maar hij was er de man niet naar om zich door het gevaar te laten ontmoedigen. „Dispereert niet!”, zoo schreef hij meermalen aan bewindhebbers en zelf daarnaar handelende, neemt hij het kloeke besluit, liever den schijn van lafhartigheid op zich

te laden en naar de Molukken te zeilen om de geheele Nederlandsche macht te vereenigen tegen de Engelschen, dan aan de verdediging van een enkel fort de belangen der Compagnie te wagen.

10. Vervolg.

Na het vertrek van Coen ging Van den Broecke onafgebroken voort met de verdere versterking van het fort en toen half Januari alle bastions voltooid waren, opende hij het vuur op de stad en de versterkingen van den Pangeran. Deze aanval werd gevolgd door onderhandelingen, en er werd overeengekomen, dat het fort tot de terugkomst van Coen in het bezit der Hollanders zou blijven tegen betaling van een geldsom. Deze toegevendheid van de zijde van den Pangeran was echter slechts schijn, want nadat hem de bedongen som was uitbetaald, liet hij den 22^{en} Januari Van den Broecke, dien hij op een feest genoodigd had, met zeven volgelingen verraderlijk gevangen nemen.

Aan Van Raaij, die Van den Broecke als bevelhebber in het fort had vervangen, liet de Pangeran weten, dat de gevangenneming op verlangen der Engelschen geschiedde en Van den Broecke alleen na betaling van een losgeld van 10000 realen zou worden vrijgelaten.

Van Raaij weigerde dit en nu werd Van den Broecke, die na zijn gevangenneming de bezetting schriftelijk aangespoord had, moedig stand te houden, gebonden, met een strop om den hals, voor het fort gebracht. In dezen toestand werd hij gedwongen de bezetting aan te sporen zich over te geven, daar wegens de groote macht der Engelschen en Javanen verdere tegenstand nutteloos zou zijn.

Nu trachtten de Engelschen en de Pangeran het fort meester te worden, eerst door bedreigingen en later door onderhandelingen. Moedeloosheid had zich onder die omstandigheden van de be-

zetting meester gemaakt en zoo werd op den 1^{en} Februari besloten het fort aan Dale en de goederen aan den Pangeran over te geven. Vóór echter de overgave tot uitvoering kwam, gebeurde er iets, waardoor het fort behouden bleef.

Van den Broecke had namelijk tijdens zijn gevangenschap met Rana Manggala onderhandeld. Met leede oogen had deze, een oud vijand van den Pangeran, kennis genomen van het verbond der Engelschen en Jakatranen en daarom zond hij een bende van 3000 man, die den Pangeran gevangen nam en Van den Broecke naar Bantam bracht. De Engelschen hadden hierdoor hun steun verloren en van de overgave van het fort kwam nu niets. Ook de Engelsche vloot vertrok naar Bantam. Maar nu verlangde de Rijksbestuurder op zijn beurt de overgave van het fort of slechting daarvan. De moed der bezetting was echter door de laatste gebeurtenissen aangewakkerd en, nadat men eenigen tijd gewonnen had met onderhandelen, werd er besloten „het fort te houden en te vechten tot den laatsten man." Den 12^{en} Maart 1619 riep Van Raaij de bezetting onder de wapens en onder het geroffel der trommen en het gelui der klokken werd de oude factorij plechtig ingewijd als de vesting Batavia. De Bantamsche troepen begonnen in de eerste helft van April weer versterkingen aan te leggen, maar deze werden bij een uitval door de Hollanders vernield. Hierdoor kreeg de bezetting weer nieuwe hoop het fort te kunnen houden, tot er ontzet zou opdagen.

Waar bleef intusschen Coen? Zijn onvermoeide pogingen om een groote macht tot ontzet bijeen te brengen, waren door windstilte zeer bemoeilijkt, maar eindelijk was hij toch strijdvaardig. Den 10^{en} Mei kwam een fregat met twee leden van den Raad van Indië de Tji Liwoeng opzeilen met de tijding, dat de komst van Coen op handen was en den 28^{en} Mei verscheen hij, nu als Gouverneur-Generaal, welke betrekking hij in Maart 1619 aanvaard had, met 16 schepen op de reede van Batavia. Met vreugde-

J. P. Coen.

kreten door de bezetting ontvangen, stelde hij zich aan het hoofd van 1000 strijdbare mannen en trok met vliegende vaandels en onder trompetgeschal tegen de versterkingen van den vijand en de stad op. Stormenderhand werden deze genomen en wie zich verzette, vond den dood. Muren en verschansingen werden omvergehaald en weldra ging de stad in vlammen op. Zoo werd de verraderlijke gevangenneming van Van den Broecke door Coen gewroken.

Na het vernietigen van Jakatra zeilde Coen naar Bantam ter verlossing van de gevangenen. Binnen 24 uur eischte hij hen op en zijn verschijning maakte zulk een indruk, dat allen binnen den gestelden tijd werden uitgeleverd.

Maar nu was ook voor de Engelschen de dag der vergelding aangebroken. Overal werden hun schepen opgezocht; één werd in straat Soenda genomen, twee vielen op de reede van Batavia in handen der Hollanders en, na een bloedig gevecht op de westkust van Sumatra, werden nog 4 van hun schepen veroverd. Zoo was de Engelsche vloot in weinige maanden voor de helft vernield.

Een Nederlandsch schip, „de Oranjeboom”, onder bevel van schipper 't Hert, kwam juist uit Nederland aanzeilen en ontmoette, honderd mijlen van de Westkust van Sumatra, een der Engelsche schepen. Geheel onkundig van den verwoeden strijd, die pas gevoerd was om de macht in Oost-Indië, kwam de schipper met een paar matrozen aan boord van het Engelsche vaartuig. De Engelsche bevelhebber noodigde 't Hert uit, in zijn kajuit te komen, onthaalde hem feestelijk en liet hem vertellen, wat er in den laatsten tijd in Europa al zoo was voorgevallen. Ondertusschen werd boven aan dek het plan ten uitvoer gebracht, dat de Engelschen reeds hadden beraamd, toen zij den Hollandschen kapitein in het roeibootje hadden zien aankomen.

Plotseling hoort de schipper leven boven zich; de deur van de kajuit vliegt open en daar wordt hij aangegrepen door de verraderlijke Engelschen. Maar hij weert zich zoo goed hij kan,

ontruikt zich aan zijn vijanden, springt op de galerij en roept met daverende stem de matrozen van zijn schip toe, dat zij de Engelschen de volle laag moeten geven. Of hij zelf daarbij gevaar loopt, kan hem voor het oogenblik niet schelen. Onmiddellijk stellen de matrozen het geschut op, steken de lonten aan, en.... de benauwd geworden Engelsche kapitein heeft nog maar juist tijd genoeg om 't Hert zijn vrijheid aan te bieden op voorwaarde, dat de vijandelikheden niet doorgaan.

Nu stapt onze onverschrokken schipper over in een boot, die de gediensstige Engelschen vlug voor hem in gereedheid gebracht hebben. Hij roeit naar zijn schip en kan onderweg nog de twee matrozen oppikken, die, terwijl hun kapitein in de kajuit zat, op het dek verraderlijk overvallen zijn, maar na zich geducht verweerd te hebben, in zee zijn gesprongen, liever dan zich door den Engelschman te laten inrekenen.

Schipper 't Hert vervolgde verder ongehinderd zijn reis naar Batavia, waar hij aan den Gouverneur-Generaal verslag deed van het voorgevallene.

Zeer tegen den zin van Coen werd nog in hetzelfde jaar tusschen de Nederlandsche en de Engelsche Compagnie een overeenkomst gesloten tot het drijven van gemeenschappelijken handel, maar al spoedig werd men het oneens. De Engelschen weigerden aan de kruistochten deel te nemen en, na het later te vermelden Ambonsche rechtsgeding trokken zij zich meer en meer uit den Archipel terug en lieten den alleenhandel aan de Nederlanders over, zoodat het tractaat van 1619 als van zelf te niet ging.

11. Uitbreiding van het rijk Mataram. Ambonsch rechtsgeding.

Na de verovering van de oude stad Jakatra en de stichting van Batavia op haar puinhoopen werd door Coen een geregeld bestuur over de stad en het in bezit genomen gebied ingesteld.

Aanvankelijk strekte de invoering daarvan zich niet verder uit dan tot de stad Batavia en omstreken. Daar zelfs moest alles nog als uit het niet worden geschapen. In de eerste plaats had men behoefte aan handen; de weggevluchte bevolking keerde slechts zeer langzaam terug. Hierom lokte Coen Chineezzen naar Batavia, wier aantal spoedig tot een 400-tal klom. Over hen werd een kapitein aangesteld, uit hun midden gekozen. Verder werden er een Raad van Justitie en bestuurshoofden benoemd; ook werden er scholen en een kerk gesticht en zoo was nog vóór het einde van 1620 in het oude rijk van Jakatra een meer geordende maatschappij gevestigd.

Voor de verdediging werd, meer zeewaarts, een kasteel gebouwd, aan de landzijde beschermd door kleine forten. Het was vooral tegen Mataram, dat de regeering te Batavia meende op haar hoede te moeten zijn. Want Sultan Agëng, onder welken naam de vorst van dat land meer bekend is, ofschoon hij dien titel eerst later kreeg, ging nog steeds voort, zijn macht over Java uit te breiden. Reeds had hij in 1619 het rijk van Toeban onderworpen; in 1623 belegerde hij de machtige hoofdstad Soerabaja en dwong haar door afdamming van de rivier tot de overgave.

Eindelijk viel, na een verwoeden strijd, ook Pati in zijn handen en toen in 1625 de vorst van Mataram zijn leenmannen in de hoofdstad Karta bijeenriep, verschenen daar benevens zooveel andere, ook de hoofden van Toeban, Soerabaja en Madoera, met de Pangerans van Tjirëbon en Soemëdang, die hun oppervorst, den Soesoehoenan Agëng van Mataram, hun hulde kwamen bewijzen.

Behalve Balëmbangan in het oosten, Bantam en de Compagnie in het westen, erkende geheel Java de opperheerschappij van Mataram, die door het vergieten van stroomen bloeds en het verwoesten en ontvolken van geheele landstreken was verkregen. Maar ook deze van hem onafhankelijke gedeelten verlangde Sultan Agëng aan zijn rijk te hechten. De Compagnie, zoo wenschte hij, zou hem

bijstaan in de verovering van Bantam en met dit doel werd een gezantschap naar Batavia afgevaardigd, dat evenwel niet slaagde.

De Compagnie was voor den geregelden aanvoer van rijst en vee grootendeels van Mataram afhankelijk en daarom gaarne met Sultan Agëng op goeden voet. Om daartoe te geraken werden in 1622 eenige gezanten naar zijn hoofdstad Karta afgevaardigd. Bij de geschenken, die het gezantschap met zich voerde, behoorde ook een Arabisch paard, dat dadelijk na de ontschepping door een wacht met schilden omringd werd, opdat het volk niet vóór den vorst het geschenk zou zien. Te Karta aangekomen, trok de uitgestrektheid van den kraton des sultans zeer de aandacht der Hollanders. Daar bevonden zich ook in de vorstelijke stallen de olifanten, die te Toeban waren buitgemaakt.

Het gezantschap werd door den vorst zeer luisterrijk ontvangen. Staande las deze den brief van den G. G. Op een wereldkaart liet hij zich Nederland, Engeland en Spanje aanwijzen en gaf elk der gezanten een gouden kris ten geschenke, terwijl hij zijn eigen kris losgespte als geschenk voor den Gouverneur-Generaal.

Het doel van deze zending werd echter niet bereikt. De Compagnie was niet genegen Sultan Agëng bij te staan in de verovering van Bantam en de levering van rijst door Mataram werd langzamerhand schaarscher.

Te Batavia was intusschen, na Coen's vertrek in 1623, De Carpentier als Gouverneur-Generaal opgetreden. Onder diens bestuur werden tien Engelschen te Ambon beschuldigd, het kasteel aldaar te hebben willen overrompelen. Zij werden gevangen genomen en bekenden schuld, nadat zij gepijngd waren. De rechtbank veroordeelde hen ter dood en deed dit vonnis aan negen hunner voltrekken. De Engelsche regeering ontkende de wettigheid van het uitgesproken vonnis en deze zaak gaf aanleiding tot vele moeilijkheden tusschen de regeering van Engeland en de Republiek, die eerst in 1654 bij den vrede van Westminster in zooverre eindigden,

dat aan de Engelschen genoegdoening werd beloofd. Nochtans gebruikte Karel II van Engeland deze reeds afgedane zaak als voorwendsel voor den tweeden Engelschen oorlog. Na afloop daarvan werd echter op de Ambonsche zaak niet weder teruggekomen. De Engelschen begonnen na deze gebeurtenissen de Nederlandsche bezittingen te verlaten.

12. Eerste en tweede belegering van Batavia. Dood van Jan Pieterszoon Coen.

In Maart 1627 vertrok Coen voor de derde maal naar Indië. Om niet in handen te vallen van de Engelschen, die hem haatten, ging hij als gewoon passagier op een der vaartuigen van de Compagnie mee. Eerst den 10^{en} April, toen de vloot op de hoogte van de Kaap Verdische eilanden was gekomen, maakte hij zich als Gouverneur-Generaal bekend. Welke vreemde gezichten de bemanning van het schip toen zette, laat zich denken. Nog in hetzelfde jaar aanvaardde Coen opnieuw het bestuur.

In het begin van 1628 kwam weer een gezant van Mataram te Batavia met het voorstel, gezamenlijk Bantam aan te tasten. De regeering toonde zich hiertoe niet genegen, daar de onderwerping van Bantam aan Mataram voor de Compagnie gevaarlijk kon worden. Sultan Agëng keerde nu zijn wapenen tegen Batavia, dat hij eerst door list en daarna met geweld trachtte te veroveren.

In Augustus 1628 verschenen voor de stad 59 prauwen met rijst, die echter door hun sterke bemanning den argwaan van Coen gaande maakten. Hij liet den boom sluiten, de prauwen naar buiten brengen en de wachten verdubbelen. Deze waakzaamheid was niet overbodig, want 's nachts viel de bemanning van enkele, nog binnen den boom liggende prauwen, de wacht plotseling op het lijf. De Javanen werden evenwel spoedig gestuit en ook een

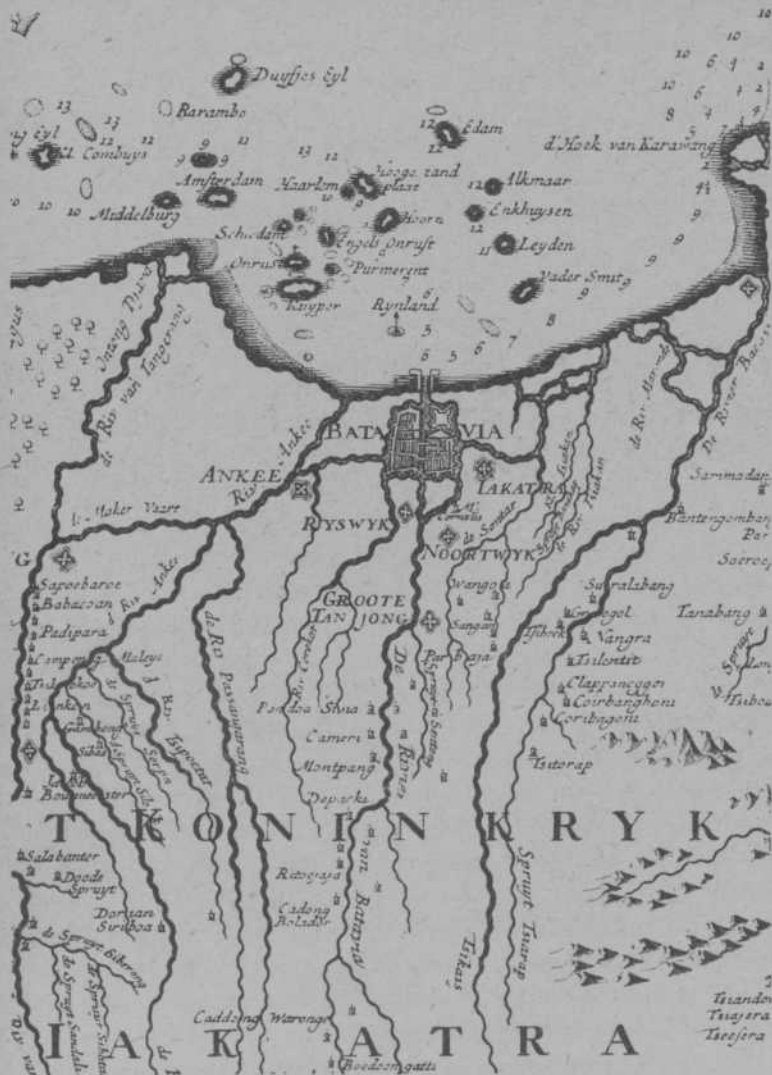
aanval op een der bolwerken mislukte. Enkele dagen daarna kwam de Mataramsche krijgsmacht onder bevel van Bahoe Rêkso opdagen en legerde zich in den omtrek der stad. Daarbij voegden zich nog Soendaneezen onder bevel van Dipati Oekoer en zoo was het beleg van Batavia begonnen.

Coen liet dadelijk het open zuidelijke deel der stad verbranden of omverhalen, om den vijand de gelegenheid te benemen zich daarin te nestelen. Vrouwen en kinderen werden op de schepen gebracht, de burgers en ambachtslieden gewapend en zeelieden ontboden om de bezetting te versterken.

In September werd de schans Hollandia aan de zuid-oostzijde der stad bestormd. De kleine troep, die haar moest verdedigen, weerde zich moedig, totdat al het kruit vershoten was. Toen liet een sergeant van de bezetting zich van de borstwering naar beneden vallen en bereikte met levensgevaar het kasteel. Coen, van den toestand der bezetting op de hoogte gebracht, liet een uitval doen en de schans was behouden. Daarna werd de vijand met 2800 man aangevallen; Bahoe Rêkso sneuvelde en de Soendaneezen, die slechts gedwongen aan de vijandelijkheden hadden deelgenomen, vluchtten naar het gebergte.

Men meende nu, dat de vijand verslagen was, maar stuitte onverwachts op een tweede, talrijker leger onder Soero Ngalogo. De bezetting werd teruggedrongen en door de Javanen gevolgd. Reeds drongen eenigen van hen de poort binnen, maar zij werden door het vuur van de wallen tot staan gebracht, zoodat de stad voorloopig behouden bleef.

Na dezen mislukten aanslag trachtte de bevelhebber van den Soesoehoenan door het afdammen van de Tji Liwoeng de belegerden tot de overgave te dwingen. Een geheele maand besteedde hij aan dit werk, maar bereikte zijn doel niet. Door honger en ziekte verzwakte zijn leger zoodanig, dat hij het beleg moest opbreken. Teleurgesteld over den afloop, koelde de aan-

Batavia en het rijk van Jacatra.

voerder zijn woede op een 700tal Javanen, die door de Hollanders in het verlaten kamp vermoord gevonden werden.

Sultan Agëng, woedend over zijn nederlaag, wilde nog een poging wagen om Batavia te vermeesteren. Een geveinsd vredes-aanbod was weer de inleiding tot den aanval. De Toemëngoeng van Tëgal zond in April 1629 een zekeren Warga met rijst naar Batavia, tevens met opdracht den aanslag op de stad uit naam van Sultan Agëng te verontschuldigen. Coen liet zich hierdoor niet misleiden. Hij liet Warga gevangen nemen en deze bekende een verspieder te zijn. Na belofte van lijfsbehoud deelde hij mede, dat een leger van Sultan Agëng op weg was. Onderricht, dat te Tëgal groote voorraden rijst waren bijeengebracht, liet Coen die verbranden en toen een Javaansch leger, veel grooter dan het vorige en ruim van belegeringsgeschut voorzien, in Augustus voor de stad verscheen, was men daar geheel op den aanval voorbereid, terwijl de Javanen weldra gebrek aan leeftocht kregen.

Zoo was door de zorg en de onafgebroken waakzaamheid van Coen een tweede aanval reeds zoo goed als afgeslagen. Maar nu ook had de wakkere man het eind zijns levens bereikt. Nog kort te voren had hij, ofschoon reeds lijdende, de vijandelijke werken verkend, toen een hevige aanval van dysenterie in den nacht van den 20^{en} September 1629 hem wegnam.

Groot was de slag, die het jonge Batavia trof door den dood van zijn stichter en verdediger. Maar hij, die geen vrees of moedeloosheid had gekend, had ook anderen geleerd niet te wanhopen en zoo werd de verdediging der stad met vastberadenheid voortgezet.

Twee dagen na Coens dood verscheen het lid van den Raad van Indië, Jacob Specx, op de reede met een vloot van 8 schepen, welker bemanning aan de verdediging der stad deelnam. Specx, die voorloopig door den Raad van Indië tot Gouverneur-Generaal benoemd werd, nam de taak der verdere verdediging van Batavia op zich en bracht die tot een goed einde. Gebrek en ziekten dunden

het vijandelijke leger zoodanig, dat het tegen half October tot den aftocht moest besluiten. Bij het vervolgen der aftrekkenden vond men de wegen en velden met lijken bezaaid. Van de 80.000 man kwam nauwelijks een vierde in 's vijands land terug.

Batavia nam nu allengs in omvang en bevolking toe en telde eenige jaren na het beleg reeds 8000 inwoners.

13. Vestiging en uitbreiding van de macht der Compagnie buiten Java (1629—1678).

Gedurende het bijna vijftigjarig tijdperk van 1629 tot 1678, dat is onder het bestuur van Jacob Specx en dat van den Gouverneur-Generaal Maetsuijker, vinden wij de bevelhebbers der Compagnie meest buiten Java werkzaam ter bevestiging en uitbreiding van haar gebied en het handhaven van den alleenhandel.

We zullen de voornaamste hunner bedrijven op de bezittingen buiten Java gedurende dat tijdvak nagaan, maar moeten daarbij bedenken, dat de regeering te Batavia steeds het oog gevestigd moest houden op de twee machtige rijken van Java: Mataram en Bantam.

Op den eersten Januari 1636 volgde de Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen zijn voorganger, Hendrik Brouwer, in het bestuur op. Onder laatstgenoemde waren in de Molukken herhaaldelijk onlusten uitgebroken, daar de bewoners dezer eilanden zich verzetten tegen het monopoliestelsel der Compagnie, dat hen dwong hun producten voor vaste, meestal lage prijzen, uitsluitend aan haar te verkoopen. De betaling geschiedde ook niet altijd in geld. Lang heeft de Compagnie dit stelsel zoowel in de Molukken als elders kunnen handhaven. Aanzienlijk waren de voordeelen, die zij op deze wijze verkreeg, maar dit verplichtte haar ook tot steeds grooter uitbreiding van grondgebied.

Naar den geest dier tijden lette de Compagnie daarbij weinig of niet op de belangen van de bevolking der in bezit genomen landstrecken. Menig ambtenaar en bevelhebber in haar dienst werd door de strenge toepassing van dit stelsel gedwongen tot wreedheid en onderdrukking der aan haar onderworpen of door contracten met haar verbonden vorsten en volken, en ten slotte is het beginsel van alleenhandel een der hoofdoorzaken geworden van den ondergang der Compagnie zelf, want door haar monopoliegeest kwam zij niet alleen in vijandschap met andere Europeesche handelsdrijvende natiën, maar ook met de inlandsche bevolkingen. Zij was daardoor genoodzaakt versterkingen te bouwen, legers en vloten uit te rusten en te onderhouden, wat groote uitgaven vorderde. In haar bloeitijd kon de Compagnie die lasten dragen, maar toen nog andere oorzaken, later te noemen, haar kracht ondermijnden, kwam zij tot verval en zoo was zij in 1800, door schulden overladen, genoodzaakt, haar bezittingen over te geven aan den Nederlandschen Staat.

Bij de beoordeeling van de handelingen der dienaren van de Compagnie, die ons thans dikwijls met weerzin vervullen, mag het bovenstaande niet uit het oog worden verloren. Ook is er naast veel, dat afkeuring verdient, te wijzen op menig roemrijke en heldhaftige daad, op menig leven van onvermoeide werkzaamheid en strenge plichtsbetrachting, op proeven van heldenmoed en zelfopoffering.

Van Diemen vertrok spoedig na het aanvaarden van het bestuur naar de Molukken ter beteugeling van een opstand, die aangestookt werd door Hamzah, vorst van Ternate. Deze nam den schijn aan, alsof hij den sluikhandel wilde tegengaan, maar gaf in het geheim zijn stedehouders op Ambon en Ceram last dien te bevorderen. De Gouverneur van Ambon meende den verboden handel te moeten straffen door het omhakken of door schillen doen afsterven van de kruidnagelboomen en het verdrijven der

inwoners uit hun land. Deze handelwijze had opstanden te Ceram en te Hitoe verwekt. Van Diemen ging er tweemaal heen, onderdrukte den opstand en herstelde, ofschoon slechts voor korten tijd, de rust.

Gelukkiger was hij in zijn pogingen tot verovering van Malaka en de vestiging van het gezag der Compagnie op Ceylon.

Verovering van Malaka.

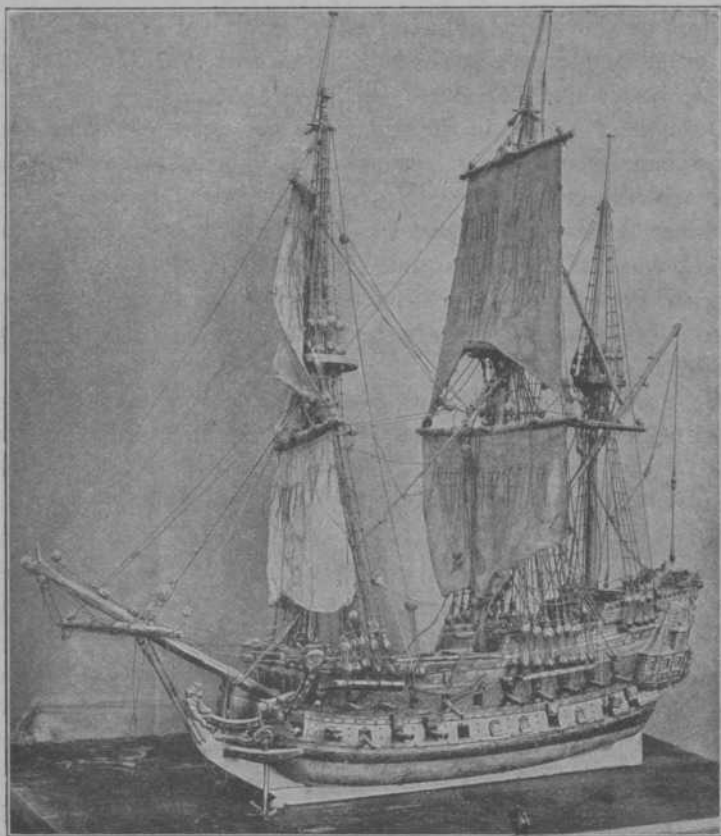
De Soesoehoenan van Mataram was de nederlaag, voor Batavia geleden, nog niet vergeten en toonde dit op meer dan één wijze. Nu eens verbood hij den uitvoer van rijst en andere producten uit de binnenlanden, waaraan men te Batavia behoefte had, dan weer werden de Nederlandsche gezanten gevangen gehouden en soms gedood.

Ten einde de Compagnie afbreuk te doen, gelastte hij den aanbouw van een Javaansche vloot, uit prauwen en groote schepen bestaande. Zoo werden van Tëgal tot Pasoeroean, in verschillende zeeplaatsen, tal van Javaansche vaartuigen gebouwd, die door hun snelle vaart en de stoutmoedigheid der bemanning aan de waakzaamheid der Nederlandsche schepen ontsnapten.

Het doel van den Soesoehoenan was Batavia nogmaals aan te tasten, maar nu in vereeniging met een Portugeesche macht van Malaka en Goa uit Voor-Indië. Herhaaldelijk gingen Javaansche gezanten daarheen en kwamen terug met beloften van hulp; daarbij bleef het echter, want Portugal had in dien tijd al zijn krachten noodig in Brazilië en was niet in staat een vloot van eenige beteekenis naar Indië te zenden.

De goede verstandhouding tusschen Mataram en de Portugeezen bewoog nu de regeering te Batavia een ernstige poging te doen tot verovering van Malaka. In 1640 vertrok een vloot van 17

schepen — die later nog met 10 schepen, gedeeltelijk onder den bekenden Van den Broecke, versterkt werd — met een landings-

Gewapende Oost-Indië-vaarder.

leger van 2000 man daarheen. De vorst van Djohor voegde daarbij een hulpleger van 2000 man.

Malaka had toen den naam van een der sterkste vestingen van dien tijd te zijn; haar muren waren 30 voet hoog en met zwaar geschut bewapend. In Augustus landde de Nederlandsche macht. Zij trok de stad gedeeltelijk om, maar het duurde tot Januari 1641 eer er in de muren een zoodanige bres was geschoten, dat men tot de bestorming kon overgaan.

Duizenden, zoowel in de stad als onder de belegeraars, waren intusschen bezweken aan een besmettelijke ziekte, en daaronder ook achtereenvolgens twee Nederlandsche bevelhebbers.

Binnen de stad, die geheel was ingesloten, heerschte reeds lang gebrek aan levensmiddelen, maar in weerwil daarvan weigerde de dappere Portugeesche bevelhebber, De Souza Cotinho, zich over te geven, toen de Nederlandsche bevelhebber Caartekoe de stad liet opeischen.

Nu werd tot de bestorming overgegaan. Het voornaamste punt werd beklommen. Gewapend met handgranaten drongen de stoute Hollandsche zeelieden de bres binnen. Na wanhopigen tegenstand moesten de Portugeezen wijken; het eene punt na het andere werd genomen en weldra werd de witte vlag geheschen ten teeken van overgave. De Portugeezen, die de stad wilden verlaten, werden met een schip der Compagnie naar Negapatnam, op de kust van Coromandel, overgebracht.

Aldus was het onneembaar geachte Malaka in handen der Compagnie overgegaan en daarmee aan den invloed der Portugeezen de laatste slag toegebracht. Groot was de indruk, dien deze verovering op de inlandsche vorsten maakte. Nog eer het jaar om was, bleek dit uit den grooten toevoer van rijst uit de havens van Mataram. De vrede tusschen Mataram en de Compagnie kwam echter niet tot stand vóór den dood van Van Diemen en van Sultan Agëng, die beiden in 1646 overleden.

Vestiging op Ceylon, in Japan en aan de Kaap de Goede Hoop.

Op Ceylon, het vaderland van den kaneelboom, hadden de Portugeezen reeds vroeg na hun komst in Indië verschillende punten bezet. Evenals de Hollanders in de Molukken, trachtten zij alle mededingers op Ceylon te weren. Langen tijd gelukte hun dit, maar onder het bestuur van Van Diemen wendde Singaradja, de vorst van Kandy, zich tot de Compagnie om hulp tegen hen. Gaarne werd die verleend. Een Hollandsche vloot verdreef in 1638 de Portugeezen uit Kandy en de Compagnie werd voor haar hulp beloond met den alleenhandel in kaneel en peper, terwijl Negombo en het sterke Punto de Gale in haar bezit kwamen.

Intusschen had Portugal in 1640 zich van Spanje onafhankelijk gemaakt en in 1641 werd door de Compagnie met den nieuwen vorst Johan IV, een wapenstilstand voor 10 jaar gesloten. Na het verstrijken daarvan, in 1651, begon de strijd weer op Ceylon. In 1656 veroverden de Hollanders Colombo, de hoofdstad der Portugeezen, die 150 jaar in hun macht was geweest. Deze plaats werd nu de hoofdvestiging der Nederlanders. Onder aanvoering van Rijklof van Goens, later Gouverneur-Generaal, werd de verovering van de Portugeesche bezittingen op dit eiland voltooid. Ongeveer 100 jaar later werd Kandy, de hoofdstad van het rijk van dien naam, veroverd en daarna kwam de Compagnie bij verdrag in het bezit van alle havens en kusten.

Met Japan waren reeds vóór 1606 handelsbetrekkingen aangeknoopt en in 1609 vestigde Specx er een factorij. Onder het bestuur van Van Diemen werden de Christenen in Japan vervolgd; de Portugeezen werden zelfs voor altijd uit Japan verbannen en aan de Nederlanders werd alleen toegestaan zich op Desima, een eilandje bij Nagasaki, te vestigen.

Wel moesten zij zich aan zeer lastige bepalingen onderwerpen, maar de handel op Japan bleef groote voordeelen opleveren.

Australië was ten tijde van den Gouverneur-Generaal Van Diemen nog slechts voor een deel bekend. Abel Tasman zeilde er heen, deed er ontdekkingsstochten en gaf het vijfde werelddeel den naam van Nieuw-Holland. Hij ontdekte verder Nieuw-Zeeland en een eiland ten zuiden van Nieuw-Holland, dat hij den naam gaf van Van Diemensland (Tasmania).

In 1646 overleed Van Diemen te Batavia,* algemeen betreurd wegens zijn uitstekende hoedanigheden als mensch en als bestuurder.

Onder zijn opvolgers C. van Lijn en K. Reiniersz., hadden weer opstanden plaats in de Molukken, voornamelijk tengevolge van het verlangen der Compagnie, dat de kruidnagel- en muskaatnotenboomen zouden uitgeroeid worden, indien de opbrengst meer bedroeg, dan zij met voordeel kon verkoopen.

De Sultan van Ternate onderwierp zich hieraan, maar zijn stedehouders op de Ambonsche eilanden en de Inlandsche bevolking verzetten zich er tegen. De Nederlandsche posten werden aangevallen en nu werd Arnold de Vlaming, Raad van Indië, afgevaardigd om den opstand te dempen. Met ijzingwekkende gestrengheid volbracht hij den hem gegeven last. Bij duizenden werden de nagel- en muskaatboomen uitgeroeid. De inboorlingen, die naar het gebergte gevlucht waren en zich op de steile bergtoppen hadden verschanst, werden gegrepen en gedood of verbannen. Verarming en ontvolking van vele eilanden was daarvan het gevolg. Ten slotte verbonden de Sultan van Ternate en die van Tidore zich voor een vaste som 's jaars de specerijboomen in de meeste hunner landen uit te roeien. De teelt van kruidnagelen bleef daardoor alleen bestaan op Ambon en de Oeliasers; die van de muskaatnoot alleen op Banda. De uitroeiing der nagelboomen op Tidore in 1657 had ten gevolge, dat de Spanjaarden de Molukken verlieten. Zoo was ten slotte dit deel van den Archipel geheel in de macht der Compagnie.

Hoewel de strikte vervulling van de bevelen der Compagnie hem voor geen daad van wreedheid of hardvochtigheid deed terugdeinzen, staat De Vlaming bekend als een rechtvaardig bestuurder, die afpersing en onderdrukking van de inlanders door zijn onderhoorigen zwaar strafte.

In 1650 werd onder den Gouverneur-Generaal Karel Reiniersz. door bewindhebbers een instructie op het beleid der regeering in Indië vastgesteld. Daarbij werd het aantal gewone leden van den Raad van Indië op zes bepaald, dat der buitengewone op twee. De Gouverneur-Generaal behield het hoogste gezag en was alleen aan bewindhebbers verantwoording verschuldigd. Hij had het recht van gratie en benoemde de ambtenaren, uitgezonderd de Raden van Indië, de leden van den Raad van Justitie en de predikanten.

Het eerste lid van den Raad van Indië was tevens Directeur-Generaal van den handel en in die hoedanigheid met de boekhouding belast.

De ambtenaren der Compagnie begonnen hun loopbaan als assistent en klommen vervolgens op tot boekhouder, onderkoopman, koopman en opperkoopman. Uit de opperkooplieden koos men de gouverneurs en directeurs van kantoren en posten.

De tractementen van de ambtenaren der Compagnie waren niet groot, maar nevens hun bezoldiging ontvingen zij levensmiddelen of ratioenen; ook hadden zij recht op emolumenten of bijverdiensten.

Deze laatste bron van inkomsten gaf aanleiding tot veel misbruiken.

Vóór 1650 was echter reeds bepaald, dat de ambtenaren zich te onthouden hadden van allen particulieren handel.

Onder het bestuur van genoemden landvoogd werd in 1651 de geneesheer Van Riebeeck naar de Kaap de Goede Hoop gezonden tot het kiezen van een geschikt punt als ververschingsplaats voor de schepen op hun reizen van en naar Indië, waartoe tot nu toe

het eiland Mauritius gediend had. In het begin van 1652 landde Van Riebeeck aan de Tafelbaai en stichtte daar een fort. Aangelokt door het gezonde klimaat, de vruchtbaarheid van den bodem en den rijkdom van visch in de baai, vestigden zich daar weldra veel Nederlanders en uit Frankrijk verdreven Hugenoten; die er zich op landbouw en veeteelt toelegden. Zoo werd de Kaap de eenige eigenlijke Hollandsche kolonie, doch omdat de Compagnie ook hier haar stelsel van alleenhandel wilde toepassen, kwam de nederzetting niet tot bloei.

14. Formosa. Antonius Hambroek.

Na het overlijden van Reiniersz. in 1653 werd de Directeur-Generaal Mr. Joan Maetsuyker door den Raad van Indië voorloopig tot Gouverneur-Generaal benoemd, welke keuze later door bewindhebbers werd bevestigd.

Een der voornaamste gebeurtenissen onder het vijftienvigjarig bestuur van dezen landvoogd is het verlies van het eiland Formosa.

Reeds onder De Carpentier had de Compagnie tot bevordering van haar handel met China verlof gekregen zich op het eiland Taiwan te vestigen, waar in 1624 het fort Zeelandia werd gebouwd. Weldra ontstond daar een levendige handel in ruwe zijde, confituren en suiker; daarnevens kwam de landbouw tot bloei en onder de inboorlingen waren predikanten en onderwijzers met vrucht werkzaam.

Het eiland kreeg den naam van Formosa en werd allengs een der schoonste bezittingen van de Compagnie. Niet lang echter mocht dit zoo blijven. In 1644 was de in China regeerende keizersfamilie door de Mantsjoe-Tartaren verdreven. Slechts weinigen hielden den strijd tegen de veroveraars vol en vluchtten ten slotte naar de zuidoostelijke provinciën; toen zij ook van

daar verdreven werden, maakten zij, onder aanvoering van Coxinga, een Chinees van Formosa afkomstig, de zee onveilig.

Op Formosa was sedert 1654 Frederik Cojet Gouverneur. Met het oog op de woelingen der Chineezzen op het eiland en de waarschijnlijkheid van een inval van Coxinga had Cojet dringend versterking van Java aangevraagd. Daarop verscheen Van der Laan met 12 schepen, maar hij vertrok spoedig weer zonder veel troepen achter te laten, terwijl hij ongunstige berichten omtrent het bestuur van Cojet naar Batavia overbracht.

Pas kort was hij vertrokken, toen het vermoeden van Cojet bewaarheid werd en Coxinga met honderden jonken en 25000 man voor het eiland verscheen. De schepen, die Cojet onder zich had, konden weinig uitrusten tegen de overmacht. Niet lang duurde het, of Coxinga had het geheele eiland, met uitzondering van het fort Zeelandia, veroverd. Hij pleegde er gruwelijke wreedheden; de Formosanen, die de Nederlanders wilden bijstaan, werden op wreede wijze door hem om het leven gebracht en wie van de bezetting hem in handen viel, werd eveneens afgemaakt. Eenige gevangen genomen Nederlanders, die naar het kasteel trachtten te vluchten, liet hij handen, neus en ooren afhouden en in dezen toestand werden zij naar het fort gezonden. Een predikant, die zich zeer bemind had gemaakt onder de bevolking, werd op last van Coxinga gekruisigd. Intusschen verdedigde de bezetting zich moedig en weigerde alle voorstellen tot overgave, in de hoop op versterking uit Batavia.

Onder deze omstandigheden werd de predikant Antonius Hambroek, die met zijn vrouw en twee zijner kinderen gevangen genomen was, door Coxinga, onder belofte dat hij zou terugkeeren, naar het fort gezonden om de bezetting tot overgave aan te sporen. Hambroek, die het behoud van het kasteel boven dat van zijn eigen leven stelde en nog altijd hoopte op hulp, maande de bezetting aan tot het uiterste te volharden. Noch de vrees voor zijn

leven, noch de smeekingen van zijn beide dochters, die in het kasteel waren, konden den standvastigen man bewegen een anderen raad te geven. Na een hartroerend afscheid van zijn kinderen vertrok hij en bracht den vijand een weigerend antwoord.

Coxinga, hoewel zeer teleurgesteld over den ongunstigen uitslag dezer zending, liet Hambroek voorloopig ongemoeid. Maar toen de predikant kort daarop met eenige gevangenen, waaronder ook zijn zoon, beschuldigd werd van opruiing der bevolking, werd hij met dezen ter dood gebracht.

Niet ten onrechte is Hambroek wel eens met den Romeinschen Regulus en met onzen Albrecht Beiling vergeleken, omdat hij de belangen van zijn land boven zijn eigene stelde en zijn eens gegeven woord, zelfs tegenover den vijand, niet wilde breken. De aanwezigheid van twee zijner kinderen in het fort en van zijn overige verwanten bij den vijand zal zijn tweestrijd zeker verzaard hebben. Te meer getuigt zijn daad van hoog zedelijken moed; zij geeft hem een plaats in de rij der helden van den ouden en den nieuwen tijd.

Zijn zelfopoffering heeft echter het fort niet kunnen behouden. Wel kwam kort daarna (in September 1661) een vloot met eenige versterking van Batavia, maar zij was door ongunstig weer verhinderd te landen en, toen dit eindelijk gelukte, was de hulp onbeteekenend. Meer en meer benauwde Coxinga de veste; negen maanden had het beleg reeds geduurd; het getal zieken en gewonden was zeer groot en een bestorming op handen. Nog wilde Cojet zich niet overgeven; de krijgsraad echter besliste, dat men onderhandelingen zou aanknoopen. Deze leidden tot de overgave, waarbij de bezetting met brandende lont en wapperende vaandels uittrok en vrijen aftocht verkreeg; echter met achterlating van de eigendommen der Compagnie, die in handen van Coxinga vielen.

Bij aankomst te Batavia werd Cojet ter verantwoording geroepen

en, niettegenstaande zijn wakkere verdediging van het fort, werd hij veroordeeld tot een onteerende straf: verbeurdverklaring zijner goederen, tweejarige gevangenisstraf en levenslange verbanning naar het eiland Ai. Hiermede toonden bewindhebbers hun verbolgenheid over het verlies van Formosa, dat echter meer aan de gebrekkige hulp uit Batavia, dan aan gemis aan beleid van Cojet te wijten was. Eerst door tusschenkomst van Stadhouder Willem III kreeg Cojet in 1674 vergunning naar het vaderland terug te keeren.

In het jaar 1662 werd door de regeering te Batavia een vloot uitgezonden ter herovering van het eiland, maar deze onderneming slaagde niet. Voor den handel in lakwerken, zijde, enz. op China was het verlies van Formosa van groote beteekenis. De beschavende invloed van godsdienst en onderwijs ging onder het Chineesche bestuur zoo goed als verloren; echter niet geheel. Nog in onze dagen is in het westelijk deel van het eiland de door de Hollanders bewerkte Formosaansche vertaling van den bijbel in eere.

15. Opstand van Taroeno Djojo. Machtsuitbreiding der Compagnie op Midden-Java.

Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Maetsuyker was de Compagnie het machtigste handelslichaam der aarde. Op Ceylon en de kust van Malabar waren de Portugeezen bijna geheel verdreven. In de Molukken was het gezag der Compagnie voor goed gevestigd. Op Sumatra had zij verbonden gesloten met inlandsche vorsten; te Padang had zij een vast punt, terwijl de Atjehers van daar verdreven waren. Op Noord-Celebes had zij de plaats van de Spanjaarden ingenomen en weldra werd dit deel van het eiland bij het Gouvernement der Molukken gevoegd.

In het zuiden van Celebes echter had de machtige Sultan van Makasser zich meermalen vijandig tegenover de Compagnie gedragen door ondersteuning van opstandelingen in de Molukken.

Het werd daarom te Batavia noodig geoordeeld de onderwerping van dat rijk te beproeven. Deze taak werd aan den moedigen en

Cornelis Speelman.

voortvarenden bevelhebber Speelman opgedragen. Hij werd daarin bijgestaan door den Bonischen vorst Aroe Palaka, die door den

Sultan van Makassar uit zijn land verdreven en diep vernederd was geworden. Begeerig zich op dezen te wreken, werd hij een trouw bondgenoot der Compagnie.

Na de Makassarers meermalen verslagen te hebben, sloot Speelman in 1667 in zijn legertent met den Sultan het Bongaaïsch tractaat, aldus genoemd naar de plaats Boengaja, waartoe kort daarna alle vorsten van Zuid-Celebes toetraden en waarbij zij de opperheerschappij der Compagnie erkenden.

De Sultan van Makassar verzette zich echter nog eenmaal; maar nu werd in 1669 zijn hoofdvesting veroverd en deze in het fort Rotterdam herdoopt, hetwelk de hoofdzetel werd van ons bestuur, dat thans te Makassar is gevestigd. Aroe Palaka verkreeg Sopeng en Palaka en werd tot Sultan van Boni verheven.

Deze voorspoedig geëindigde oorlog had echter belangrijke gevolgen. Een aantal Makassarers, tijdens den oorlog uitgeweken, was onder hun opperhoofden Galësoeng en Montëmërano naar Madoera getrokken en maakte de zee onveilig. Tevens verontrustten zij de kustlanden van Mataram en kwamen daardoor in vijandschap met den vorst van dat land.

Sultan Agëng was in 1646 overleden en opgevolgd door zijn zoon Amangkoe Rat, een van de slechtste en bloeddorstigste vorsten, die de geschiedenis kent.

Reeds in het begin zijner regeering liet hij een zijner trouwste ambtenaren en diens geheele geslacht om het leven brengen. Bij het overlijden van een zijner vrouwen toonde hij zijn rouw daarover, door honderd andere den hongerdood te doen sterven. Aanzienlijken noch geringen spaarde hij: bij duizenden vielen de offers van zijn willekeur. Zijn eigen zonen, niet veel beter dan hun vader, betwistten elkander bij zijn leven de opvolging.

In dezen toestand van onzekerheid omtrent leven en bezit en onder dit wanbestuur waren de gegevens voor een opstand voorhanden. De man, die daartoe den moed toonde te bezitten, was

Taroeno Djojo, vermoedelijk een bloedverwant van den Soesoehoenan en afstammeling van door Mataram onderworpen Ma-doereesche vorsten. Te Mataram opgevoed, had hij eerst op Madoera het gezag weten te verkrijgen en zich daarna, in 1675, met de uitgeweken Makassaren verbonden ter verkrijging van de heerschappij over Mataram. De kustplaatsen van Oost-Java waren spoedig in zijn macht: Grisee en Soerabaja werden veroverd en alom vluchtte de bevolking.

Op het hooren van deze tijdingen rustte de Soesoehoenan een leger uit, dat echter verslagen en verstrooid werd. Weldra vielen de noordkust van Java met Dëmak en Sëmarang aan Taroeno Djojo en zijn bondgenooten in handen, terwijl in Këdiri evenzeer de opstand uitbrak. Zóó snel breidde de beweging zich uit, dat de Compagnie haar eigen bezittingen bedreigd zag en toen nu de vorst van Mataram de Hooge Regeering te Batavia om bijstand vroeg, besloot deze, vooral op aandringen van den doortastenden Speelman, daaraan te voldoen. Deze bij de Makassaren zoo gevreesde bevelhebber, toen Raad van Indië, werd zelf naar het tooneel van den oorlog gezonden. Spoedig had hij ingezien, dat Amangkoe Rat en zijn zonen den opstand slechts met behulp van de Compagnie zouden kunnen bedwingen. Daarom sloot hij in het begin van 1677 met den Soesoehoenan een verdrag, waarbij de Compagnie zich verbond hem in zijn strijd tegen Taroeno Djojo bij te staan, echter tegen vergoeding der oorlogskosten en onder belofte van groote handelsvoordeelen, benevens uitbreiding van grondgebied.

Speelman trok nu naar Soerabaja en veroverde dit gewest, maar was door ziekte, gebrek en afmatting zijner troepen verhinderd den vijand verder te vervolgen. Van deze omstandigheid maakte Taroeno Djojo gebruik om zich in Këdiri te versterken, terwijl de opstand door den afval van veel aanzienlijken steeds verder om zich heen greep. Aldus oogstte de Soesoehoenan de wrange vruchten zijner schandelijke regeering. Aan wanhoop ten prooi verliet hij zijn

hoofdstad en zocht zijn toevlucht op de graven zijner voorvaderen te Imogiri. Vandaar trok hij met den kroonprins of Adipati Anom, dien hij tot erfgenaam van zijn wankelenden troon had aangewezen, westwaarts, om hulp bij de Compagnie te zoeken. Langs ongebaande wegen ging het voort naar Banjoemas en eindelijk stierf hij van uitputting te Wanajasa, in het noord-oosten van de tegenwoordige afdeeling Bandjarnegara, na zijn zoon vermaand te hebben zich steeds in alles naar den raad van Speelman te voegen en Java aan de Compagnie op te dragen. Op een plaats, Tëgalwangi geheeten, ligt het eenvoudige graf van den ongelukkigen despoot, waar thans nog jaarlijks duizenden bedevaartgangers bloemen en wierook komen offeren, als ware hij bij zijn leven een heilige gelijk geweest.

Intusschen was de verlaten hoofdstad in handen der opstandelingen gevallen; de rijkssieraden, de olifanten en de schatkist werden geroofd en naar Taroeno Djojo gebracht.

De Adipati Anom, die den titel van Amangkoe Rat II had aangenomen, verbleef eerst eenigen tijd te Tëgal, maar sloot in 1677 en 1678 met Speelman te Djëpara verdragen, waarbij deze zich verbond hem op den troon zijner vaders te herstellen. Voor die hulp zou de Compagnie het gebied verkrijgen, gelegen tusschen de Tji Taroem en de Tji Ponagara of rivier van Pamanoekan en van daar zuidwaarts zich uitstrekkende tot de Indischë Zee, derhalve het tegenwoordige Krawang en een deel van de Preanger-Regentschappen; verder belangrijke handelsvoordeelen en de stad Sëmarang; ook zouden de inkomsten der strandplaatsen aan de Compagnie blijven tot de oorlogskosten zouden zijn betaald.

De regeering te Batavia was echter met deze overeenkomst niet in alle opzichten ingenomen, eensdeels, omdat zij er tegen opzag een oorlog in het onbekende binnenland van Java te voeren en anderdeels, omdat zij zich niet van troepen ontblooten kon tegenover Bantam.

16. Vervolg.

Intusschen was in het begin van 1678 Gouverneur-Generaal Maetsuyker overleden en volgens de beschikkingen van bewindhebbers door Rijklof van Goens opgevolgd. Speelman, die eenigen tijd te voren teruggeroepen was, werd Directeur-Generaal van den handel. Toen het nu weldra bleek, dat Aboe'l Fatah, Sultan van Bantam, met de opstandelingen in betrekking stond, werd te Batavia in Juli 1678 het besluit genomen, onverwijld de noodige macht naar Midden- en Oost-Java te zenden, ten einde den Adipati Anom op den troon zijner vaderen te plaatsen en de Makassaren uit het land te verdrijven. Het bevel over den veldtocht werd opgedragen aan den gewezen Gouverneur van Ambon, Antonie Hurdt, die in September 1678 met zijn leger, waarbij zich de troepen des Soesoehoenans voegden, het binnenland introk. Om niet van krijgsmacht tegen Bantam ontbloot te zijn, werd Aroe Palaka, vorst van Boni, uitgenoodigd met zijn Boegineezen naar Batavia te komen.

Met uitnemend beleid en groote volharding voerde Hurdt, wakker gesteund door kapitein Tak en anderen, zijn troepen van Djépara uit langs de Tanggoelangin en door het noorden van de tegenwoordige residentieën Soerakarta en Madioen naar Kēdiri, den vijand voor zich uitdrijvende. Zoo bereikte hij eindelijk na veel bezwaren den linkeroever van de Brantas, aan de overzijde waarvan de vijand verschanst was. Hier, midden in het vijandelijke land, van alle zijden verontrust, blootgesteld aan hitte en regen, bracht het leger bange dagen door. Maar Hurdt verloor zijn geestkracht niet. Terwijl hij om versterking uit Batavia vroeg, trachtte hij de rivier over te trekken. Kapitein Tak was de eerste, die den vijandelijken oever bereikte, weldra gevolgd door de geheele legermacht. Weinige dagen daarna werd Kēdiri bestormd, waarbij Tak zich weer als een dapper aanvoerder deed kennen. Na een verwoed gevecht werd de vesting vermeesterd; de geroofde rijkssieraden, waaronder de gouden

kroon van Modjopait, kwamen in het bezit van Tak. Op 27 November 1678 hield de veldprediker van het leger een dankdag in tegenwoordigheid van den Soesoehoenan, die na afloop daarvan uit de handen van Hurdt de vorstelijke kroon terugkeeg.

Na het volbrengen van deze schitterende wapenfeiten keerde Hurdt, ziek en afgemat, naar Batavia terug en gaf het bevel over aan Poleman, die inmiddels met versterking te Soerabaja aangekomen was.

De oorlog was echter nog verre van geëindigd. Taroeno Djojo zelf was uit Kediri ontsnapt en de Makassaren hadden zich op de Brantas-delta duchtig verschanst. Met groote krachtsinspanning en dapperheid gelukte het Poleman, die overal de voorste was, de rivier over te trekken en de aan de overzijde gelegen bentengs te nemen. Kort daarop overleed hij aan koorts en nu werd Couper met Aroe Palaka naar het krijgstooneel gezonden. Na een verwoede strijd, waarbij deze Bonische vorst wonderen van dapperheid verrichtte, werden de Makassaren uit hun verschansingen verdreven. Voor het vermeesteren van hun hoofdsterke was een geregeld beleg van zes weken noodig. Daarna werd deze stormenderhand onder groote verliezen genomen. Kraeng Galësoeng overleed spoedig daarop aan zijn wonden en hiermee was de onderwerping der Makassaren voltooid.

Nu bleef nog over Taroeno Djojo gevangen te nemen, die naar het Ngantangsche (ten noorden van het Kawi-Këloetgebergte) gevlucht was. Over steile bergpaden en door onbekende bosschen werd hij van den eenen schuilhoek naar den anderen gedreven, tot hij eindelijk, van enkele getrouwen vergezeld, naar een ongenaakbaren bergtop ten noorden van den Këloet vluchtte. Alle toegangen daarheen werden afgezet en na weinige dagen gaf Taroeno Djojo zich, door honger gedreven, in het laatst van 1679, aan kapitein Jonker op genade of ongenade over.

De Soesoehoenan kon het verlangen niet weerstaan zijn vijand

te zien en, na hem bij de eerste ontmoeting met schijnbare welwillendheid bejegend te hebben, stiet hij hem later onverwachts zijn kris in de borst. Voor edelmoedigheid tegenover een overwonnen, dapperen vijand was bij den Javaanschen vorst geen plaats.

Nadat nog de priestervorst van Giri (bij Grisee) tot onderwerping gebracht was, werd in overleg met den bevelhebber der Compagnie, en in verband met de gewoonte der Javanen om een plaats des ongeluks te ontwijken, besloten een nieuwe hoofdstad te bouwen en wel te Wonokerto, 7 paal westwaarts van het tegenwoordige Soerakarta. De nieuwe hoofdplaats kreeg den naam van Kartasoera.

De broeder des Sultans, Pangeran Poegër, hield echter nog altijd Mataram bezet en daar de onderhandelingen met dezen slepende bleven, werd in November 1680 na hevige gevechten de oude hoofdplaats veroverd. Poegër vluchtte naar Bagëlen en hield zich daar nog geruimen tijd staande. Later heroverde hij Mataram, maar werd daaruit weer verdreven. De onvermoeide bevelhebber der Compagnie bracht hem eindelijk in November 1681 een beslissende nederlaag toe, waarna hij zich met zijn broeder verzoende.

Het duurde echter nog tot December 1681, voordat Couper, na een hardnekkigen strijd, de vijanden in Bagëlen en Këdoe had overwonnen.

Aldus was na een inspanning van 4 jaren de oorlog geëindigd en kon de wakkere opperbevelhebber naar Batavia terugkeeren, voorafgegaan door een Javaansch gezantschap, dat de Compagnie zijn hulde op plechtige wijze kwam aanbieden.

In het laatst van December was de Gouverneur-Generaal Van Goens naar Nederland vertrokken en vervangen door Cornelis Speelman (1681—1684). Onder diens bestuur werd de macht der Compagnie ook in het oostelijk deel van den Archipel uitgebreid.

De sultan van Ternate had in 1680 het plan opgevat om alle Hollanders op de eilanden in de Molukken te doen vermoorden. Op enkele eilanden gelukte deze aanslag, maar op Amboen en

Ternate werd hij vóór de uitvoering ontdekt. De Sultan, die bij de komst van versterkingen uit Batavia gevlucht was, werd gevangen genomen. Zijn gebied kwam aan de Compagnie; dit werd hem echter weer in leen gegeven tegen afstand van zijn rechten op Noord-Celebes, waar de Compagnie zich reeds in 1657 had gevestigd.

Speelman mocht het ook gelukken den westelijken nabuur afhankelijk van de Compagnie te maken, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien.

17. Sultan Agëng en Sultan Hadji van Bantam.

In 1651 was Aboe'l Fatah, later zoo bekend als Sultan Agëng Tirtajasa, zijn grootvader opgevolgd. Gedurende zijn regeering stond hij herhaaldelijk met de Compagnie op gespannen voet. Zijn benden deden strooptochten en roofden slaven in den omtrek van Batavia, waarop een blokkade van Bantam volgde. Eerst in 1659 kwam een verdrag tot stand, waarbij de blokkade opgeheven werd.

Van toen af wijdde Sultan Aboe'l Fatah alle krachten aan het herstel en den bloei zijner hoofdstad. Hij wist vreemde kooplieden te lokken en zijn eigen landgenooten tot handeldrijven aan te moedigen en zoo mocht het hem gelukken aan Bantam voor eenigen tijd de oude grootheid terug te geven.

Geregelde handelsbetrekkingen werden aangeknoopt met de Filippijnen, China, Japan, Perzië en andere landen. Franschen en Engelschen, in dit tijdperk meermalen de vijanden der Hollanders in Europa en hun mededingers in Indië, steunden hem en zoo meende hij ten laatste sterk genoeg te zijn om de Compagnie het hoofd te bieden, toen zij haar troepen naar Midden-Java had gezonden om Taroeno Djojo te bestrijden.

De omstandigheden waren hem echter niet gunstig, want tegen zijn verwachting zegevierde de Compagnie in Midden-Java. Na den val van Kēdiri kon zij weer meer haar aandacht aan den

westelijken nabuur wijden. De Tjirebonsche vorsten, die met Bantam geheuld hadden, werden weldra gedwongen zich onder bescherming der Compagnie te stellen (1681).

Intusschen had Sultan Agëng, een oude gewoonte volgende, reeds in 1671 zijn zoon Abdoe'l Kahar aandeel gegeven in de regeering. Vader en zoon leefden echter niet op den besten voet, daar de oude vorst de Compagnie vijandig gezind bleef en zich met Engelschen en Franschen omringde, terwijl zijn zoon veel met de Nederlanders verkeerde. In 1674 deed deze laatste een pelgrimstocht naar Mekka en is na dien tijd het meest als Sultan Hadji bekend. Na zijn terugkeer werd de verwijdering tusschen vader en zoon steeds grooter; de oude Sultan vertoefde veelal op Tirtajasa, aan een kanaal tusschen de mondingen van de Kali Pontang en de Tji Kandeï gelegen. De jonge Sultan hield zich op in zijn paleis te Bantam, dat hij door een Nederlander in een sterk kasteel had doen herscheppen. In 1680 gaf Sultan Agëng de regeering geheel over aan zijn zoon, wellicht omdat hij na de overwinningen der Compagnie in Midden-Java zich tegen haar niet meer opgewassen gevoelde. De gespannen verhouding tusschen vader en zoon verergerde intusschen door den invloed van waningstige familieleden meer en meer en nu achtte Sultan Hadji het tijd zich van den steun der Compagnie te verzekeren, zoo die noodig mocht zijn.

En deze steun was weldra hoog noodig. Een groote brand binnen Bantam in 1682 was het begin der vijandelijkheden tusschen vader en zoon. Weldra omsingelden troepen uit Tirtajasa het kasteel van den jongen vorst. Nu werd eerst St. Martin en spoedig daarop de bekende kapitein Tak, thans als overste, naar Bantam gezonden, om den in het nauw gebrachten Sultan Hadji te ontzetten. Na een verwoed gevecht versloeg Tak de belegeraars; de valbrug voor het kasteel werd neergelaten en de jonge vorst snelde zijn bevrijders tegemoet. Hiermee was de Sultan echter

nog geen meester van de stad. Een hevige strijd moest nog gevoerd worden, waarbij St. Martin, Tak en de Ambonsche kapitein Jonker eerst na groote krachtsinspanning er in slaagden, de troepen van den ouden vorst te verslaan.

In zijn erkentelijkheid voor de ondersteuning verleende Sultan Hadji aan de Compagnie in 1684 den alleenhandel in alle havens van zijn rijk. De Compagnie van haar zijde zag af van de terugbetaling der onkosten, zoolang zij het genoemde handelsvoordeel zou genieten.

Nu bleef nog de verovering van Tirtajasa over. Na groote bezwaren gelukte de landing der troepen aan de zeezijde. Van hieruit en van de zijde van Tangërang rukten daarop de troepen der Compagnie op de sterkte aan. Sultan Agëng, ziende dat alles verloren was, liet in den nacht van 28 December het versterkte Tirtajasa door buskruit in de lucht springen en vluchtte naar het gebergte. Van allen verlaten, gaf hij zich in Maart 1683 aan de door Sultan Hadji afgezonden Bantamsche troepen over. Aan de tusschenkomst van de Nederlandsche bevelhebbers had hij zijn leven te danken; eenigen tijd bracht hij te Bantam in gevangenschap door, maar werd later naar Batavia overgebracht, waar hij in 1692 overleed.

Hadden de Nederlanders reeds in de eerste jaren van hun komst gehoopt te Bantam een versterkt punt te kunnen stichten, eerst nu kon er sprake van zijn uitvoering te geven aan dien wensch. Het duurde ook niet lang, of aan de baai van Bantam verrees het fort Speelwijk, genoemd naar den Gouverneur-Generaal Speelman, die intusschen was overleden en tot wiens opvolger Johannes Camphuis door den Raad van Indië was aangewezen.

18. Soerapati. Eerste successie-oorlog op Java.

De Gouverneur-Generaal Camphuis (1684—1691) had, in tegenstelling met zijn voorgangers, over het geheel een vreedzaam

bestuur. Hij was een even eenvoudig als geleerd man. In zijn jeugd had hij in Amsterdam als zilversmidsleerling gewerkt en was in Indië van klerk ter Secrétarie tot Gouverneur-Generaal opgeklommen. Hij schreef een geschiedenis van Batavia en bevorderde de uitgave van nuttige werken over Indië. In 1691 nam hij zijn ontslag en bracht zijn laatste drie levensjaren op zijn landhuis buiten Batavia door.

Onder zijn opvolgers, Mr. Willem van Outshoorn (1691—1704) en Johan van Hoorn (1704—1708) had de Compagnie een zwaren oorlog op Java te voeren. De aanleiding daartoe was deze. Een voormalige slaaf, Soerapati genaamd, had zich aan het hoofd gesteld van een bende Baliërs en Makassaren en leidde in het westelijke deel van de Preanger een zwervend leven ten koste der inwoners. Aan het beleid van een Hollandsch kapitein was het gelukt Soerapati met de zijnen in dienst der Compagnie te doen overgaan. Soerapati, tot luitenant aangesteld, werd nu afgezonden om de aanhangers van den ouden Sultan Agëng, die nog altijd in Zuid-Bantam en in het westen der Preanger-landen rondzwierven, tot onderwerping te brengen. Door een onhandigheid van een der mindere officieren keerde Soerapati tot zijn vorig bedrijf terug, overviel een Europeesche troepenafdeeling, doodde verscheiden manschappen en trok met zijn volk naar Kartasoera. Daar werd hij, ofschoon een vijand der Compagnie, niet alleen toegelaten, maar zelfs met welwillendheid ontvangen.

Nu werd in 1685, dus nog onder het bestuur van Camphuis, de bekende veldoverste Tak, vergezeld van een kleine troepenmacht, naar Kartasoera gezonden, ten einde Soerapati dood of levend in handen te krijgen en op de nakoming der gesloten contracten aan te dringen.

De Soesoehoenan toonde zich daartoe schijnbaar genegen, maar heulde in werkelijkheid met Soerapati.

Bij hun komst te Soerakarta werden Tak en de opperkoopman

Van Vliet door een valsch bericht misleid, waardoor Soerapati gelegenheid werd gegeven zich in den kraton te nestelen.

Hiervan onderricht, doet Tak onmiddellijk den kraton omsingelen, waar intusschen een hevige brand uitbreekt.

Soerapati, die zich opgesloten en door het vuur bedreigd ziet, doet herhaaldelijk uitvallen, waarbij hij door de troepen van den Soesoehoenan wordt ondersteund.

Bij een van deze uitvallen weerklinkt eensklaps het geroep van amok. Tak, die ijlings te paard wil stijgen, wordt in de verwarring aangevallen en zijgt neer, door 20 wonden getroffen, weldra omringd door de lijken van Van Vliet en een 70-tal zijner manschappen.

Het overschot zijner troepen weet de Hollandsche versterking te bereiken, terwijl Soerapati inmiddels in oostelijke richting ontvlucht.

De Soesoehoenan betuigde de regeering te Batavia zijn leedwezen over het gebeurde en aanvankelijk nam men daar genoegen mee. Maar hij werd weldra voor zijn verraderlijke handelwijze gestraft door Soerapati zelf, die met zijn aanhangers uit Kartasoera vluchtte en in Oost-Java een rijk stichtte, met Pasoeroean tot hoofdstad, dat zich binnen korten tijd uitstreckte over de tegenwoordige residentieën Pasoeroean en Kēdiri, dus tot over de grenzen van het Mataramsche rijk. Meermalen drong hij door tot in de nabijheid van Kartasoera. Een leger, in 1690 door den Soesoehoenan tegen hem afgezonden, werd uiteengejaagd. Zoo hield Soerapati zich 20 jaar lang staande. Eerst de dood van den Soesoehoenan in 1704 bracht hem weer in aanraking met de Compagnie.

Bij zijn overlijden had Amangkoe Rat II zijn oudsten zoon, later als Soenan Mas bekend, tot troonopvolger benoemd. Naar Javaansche gewoonte werd hem die opvolging door zijn verwanten betwist. Nu was het zijn oom, Pangeran Poegër (zie bladz. 50), die insgelijks aanspraak maakte op den troon van Mataram. Beiden zonden gezanten naar Batavia met het bericht van hun

troonsbeklimming, in de hoop door de Compagnie als vorst erkend te worden.

Soenan Mas had zich door zijn woesten aard zeer gehaat gemaakt bij de bevolking. Ook de Compagnie droeg hem geen goed hart toe, daar zij hem den moord van Tak en heulen met Soerapati verweet, en dus werd er te Batavia na eenige aarzeling besloten, Soenan Mas van de troonopvolging uit te sluiten en zijn oom als Soesoehoenan te erkennen. Deze had zich reeds in Maart 1704 naar Sëmarang begeven en zich onder bescherming der Compagnie gesteld.

Het kwam er nu nog op aan Pangeran Poegër, die den naam van Pakoe Boewono had aangenomen, te Kartasoera op den troon te plaatsen; want toen Soenan Mas van de beslissing der Compagnie kennis gekregen had, zond hij een niet on aanzienlijk leger naar Sëmarang, ten einde Poegër in handen te krijgen.

Nadat de Compagnie dit vernomen had, zond zij den Raad van Indië De Wilde als veldoverste met een sterke Europeesche troepenmacht naar Midden-Java. Het leger van Soenan Mas koos weldra het hazenpad of liep over; hij zelf vluchtte naar Soerapati. Weinige dagen daarna nam De Wilde zonder slag of stoot bezit van de hoofdstad; Pakoe Boewono werd door den machtigen arm der Compagnie op den troon geplaatst en plechtig ingehuldigd. De contracten, met zijn voorgangers gesloten, werden vernieuwd en de grenzen van het gebied der Compagnie uitgebreid tot de Tji Losari in het noorden en de Tji Donan in het zuiden. In het bezit van Sëmarang werd zij bevestigd en Tjirëbon kwam voor goed onder haar bescherming. Verder deed Pakoe Boewono afstand van oostelijk Madoera.

Intusschen bleef het voornaamste werk, de verovering der oostelijke gewesten, nog over voor de troepen der Compagnie. Aan het hoofd van deze macht, versterkt door Javanen, werd ditmaal Knol, kommandant van Sëmarang, gesteld. In September

1706 brak hij uit Soerabaja op en trok met groote moeite de versterkte Kali Porong over. Aan de overzijde werd een legerafdeeling door den vijand overvallen en met groot verlies uiteengedreven, maar spoedig daarna kon tot de bestorming van Bangil worden overgegaan, welke plaats door Soerapati zelf met groote dapperheid werd verdedigd. Na een verwoed gevecht werd de stad genomen; Soerapati, door twee kogels getroffen, overleed kort daarna aan zijn wonden.

Wegens den regentijd werd de oorlog voorloopig gestaakt, waardoor de vijand nieuwen moed kreeg. In Mei van het volgende jaar (1707) trok een sterk leger onder De Wilde op tegen Kēdiri; hij volgde den weg, dien Hurdt in 1678 was ingeslagen. Deze tocht werd in de hoedanigheid van veldprediker meegemaakt door den predikant Valentijn, later zoo bekend als schrijver van het beroemde werk: Oud en Nieuw Oost-Indiën. Achtereenvolgens werd een versterkte schans bij Ponorogo genomen, de Brantas bij Kēdiri overgetrokken en de vijand uit de vlakten van Bangil verdreven. Nog eenmaal verzamelden Soerapati's zonen en Soenan Mas hun krachten; in een moorddadig gevecht voor Pasoeroean werd hun geheele strijdmacht vernietigd. Pasoeroean werd nu gemakkelijk bezet en met een fort versterkt. De Wilde vertrok naar Batavia, waar hij korten tijd daarna aan de gevolgen van de doorgestane vermoeienissen overleed. Soenan Mas, die zich niet langer staande kon houden, gaf zich in Juli 1708 aan den bevelhebber Knol over en werd naar Batavia gebracht. Aan zijn verzoek om met een landschap op Java begiftigd te worden, meende de regeering, in het belang van de rust op Java, niet te mogen voldoen. Zij verbande Soenan Mas naar Ceylon, waarheen hij eenige weken later met vrouw en kinderen vertrok en waar hij ook overleden is. Hiermede eindigde deze oorlog, die aan de Compagnie veel geld en manschappen had gekost, maar waardoor haar macht in Oost-Java aanzienlijk was uitgebreid.

19. Tweede Successie-oorlog op Java. Samenzwering van Pieter Erberveld.

In 1709 werd de G. G. Van Hoorn door Abraham Van Riebeeck, zoon van den stichter der Kaapkolonie, vervangen.

Onder zijn bestuur werd een weg van Batavia naar de Zuidkust aangelegd. Zijn opvolger, Christoffel Van Swol, (1713—1718), een werkzaam, bekwaam en streng landvoogd, deed door zijn nauwkeurig toezicht de aandeelen der Compagnie belangrijk rijzen. Den sluikhandel ging hij met kracht te keer. Kort vóór zijn dood echter nam hij een, met het oog op den handel, niet zeer gelukkigen maatregel. Hij bepaalde namelijk, dat de Chineezenvan toen af voor de thee, die zij uit hun land aanbrachten, slechts $\frac{2}{3}$ zouden ontvangen van den prijs, die hun daarvoor vroeger werd uitbetaald. Zij onderwierpen zich daaraan, maar kwamen het volgende jaar niet terug.

Eerst onder den opvolger van Van Swol werd de misslag hersteld en leefde de handel in thee en andere Chineesche waren weer op. Deze, de G.-G. Hendrik Zwaardkroon (1718—1725), is bekend wegens zijn aanmoediging van de koffiecultuur door goede betaling. In 1616 had Van den Broecke (bl. 22) te Mokka in Arabië de koffie leeren kennen. De eerste aanvoeren van koffie te Amsterdam kwamen van Mokka en later ook van Malabar. In 1696 waren de eerste koffiëplantjes van Malabar naar Java overgebracht.

Pakoe Boewono I overleed in 1719. Hij werd, met goedkeuring der regeering te Batavia, opgevolgd door zijn reeds 40-jarigen zoon, die in de geschiedenis bekend is als Soenan Praboe. Zijn broeders betwistten hem echter den troon en kregen grooten aanhang. Weer was een leger der Compagnie noodig, dat onder aanvoering van den bevelhebber Bergman de opstandelingen uiteenjoeg. Besmettelijke ziekten waren oorzaak, dat de oorlog nog drie jaar slepende bleef. Eerst in 1723 eindigde die met de

overgave der voornaamste hoofden van den opstand, die naar Ceylon en de Kaap de Goede Hoop werden verbannen. De Compagnie maakte van deze gelegenheid gebruik haar versterking te Kartasoera in een sterk fort te herscheppen.

Terwijl deze gebeurtenissen voorvielen, kwam men te Batavia een gevaarlijke samenzwering op het spoor. Een zekere Pieter Erbeveld, zoon van een Duitschen vader en een Javaansche moeder, had met een Javaan, Karta Drija geheeten, zich een grooten aanhang onder de inlanders en priesters weten te verschaffen en het plan opgevat alle Europeanen te Batavia te vermoorden. Hij deelde onder zijn duizenden aanhangers koperen plaatjes uit, die, naar hij beweerde, hen onkwetsbaar zouden maken. Indien het plan gelukte, zou hij onder den naam van Toean Goesti over de stad regeeren, terwijl Karta Drija met den titel van Raden het bestuur over de Ommelanden zou verkrijgen. Den 1^{en} Januari 1722 zou de aanslag ten uitvoer gebracht worden. Slechts drie dagen te voren kreeg de Gouverneur-Generaal kennis van het dreigende gevaar. De hoofdaanleggers werden gevat en eenige maanden daarna met 27 samenzweerders op gruwelijke wijze om het leven gebracht. De woning van Erbeveld werd afgebroken en op de plek, waar zij gestaan had, een gedenksteen opgericht met een opschrift, waarbij in de Hollandsche en Javaansche taal het bouwen en planten aldaar voor alle tijden werd verboden.

20. Toestand van de Compagnie en haar bezittingen in de eerste helft der 18e eeuw.

Uit de vorige bladzijden is gebleken, hoe de Compagnie sedert haar vestiging in Oost-Indië steeds in rijkdom, aanzien en macht was toegenomen. Met haar kapitaal van 61½ miljoen gulden had zij schatten gewonnen. Jaren achtereen waren aan de aandeelhouders hooge winsten uitbetaald. Soms bedroegen die uitkeeringen 40 à 50

ten honderd en gemiddeld had de Compagnie gedurende meer dan een eeuw 21 percent uitgedeeld. De aandeelen van f 3000 hadden meestal een waarde van 5 of 6 maal dat bedrag.

Deze geldelijke voorspoed stelde de Compagnie in staat vorsten en volken aan zich te onderwerpen, hen te dwingen haar den alleenhandel te gunnen, haar Europeesche mededingers, de Portugeezen, Spanjaarden, Engelschen en Denen te bestrijden en eindelijk geheel te verdrijven. Haar talrijke oorlogsschepen, oorspronkelijk slechts uitgerust tot bescherming van den handel, beheerschten alle zeeën van den Archipel; haar kantoren, in den aanvang niet meer dan loodsen en pakhuizen, waren in forten en sterkten herschappen, die den handel krachtig beschermden en, van de noodige krijgsmacht voorzien, geheele landstreken beheerschten.

Met groote stoutmoedigheid waren haar legers het onbekende binnenland van Java ingetrokken en hadden den Inlandschen vorsten de overmacht der Hollanders doen gevoelen. Haar bevelhebbers hadden heerschers verdreven en andere op den troon bevestigd. De vroeger zoo fiere vorsten van Mataram en Bantam op Java, de Inlandsche vorsten op Ceylon en in Vóór-Indië, de Sultans op Celebes en Ternate, allen waren doordrongen van de groote macht der Compagnie; zij stonden tot haar in de verhouding van leenman of bondgenoot en dongen om strijd naar haar gunst.

Van eenvoudig handelslichaam was de Compagnie door den drang der omstandigheden gekomen tot landbezit, dat steeds grooter uitbreiding verkreeg. Haar hoofdstad Batavia was de eerste handelsstad van den Archipel en sedert den tijd van Coen voortdurend versterkt. Een muur, van koraalsteen opgetrokken, omringde de stad; 27 bolwerken beschermden haar. Tal van kleine forten in den omtrek, te Rijswijk, Noordwijk, Angke, enz., vormden de eerste linie van verdediging. Verder in het binnenland vormden eenige andere versterkingen de tweede linie. Kanalen en grachten doorsneden de stad, die met een fraai stadhuis (in 1710

vernieuwd), kerken en veel steenen woonhuizen prijkte. Tusschen de forten lagen tal van schoone landhuizen, getuigenis aflegend van de welvaart der bezitters.

Het gebied, dat de Compagnie zich na de vernietiging van het rijk van Jakatra had toegeëigend, was allengs meer bekend geraakt en uitgebreid. Camphuis en zijn opvolgers bevorderden den landbouw en legden wegen aan naar de Bantamsche grens en naar de Zuidkust. Sedert de Compagnie een Bantamsch vorst krachtigen bijstand had verleend, werd zij van die zijde niet meer verontrust en kon de suikercultuur zich in de Ommelanden van Batavia ontwikkelen.

In de Preanger Regentschappen werd het bestuur geregeld. Een der Tjirëbonsche prinszen werd als opperregent over deze landstreek aangesteld, ten einde twisten tusschen de hoofden onderling te voorkomen.

Had de Compagnie tot nu toe op Java gewerkt als een handelslichaam, dat hooge renten trachtte te behalen door lijnwaden en andere artikelen van invoer te ruilen tegen peper en suiker, nu begon zij meer en meer het oog te vestigen op uitsluitende en verplichte levering der landbouwproducten tegen vastgestelde prijzen; nevens de reeds genoemde ook indigo, katoen en zwavel uit de Preanger, en weldra ook koffie. Door aanmoediging dezer laatste cultuur konden in 1712 reeds de eerste 1000 pond koffie naar het moederland gezonden worden en zoo snel nam de opbrengst toe, dat in 1721 ruim 200.000 pond werden ingeleverd. Ook de productie van suiker en peper werd door de goede verstandhouding met Bantam in het begin der 18e eeuw zeer belangrijk.

Deze verplichte levering van producten was in zeker opzicht mede in het belang van den inlander, daar zij hem aanspoorde tot werkzaamheid; daarbij gelastte de Compagnie haar opperregent in de Preanger te zorgen, dat de bevolking het geld voor de geleverde producten inderdaad ontving.

Zoo scheen de Compagnie steeds tot hooger macht en aanzien te stijgen. Voor den opmerkzamen beschouwer echter begonnen zich teekenen van achteruitgang te vertoonen, die vaak wel onder uitwendigen rijkdom en luister verscholen bleven, doch niettemin wezen op een langzaam en zeker verval.

Was, om met de hoofdstad te beginnen, de gezondheidstoestand er al niet op vooruitgegaan, doordat het water in het steeds grooter wordende aantal grachten trager stroomde en het vuil niet kon afvoeren — aardstoringen en overstromingen brachten zooveel aarde en zand in de rivieren, dat deze verstopten en geheele streken overstroomden. Toen zij weer binnen haar oevers traden, werden enkele grachten door vulkanische stoffen opgevuld en vormde zich bij den mond der Tjiliwoeng een groote modderbank, die een der oorzaken was van de aanzienlijke sterfte aan koortsen in het begin der 18e eeuw, die zóó toenam, dat Batavia den naam kreeg van „graf der Hollanders”. Echter zal de weelderige levenswijze daar ook wel het hare toe hebben bijgedragen.

De vroegere eenvoud, die bij groote werkzaamheid en rechtchapenheid de ambtenaren uit de dagen van Van Diemen kende, was lang vergeten. De kostbare levenswijze, waarin men elkander navolgde, eischte groote uitgaven en, daar de ambtenaren slecht bezoldigd werden, namen zij hun toevlucht tot onwettige winsten, die uit particulieren handel en langs anderen weg ten nadeele der Compagnie verkregen werden.

Dat op deze wijze de zaken der Compagnie moesten achteruitgaan, is duidelijk. Daarbij kwamen nog andere oorzaken van tegenspoed. Veel schepen vergingen door te zwaren bovenlast aan smokkelwaren en de zee- en landmacht, die het monopoliestelsel moesten handhaven, eischten hoe langer hoe meer uitgaven. Wel werden, zelfs na 1721, nog hooge renten uitbetaald, maar daarvoor werd het kapitaal der Compagnie aangewend, dat, terwijl de winsten niet naar evenredigheid toenamen, in genoemd jaar tot op 1 miljoen gulden

was gedaald. Zoo moest de Compagnie, om haar crediet op te houden, zich rijker voordoen dan zij inderdaad was. Tegen het eind van 1734 was er reeds een tekort van 3 millioen.

Onder de Gouverneurs-Generaal, die na Zwaardekroon het bestuur voerden, verbeterde de toestand niet. Wel werden enkele ongeschikte ambtenaren ontslagen, één zelfs, de Gouverneur Vuist van Ceylon, in 1730 ter dood veroordeeld wegens knevelarij; maar velen, wier tractement te laag was in verhouding tot den rang, dien zij hadden op te houden, gingen voort met zich op onwettige wijze te verrijken, vooral ten nadeele der Chineezzen. Dit laatste misbruik gaf aanleiding tot de gebeurtenis, die in het volgende hoofdstuk zal behandeld worden.

21. Opstand en moord van de Chineezzen te Batavia (1740).

Reeds kort na de stichting van Batavia hadden zich daar Chineezzen gevestigd, aangemoedigd door Coen zelf, zooals op bl. 28 is medegedeeld. Sedert waren zij in talrijkheid zoo toegenomen, dat hun aantal omstreeks 1740 in en om de stad Batavia wel 100.000 zielen bedroeg. In en om de stad woonachtig, vonden zij een bestaan als handelaars, pachters, ambachtslieden, landbouwondernemers, geldschietters, enz. Door werkzaamheid en sluwheid hadden velen hunner een aanzienlijk vermogen verworven en grooten invloed gekregen. Na de gunstige bepaling omtrent den theehandel onder den Gouverneur-Generaal Zwaardekroon groeide het aantal Chineezzen hoe langer hoe meer aan. Onder de nieuw aangekomenen waren er velen, die tot de laagste volksklasse behoorden, dikwijls geen middel van bestaan hadden en gevaarlijk werden voor de rust en veiligheid van de hoofdstad. Er werden nu strenge politiemaatregelen genomen en onder den Gouverneur-Generaal Adriaan Valckenier (1737—1741) werd besloten de Chineezzen, die geen middel van bestaan

konden opgeven, naar Ceylon over te brengen, om hen bij de kaneelcultuur te werk te stellen. Ongelukkig werd bij de toepassing van dezen maatregel op willekeurige en baatzuchtige wijze gehandeld. Niet alleen verarmde en rondzwervende, maar ook goede en gezeten Chineezzen werden gegrepen en met verbanning bedreigd, ten einde hun een hoog losgeld af te persen. Verbittering tegen de ambtenaren der Compagnie was daarvan het gevolg; in grooten getale ontvluchtten de Chineezzen de stad en vereenigden zich met veel andere rondzwervende landgenooten tot benden, die de Ommelanden onveilig maakten en eindelijk de stad zelf bedreigden. (September 1740).

De regeering te Batavia liet nu de posten om de stad versterken, riep de schutterij op en wapende haar dienstdoend personeel. Het was waarlijk hoog tijd. Reeds hadden de Chineezzen de versterkingen, die naar de forten gezonden waren, op gruwelijke wijze vermoord en een der stadspoorten bestormd. Met moeite hield de Raad van Indië Van Imhoff hen tegen en slaagde er eindelijk in hen op de vlucht te drijven. Dit gebeurde den 8^{en} October 1740.

In de stad verkeerde men intusschen in groote spanning. Men verdacht er, en niet ten onrechte, de Chineezzen, bij enkele van wie groote hoeveelheden wapens gevonden waren, van verstandhouding met hun landgenooten daarbuiten. Elk oogenblik vreesde men binnen de stad overvallen te zullen worden. Op voorstel van Van Imhoff werd last gegeven tot een huiszoeking bij alle Chineezzen. Maar reeds was de opgewonden burgerij op het besluit der regeering vooruitgelopen. Een brand, in het Chineesche kamp uitgebroken, deed de ingezetenen te hoop loopen en toen de dienaren der justitie verschenen om, volgens gegeven last, de woningen der Chineezzen te doorzoeken, mengden zich burgers, soldaten en matrozen, inlanders en slaven onder hen, en, door woede en vertwijfeling aangegrepen, viel men op de Chineezzen aan. Toen begon, terwijl de brand steeds meer huizen aantastte, een

tooneel van moord en plundering, waarbij allen, die onder het bereik der opgewonden volksmenigte kwamen, erbarmelijk werden doodgeslagen of in de grachten geworpen. Die op de daken gevlucht waren, werden neergeschoten, of kwamen ellendig in de vlammen om. Des avonds deden de Chineezzen buiten de stad, die van de verwarring wilden gebruik maken, een aanval, die echter werd afgeslagen.

Nadat het moorden, branden en plunderen eenige dagen had aangehouden, waren meer dan 600 Chineesche huizen in de asch gelegd en ongeveer 10000 Chineezzen om het leven gebracht, wier lijken de straten bedekten.

Den 12^{en} October begon men aan het blusschen van den brand te denken, die de Europeesche woonhuizen en pakhuizen bedreigde; de lijken werden weggeruimd en nadat een algemeene vergiffenis was afgekondigd, keerden veel gevluchte Chineezzen terug. Hun werd een afzonderlijke wijk buiten de stad als woonplaats aangewezen, waar thans nog de Chineezzen wonen.

Zoo waren na den gruwelijken moord betrekkelijk spoedig orde en rust in de stad hersteld. Niet echter in den boezem der regeering; daar wierp men, naar aanleiding van het gebeurde, elkaar beschuldigingen naar het hoofd. Ofschoon het niet waarschijnlijk en ook niet bewezen is, dat de regeering eenig bevel tot den moord heeft gegeven, zoo moet haar toch het verwijt treffen, dat zij, reeds sedert lang door onderlinge twisten verdeeld, geen krachtige maatregelen heeft genomen om de schandelijke tooneelen te stuiten. Op last van den Gouverneur-Generaal werden Van Imhoff en nog twee leden van den Raad van Indië als gevangenen naar Nederland gezonden. Kort daarna werd Valckenier door bewindhebbers ontslagen en Van Imhoff in diens plaats tot Gouverneur-Generaal benoemd. Valckenier vertrok naar Nederland, maar aan de Kaap gekomen, werd hij op last van bewindhebbers ter verantwoording naar Batavia teruggevoerd, waar hij in 1751 als

gevangene op het kasteel overleed, vóórdát een vonnis over hem was uitgesproken.

Nadat de opgestane Chineezén uit den omtrek van Batavia verdreven waren, trokken zij naar Sëmarang en verbonden zich met den Soesoehoenan van Mataram, Pakoe Boewono II, die zijn vader in 1727 was opgevolgd en meende, dat de gelegenheid gunstig was om zich tegen de Compagnie te verzetten. Het fort te Kartasoera moest zich overgeven en de bevelvoerende officieren werden vermoord; de bezetting werd mishandeld en gevangen genomen. Zes maanden lang werd Sëmarang belegerd en eindelijk door de troepen der Compagnie ontzet. De Soesoehoenan brak daarop alle verstandhouding met de Chineezén af, die, hierover verbitterd, in 1743 Mas Grendi, den 12-jarigen zoon of kleinzoon van den naar Ceylon verbannen Soenan Mas, tot vorst uitriepen en Kartasoera veroverden. Pakoe Boewono was nu wel verplicht de hulp der Compagnie in te roepen, die hem spoedig in zijn gebied herstelde en Mas Grendi naar Ceylon verbande.

Voor dezen bijstand verkreeg de Compagnie de geheele noordkust van Java, van de Tji Losari tot Pasoeroean, benevens geheel Madoera en Java's Oosthoek. De Soesoehoean, het voorbeeld van zijn voorvader volgende, verlegde zijn hoofdstad, die in handen der Chineezén was geweest, naar de desa Solo en noemde haar Soerakarta (1744).

22. Gouverneur-Generaal G. W. Baron Van Imhoff. Verbrokkeling van het rijk Mataram.

De Gouverneur-Generaal G. W. van Imhoff (1743—1750) aanvaardde, ofschoon reeds in 1740 benoemd, ten gevolge van zijn opzending naar Nederland eerst in 1743 het bestuur uit handen van den waarnemenden Gouverneur-Generaal Johannes Thedens.

Aan Van Imhoff komt de lof toe in menig opzicht verbetering

in den toestand der Compagnie te hebben aangebracht. Hij deed een reis over Java door het gebied der Compagnie en door een deel der Mataramsche landen en leerde zoo land en volk nader kennen. Bij deze gelegenheid bezocht hij de Tjandi Boro-Boedoer. De inlanders beschermde hij tegen de inheligheid der hoofden, die hun niet altijd uitbetaalden, wat hun voor de levering der landproducten toekwam. Hij bevorderde den handel op China en trachtte den druk van het monopolie te verzachten. Als bezuinigingsmaatregel voerde Van Imhoff een stelsel van verpachtingen in, waardoor minder ambtenaren noodig waren. Daardoor werden echter de inlanders aan de afpersingen der pachters overgegeven, die allen Chineezeeen waren.

Te Bogor liet Van Imhoff een fraai lusthuis bouwen, dat hij den naam van Buitenzorg gaf; het werd ook door de hem opvolgende Gouverneurs-Generaal bewoond.

Bij zijn bezoek te Soerakarta waren klachten bij hem ingebracht tegen Mangkoe Boemi, broeder van den Soesoehoenan. Van Imhoff, afgaande op wellicht onjuiste inlichtingen, berispte Mangkoe Boemi in het openbaar, waarop de prins, gekrenkt over het ontvangen verwijt, onmiddellijk het hof verliet en zich met een ander familielid, Mas Said, tegen den Soesoehoenan wapende. Deze gebeurtenis was de aanleiding tot een langdurigen oorlog, die eindigde met de splitsing van het rijk van Mataram.

Mangkoe Boemi en Mas Said, beiden mannen van veel geestkracht en moed, brachten het leger des Soesoehoenans herhaaldelijk nederlagen toe. In 1749 overleed Pakoe Boewono II, nadat hij weinige dagen te voren, uit vijandschap tegen Mangkoe Boemi en ontevredenheid over zijn oudsten zoon, het rijk van Mataram aan de Compagnie had afgestaan. Deze afstand geschiedde volledig en zonder voorwaarde, zoodat de opvolgers van den overleden vorst nimmer eenige aanspraak op het rijk konden of kunnen maken. De Compagnie benoemde nu den oudsten zoon van den overleden

GUSTAAF WILLEM
BARON VAN IMHOFF,
GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEERL. INDIE. AET. XXXIX.

Soesoehoenan tot opvolger en deze aanvaardde de regeering onder den naam van Pakoe Boewono III.

Intusschen had Mangkoe Boemi zich te Mataram als Soesoehoenan doen huldigen en ontbrandde de krijg met nieuwe woede en afwisselende kansen. Nu eens werden Mas Said en Mangkoe Boemi door de troepen der Compagnie en die van den Soesoehoenan geslagen, dan weder had het omgekeerde plaats. Het was een vernielende oorlog, die zich door plunderen en rooven kenmerkte en waaronder de welvaart van Java zeer leed. Gebrek aan voldoende strijdkrachten en mindere bekwaamheid van de aanvoerders der Compagnie hielden den oorlog slepende tot 1754. Toen werd de bevelhebber Von Hogendorff op zijn verzoek, wegens ziekte, ontslagen en vervangen door den nieuwbenoemden en zeer bekwamen Gouverneur der N. O. kust, Harting. Deze trachtte meer door onderhandeling tot den vrede te geraken, waarbij de reeds lang bestaande vijandschap tusschen Mangkoe Boemi en Mas Said hem uitstekend te pas kwam. Inderdaad gelukte het hem in 1755 met eerstgenoemde een overeenkomst te sluiten, waarmee ook de Soesoehoenan genoegen nam. Daarbij werd bepaald, dat het rijk van Mataram in twee helften zou worden gedeeld, die echter zonderling dooreen lagen. Zoo behield Pakoe Boewono III geheel Bagëlen en Kědiri, terwijl Madioen onder Mangkoe Boemi kwam. De andere gewesten werden zeer onregelmatig onder de beide vorsten verdeeld. Mangkoe Boemi nam den titel aan van Amangkoe Boewono en vestigde zijn hoofdplaats te Djokjakarta, waar hij een kraton deed bouwen, die niet onderdeed voor dien van Pakoe Boewono te Soerakarta.

Mas Said hield nog eenigen tijd met groote stoutmoedigheid den ongelijken strijd tegen de Compagnie en de beide vorsten vol, maar was eindelijk ook genoodzaakt zich te onderwerpen. Bij een overeenkomst, in Maart 1757 gesloten, werden hem eenige landschappen, tot het gebied van den Soesoehoenan behorende,

afgestaan, welke hij zou besturen met den titel van Pangeran Adipati Aria Mangkoe Nĕgoro.

Terwijl de krijg in Midden-Java woedde, was ook Bantam, ofschoon op kleiner schaal, het tooneel van opstanden en twisten over de troonsopvolging. Deze werden eveneens tot een einde gebracht door tusschenkomst van de troepen der Compagnie en door het handhaven van den wettigen vorst, die in 1752 bij verdrag erkende het rijk en de Lampongsche districten van haar in leen te hebben ontvangen.

Zoo had de Compagnie door macht van wapenen en niet minder door beleidvolle onderhandelingen den vrede op Java verzekerd.

23. Het laatste tijdperk der Compagnie. Toestand op Java.

Het bestuur van den Gouverneur-Generaal Jacob Mossel (1750—1761) is merkwaardig door diens pogingen om, zooals hij het noemde, „het scheepje der Compagnie vlot te houden.”

Hij trachtte dit doel te bereiken door eenige artikelen aan den particulieren handel over te laten, door het invoeren van bezuinigingen en het tegengaan van weelde onder de ambtenaren. Hij en zijn opvolger, P. A. van der Parra (1761—1775), trachtten het verval der Compagnie zooveel mogelijk te voorkomen. Hun streven bleek ijdel te zijn; het handelsstelsel der Compagnie was verouderd en daar men dit niet wilde of kon veranderen, nam de schuldenlast meer en meer toe.

De verovering van Java was echter zoo goed als voltooid en het is als een geluk te beschouwen, dat dit plaats had, vóórdát het tijdperk van machteloosheid voor de Compagnie aanbrak.

Konden Mossel en Van der Parra in de 25 jaren, dat zij het bewind voerden (1750—1775), den achteruitgang der Compagnie

als handelslichaam niet keeren, — het tijdperk van rust, dat Java onder hun bestuur doorleefde, kwam het eiland zeer ten goede. Mas Said was de laatste van de rij oproerige prinses, die Midden-Java gedurende een eeuw door burgeroorlogen hadden geteisterd. Met zijn onderwerping en de verdeeling van het oude rijk van Mataram, door Hartings beleid tot stand gebracht, kwam er een einde aan den binnenlandschen oorlog. Op de velden, nog kortelings vernield en vertrapt door stroopende benden, kon de landbouw zich rustig ontwikkelen. Steeds grooter streken kwamen in ontginning en leverden het noodige voedsel tot onderhoud der toenemende bevolking.

De regenten werden geheel onafhankelijk van elkaar benoemd en hun werd opgedragen, zich in geen opzicht met de aangelegenheden van andere regentschappen te bemoeien, waardoor twisten werden voorkomen. Wat de rechtsbedeeling buiten de vorstenlanden betreft, was alleen de beslissing van kleine geschillen en het straffen van geringe overtredingen aan de regenten opgedragen; alle groote misdrijven kwamen ter beoordeeling voor den Landraad te Sëmarang. Een groot verschil dus met de dagen van Sultan Agëng en Amangkoe Rat, toen de bevolking van Java aan de grenzenlooze willekeur en wreedheid der vorsten was overgeleverd. Wie zich thans aan knevelarij schuldig maakte, werd ontslagen, mede tot een voorbeeld voor anderen.

Een algemeen gangbare munt werd ingevoerd, hetgeen den kleinhandel zeer vergemakkelijkte.

Na 1768 kwam ook Oost-Java tot rust. In dat jaar werd Panaroekan door de troepen der Compagnie ingenomen en kort daarna de onderwerping van het weerspannige Balambangan voltooid door de verovering van Banjoewangi, waar een regent werd aangesteld.

Zoo woei eindelijk de vlag der Compagnie op Java van het noordwesten tot het zuidoosten en ging het eiland, na de bevrediging in 1755, steeds in bloei en welvaart vooruit.

In de Vorstenlanden bloeide vooral Djokjakarta onder het krachtig en weldadig bestuur van Mangkoe Boewono. Ook in de Bataviasche bovenlanden nam door het goede bestuur van verlichte landheeren de welvaart zeer toe.

Ons blijft nu nog over de lotgevallen der Compagnie te beschrijven, die aan haar ontbinding voorafgingen, namelijk het steeds dieper verval van het eens zoo krachtige en rijke handelslichaam, welks ondergang zulk een scherpe tegenstelling vormt met het meer en meer tot ontwikkeling komende Java. Met een stelsel, waarbij de dienaren zich verrijkten ten koste van den meester, kon geen maatschappij blijven bestaan. Slechts de groote waarde harer bezittingen maakte het der Compagnie mogelijk, dat zij, bij zoo groote verdorvenheid harer dienaren, haar leven nog zoo lang kon rekken.

Onder het 16-jarig bestuur van den G.-G. Mr. W. A. Alting (1780—1796) werd de Compagnie door allerhande rampen getroffen. In den oorlog, dien de Republiek met Engeland te voeren had, vielen veel rijk geladen schepen den vijand in handen. De gemeenschap tusschen het moederland en de kolonie was verbroken; schepen, geld noch troepen konden verzonden worden, zoodat de producten te Batavia tegen lagen prijs, o. a. aan Engelsche kooplieden, moesten worden verkocht. Bij den vrede van Parijs in 1784 bleef Negapatnam op de kust van Coromandel in Voor-Indië aan Engeland, terwijl de schuldenlast der Compagnie aanmerkelijk was toegenomen. De toestand begon nu hopeloos te worden en daarom werd in 1791 een commissie benoemd, ten einde misbruiken te herstellen en hervormingen in te voeren; doch ook deze maatregel trof geen doel. Integendeel namen de jaarlijksche tekorten steeds toe en, toen in 1795, tengevolge der omwenteling in Frankrijk, weer een oorlog met Engeland uitbrak, zou het met de Compagnie spoedig gedaan zijn.

De Engelschen veroverden de Kaap, Colombo op Ceylon, Malaka,

de voornaamste punten in Vóór-Indië, op Sumatra en in de Molukken. Enkele forten en sterkten werden met dapperheid verdedigd, andere daarentegen gaven zich aan de Engelschen over, toen zij namens den naar Engeland gevluchten stadhouder werden opgeëischt. Een vloot van 9 oorlogsschepen, onder Lucas, viel bij de Kaap de Goede Hoop in handen der Engelschen.

In 1796 werd het hoofdbestuur der Compagnie in Nederland vervangen door een Comité tot de zaken van den O.-I. handel en de bezittingen; in 1800 kwam de opheffing der Compagnie tot stand.

De Bataafsche Republiek nam in dat jaar al de bezittingen en eigendommen der O.-I. Compagnie over en verbond zich tot afbetaling harer schulden, die toen tot 134 millioen gulden waren aangegroeid. Waarlijk geen te hooge prijs voor de schoone eilandengroep, die den Staat daarbij ten deel viel. Het bewind in Nederland werd opgedragen aan een „Raad der Aziatische bezittingen". In Indië zelf bleef het bestuur onveranderd; daar voerde Pieter Gerardus van Overstraten, sedert 1796 Gouverneur-Generaal, het bewind tot 1801. Hij was de laatste G.-G. der Compagnie. Tijdens den oorlog met Engeland, die eerst eindigde in 1802 met den vrede van Amiens, waarbij de Engelschen Ceylon behielden, wist hij, ofschoon langen tijd van alle gemeenschap met het moederland verstoken, met de hulpmiddelen, die de kolonie opleverde, zich te handhaven en Java te behouden. Zoo kon hij, zonder nieuwe schulden te hebben gemaakt, de nalatenschap der Compagnie aan zijn opvolger overgeven.

24. De G.-G. Mr. Herman Willem Daendels (1808-1811).

Een jaar na den vrede van Amiens ontbrandde weer een oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, waaraan de Bataafsche Republiek, als bondgenoot van Frankrijk, moest deelnemen. Voor de tweede

maal was Java aan zich zelf overgelaten. Zoo nijpend was het gebrek aan Europeesche artikelen, dat zelfs het leger gekleed moest worden met in Indië geweven stoffen. Niettegenstaande deze afzondering bleef de regeering te Batavia in de behoeften der kolonie voorzien en was er in 1808, hoewel de oorlog bleef voortduren, voor $2\frac{1}{2}$ millioen geld in kas en meer dan 8 millioen gulden aan producten in de magazijnen. De hooge prijzen, die voor de producten door Noord-Amerikaansche en andere handelaars werden betaald, alsmede de bloei van den landbouw, waren oorzaak van dezen gunstigen toestand.

Met de verdediging onzer bezittingen tegen de Engelschen ging het minder voorspoedig. Een scheepsmacht, door het moederland onder bevel van den vice-admiraal Hartsinck naar Indië gezonden, werd door schipbreuk en door de Engelschen zoodanig geteisterd, dat er in 1807 geen enkel schip meer van over was.

In 1806 werd na een dappere verdediging de Kaapkolonie door de Engelschen veroverd, die haar ditmaal niet weer teruggaven. In hetzelfde jaar brak in Tjirëbon ten gevolge van knevelarijen en van de regeling der erfopvolging een opstand uit, die meer door toegeven aan den wensch der bevolking dan door wapengeweld werd onderdrukt. De vorsten van Solo en Djokja bleken zeer goed op de hoogte te zijn van den neteligen toestand, waarin het bestuur te Batavia verkeerde en namen tegenover de Nederlandsche ambtenaren een aanmatigende houding aan. Daar ook de meeste gebreken, die de oude Compagnie aankleefden, waren blijven bestaan, was er behoefte aan een doortastend bestuurshoofd, dat bij machte zou wezen de misbruiken in de ambtenaarswereld af te schaffen, hervormingen in te voeren en de inlandsche vorsten eerbied voor het Nederlandsche gezag in te boezemen. Den geschikten man daartoe meende Lodewijk Napoleon, de toenmalige koning van Holland, gevonden te hebben in den later door hem tot maarschalk benoemden Mr. Herman Willem Daendels. Nederlander van ge-

boorte, was Daendels in Franschen dienst gegaan en daar tot brigade-generaal opgeklommen. In 1795 werd hij tot luitenant-generaal in dienst der Bataafsche Republiek benoemd en bleef dit

Mr. Herman Willem Daendels.

tot 1802. Van dit jaar tot 1806 hield hij zich bezig met landontginning en trad daarna weer in 's lands dienst. Daendels was een man van groote bekwaamheden, buitengewone geestkracht en

een onverzettelijken wil. In het begin van 1807 benoemd tot Gouverneur-Generaal der bezittingen van het koninkrijk Holland beoosten de Kaap de Goede Hoop, duurde het tot 1 Januari 1808, eer Daendels, slechts van één adjudant vergezeld, na een moeilijke reis, onverwachts te Anjër aankwam. Veertien dagen daarna aanvaardde hij het bestuur met nagenoeg onbeperkte macht.

Spoedig na zijn optreden kondigde Daendels een bevel af, waarbij zoowel aan hooge, als aan ambtenaren van minderen rang verboden werd geschenken van inlandsche hoofden aan te nemen, eetwaren niet uitgezonderd. Daarentegen werd de bezoldiging der ambtenaren aanmerkelijk verhoogd.

Als krijgsman wijdde Daendels dadelijk groote zorg aan vloot en leger. In korten tijd bracht hij dit laatste op een sterkte van bijna 20000 man, liet goede kazernes en hospitalen bouwen en allerlei verdedigingswerken aanleggen. Hij gaf bevel tot het uitvoeren van groote werken aan de Meeuwenbaai, die hij tot oorlogshaven had bestemd. Voor het droogleggen van moerassen en het kappen van bosschen aldaar moest de Sultan van Bantam arbeiders leveren, maar door de groote sterfte verliep het werkvolk. Daendels eischte niettemin van den Sultan de voortzetting van den arbeid, hoewel de tractaten hem daartoe niet het recht gaven. Toen nu de commandeur du Puy, met die opdracht belast, met eenige militairen door de bevolking werd vermoord, trok Daendels onmiddellijk aan het hoofd van 1000 man tegen Bantam op, nam drie dagen daarna den kraton in en verbande den Sultan naar Ambon. Hij verklaarde diens gebied tot rijksground en stelde over een deel daarvan den troonopvolger als leenroerig sultan aan. De rust werd echter later nog herhaalde malen verstoord; de werken aan de Meeuwenbaai werden gestaakt; van het plan, die baai tot een oorlogshaven in te richten, werd afgezien, en de reede van Soerabaja, door een fort versterkt, werd tot ligplaats voor de vloot uitgekozen.

Ook tegenover de vorsten in Midden-Java trad Daendels met

kracht op. Reeds spoedig na de aanvaarding van het bewind had hij de vernederende plechtigheden aan de hoven te Solo en Djokja afgeschaft. Toen het scheen, dat de Sultan zich daaraan en aan andere regelingen niet wilde onderwerpen, trok Daendels te Sëmarang troepen samen en maakte weldra aan allen tegenstand een einde.

Bij een reis over Java maakte hij zich persoonlijk met de inlandsche toestanden bekend. Het belang van den inlander bevorderde hij door te bepalen, dat allen, die bij de koffiecultuur ingedeeld waren, vrijgesteld zouden worden van heerendiensten. De gedwongen leveringen tegen bepaalden prijs bleven wel in stand, maar hij trachtte de bevolking zooveel mogelijk voor knevelarij te vrijwaren. Ten einde een beter toezicht mogelijk te maken, werd een inspecteur-generaal aangesteld over de koffiecultuur en over het boschwezen. De sleepers en kappers in de djatibosschen, het zoogenoemde blandongvolk, dat tot dusverre een ellendig lot had gehad, werd van heerdienst vrijgesteld, onder den arbeid van rijst en zout voorzien en voor het geleverde hout, volgens tarief, betaald.

Java werd verdeeld in 9 landdrostambten, elk met een Europeesch ambtenaar als prefect — later landdrost genoemd — aan het hoofd; de regenten werden verheven tot ambtenaren, die in rang volgden op den landdrost of resident; zij werden benoemd door den Gouverneur-Generaal, die ook hun bezoldiging regelde.

Ook voor een betere rechtspleging ten behoeve der inlandsche bevolking werd door Daendels het noodige gedaan.

Niet het minst heeft hij zijn naam blijvend bekend gemaakt door het aanleggen van den grooten postweg over Java, van Anjër tot Panaroekan, een afstand van 600 palen. Dit reuzenwerk kwam, niettegenstaande de groote bezwaren daaraan verbonden, in den tijd van één jaar tot stand. Daar het in heerdienst werd uitgevoerd, kostte het zeer weinig geld, maar het eischte een ontzaglijke arbeidskracht, waardoor veel werklieden bezweken. Groot was het

nut van dezen weg, zoowel in het belang van de verdediging als van het gemakkelijker vervoer van personen en producten. Vervolgens wijdde Daendels zijn aandacht aan den gezondheidstoestand der hoofdstad. Oude muren werden weggebroken, kerkhoven opgeruimd, grachten gedempt, waterleidingen aangelegd, nieuwe landsgebouwen, o. a. het paleis te Weltevreden, meer zuidwaarts, gebouwd, terwijl de ingezetenen werden aangemoedigd zich in de hooger gelegen en gezonder wijken, Rijswijk, Noordwijk, enz. te vestigen.

Werd Java onder het bestuur van Daendels niet aangevallen — met de onderhoorigheden was dit anders gesteld; veel bezittingen gingen verloren, sommige na kloekmoedig verdedigd te zijn, andere bijna zonder slag of stoot. Zoo werd Ambon met het fort Victoria door den kolonel Filz overgegeven, ofschoon hij een groote macht onder zijn bevelen had. Naar Batavia opgeroepen, werd hij dan ook op een vonnis van den krijgsraad met den kogel gestraft.

In 1810 werd Holland bij het Fransche keizerrijk ingelijfd en moesten alle ambtenaren den eed van trouw aan Napoleon afleggen. Niet lang diende Daendels den nieuwen meester; reeds in 1811 werd hij teruggeroepen en vervangen door den G.-G. Janssens, brigade-generaal en voormalig gouverneur van de Kaapkolonie.

Neemt men alles tezamen, dan komt men tot de slotsom, dat Daendels in den korten tijd, dat hij het bewind voerde op Java, ontzaglijk veel tot stand heeft gebracht. Niet ongelijk aan Napoleon was hij een dwingeland, maar een, die met scherp blik de gebreken in het bestuur opmerkte en aan vele daarvan zonder aanzien des persoons een einde maakte. De inlandsche vorsten vreesden hem als een bovennatuurlijk wezen. Wie zich verzette, dien verbrijzelde hij. Zoo hij niet meer heeft tot stand gebracht, — men wijte dit aan de moeilijkheden, ook van financieelen aard, waarin de bezittingen verkeerden. Om aan het benoodigde geld te komen,

verkocht hij gouvernementsgronden aan particulieren, de thans nog bestaande particuliere landerijen, aan welker eigenaren bijzondere rechten werden verleend. Zijn willekeur bezorgde hem veel vijanden onder zijn tijdgenooten, die ten slotte zijn terugroeping hebben bewerkt, maar het nageslacht heeft zijn bestuur als een weldaad leeren waardeeren.

Daendels keerde naar Europa terug, maakte onder Napoleon den tocht naar Rusland mee en werd later benoemd tot gouverneur van de bezittingen op de kust van Guinea, waar hij in 1818 overleed.

25. Verovering van Java. Het Engelsche tusschenbestuur.
Luitenant-Gouverneur Thomas Stamford Raffles.
Hendrik Doeff.

Reeds in het begin van 1811 had men te Batavia het stellige bericht ontvangen, dat de Engelschen een landing op Java in den zin hadden. Daendels had zich dan ook beijverd de landing op de plaats, waar hij die verwachtte, door het afbreken van bruggen en andere maatregelen te bemoeilijken. Maar toen de Engelsche vloot, onder opperbevel van Lord Minto, Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, in Augustus voor Batavia verscheen, bleken de maatregelen, door Daendels aanbevolen, veronachtzaamd, zoodat het Engelsche leger, zonder tegenstand te ontmoeten, op korten afstand van Batavia ontscheept werd.

Door de achteloosheid van den Franschen onderbevelhebber Jumel geraakte Weltevreden met zijn aanzienlijken krijgsvoorraad in handen van den Engelschen kolonel Gillespie. Deze viel nu het versterkte kamp Meester-Cornelis aan. Door verraad van een Fransch onderofficier kwam een der redouten in het bezit van den vijand. Daarentegen verdedigde kapitein Mulder een andere sterkte tot het uiterste en deed die, bezwijkend voor de overmacht, met vriend en vijand in de lucht vliegen. Dit heldhaftig gedrag redde

de legerplaats echter niet; zij werd genomen, niettegenstaande de persoonlijke dapperheid van den Gouverneur-Generaal, die nu genoodzaakt was eerst op Buitenzorg en later op Sëmarang terug te trekken. Door de Engelschen op den voet gevolgd, trachtte hij zich op de heuvels bij Sëmarang staande te houden, maar was weldra verplicht te Salatiga met hen in onderhandeling te treden. Bij een overeenkomst die den 18^{en} September volgde, moest Janssens Java en onderhoorigheden aan de Engelschen overgeven, echter met deze gunstige bepaling, dat de burgerlijke ambtenaren in hun betrekking konden blijven en in Engelschen dienst overgaan.

Was Holland bij het Fransche keizerrijk ingelijfd en waren de koloniën in handen der Engelschen gevallen, — op het eilandje Desima, bij de Japansche kust, bleef de vaderlandsche driekleur wapperen. Daar verijdelde Hendrik Doeff, de Nederlandsche gezaghebber, de pogingen der Engelschen om zich van onze factorij meester te maken. Van 1808 tot 1813 van allen toevoer verstoken, bleef hij onkundig van de groote gebeurtenissen, die in Europa waren voorgevallen. In 1813 en '14 wendde het Engelsche bestuur te Batavia nogmaals pogingen aan om Doeff tot de overgave zijner factorij te nopen. Te vergeefs. Vooral toen de kloeke bevelhebber vernam, dat Nederland zijn onafhankelijkheid herkregen had, was hij minder dan ooit geneigd zich te onderwerpen. Zoo hield hij zich staande tot de koloniën aan Nederland werden teruggegeven, wat van 1816—1819 geschiedde. In 1817 werd Doeff afgelost en vertrok hij naar Nederland.

Lord Minto stelde Thomas Stamford Raffles als Luitenant-Gouverneur over de voormalige Nederlandsche bezittingen aan. Raffles was een man van veel geestkracht en groote werkzaamheid. In de vijf jaren van zijn bestuur heeft hij belangrijke hervormingen tot stand gebracht, in menig opzicht voortgaande op den weg, die door Daendels was afgebakend. Zijn haat tegen de Nederlanders deed hem echter menige afkeurenswaardige daad begaan en de

verdiensden der Nederlandsche ambtenaren, die onder en met hem werkzaam waren, verkleinen ter verhooging van eigen roem.

Op het voetspoor van Daendels bevestigde hij het Europeesch gezag meer en meer ten koste der dikwijls weerspannige inlandsche vorsten. In Djokjakarta stelde hij, in navolging van de Compagnie, een van den Sultan onafhankelijken Prins aan onder den titel van Pakoe Alam, die verplicht werd, evenals Mangkoe Nègoro, eenige troepen te onderhouden, waarop het Europeesch bestuur kon rekenen.

In 1813 stond de Sultan van Bantam, Moehiddin, zijn gezag voor 100000 Spaansche matten¹⁾ aan het Engelsche bestuur af, onder behoud van zijn titel. Hiermede nam het Bantamsche rijk een einde en werd een residentie van Java.

Wat het binnenlandsch bestuur betreft, kregen de landdrosten den titel van resident; hun getal werd op 16 gebracht. Zij waren hoofd van het burgerlijk bestuur, de rechtspraak en de politie. De macht en de invloed der inlandsche hoofden werden daarentegen verminderd.

Den handel in slaven ging Raffles tegen door het heffen van een belasting; het verbruik van opium trachtte hij te verminderen door hooge invoerrechten. Door de zoutpannen onder het beheer van het Gouvernement te brengen, verlostte hij de bevolking van den druk der Chineesche pachters. Maar vooral heeft Raffles zich verdienstelijk gemaakt door de afschaffing van de verplichte leveringen, die door Daendels reeds verminderd en verzacht waren. In plaats daarvan moest de inlander een belasting in geld, landrente genoemd, opbrengen van zijn rijstvelden, ten bedrage van $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ van de gemiddelde opbrengst. Ter bepaling van het aandeel werd de vruchtbaarheid van den grond in aanmerking genomen. Waar geen rijst werd verbouwd, moest een hoofdgeld

¹⁾ Een Spaansche mat = f2.50.

worden betaald, terwijl de bevolking van de landen, waar koffie werd geteeld, van dezen maatregel was uitgezonderd.

De volledige toepassing van deze regelingen heeft Raffles niet meer bijgewoond. Na de nederlagen van Napoleon kreeg Nederland zijn onafhankelijkheid terug en werden de koloniën door Engeland bij het tractaat van Augustus 1814 teruggegeven, met uitzondering van de Kaapkolonie en Cochin op de kust van Malabar; dit laatste in ruil tegen Banka. Tengevolge van de verwickelingen, door Napoleons terugkomst van Elba veroorzaakt, duurde het nog tot 1816, eer Nederland het gezag over de koloniën opnieuw aanvaardde.

Raffles was echter reeds in Maart 1816 tegen zijn verlangen teruggeroepen, niet lang nadat hij, om in den geldnood te voorzien, landerijen had verkocht, tot schade van de opgezetenen. De belangen der bevolking waren overigens wel door hem behartigd.

26. Herstel van het Nederlandsche gezag in den Oostindischen Archipel. Expeditiën naar Palembang en Bone.

Den 19^{en} Augustus 1816 had bij proclamatie de plechtige overdracht van Java en onderhoorigheden aan Nederland plaats; de Engelsche vlag werd gestreken en door de Hollandsche driekleur vervangen. De onderhoorigheden van Java bestonden uit Makasser met Timor en Palembang met Banka. De overgave van deze eilanden en van de Molukken, die door een gouverneur werden bestuurd, geschiedde zondér bezwaar. Bandjermasin werd door ons in bezit genomen, nadat de Engelschen van daar vertrokken waren. Het waren de Commissarissen-Generaal, Mr. Elout, Baron Van der Capellen en de schout bij nacht Buyskes, die het bestuur over Java en onderhoorigheden uit handen van den Engelschen Luitenant-Gouverneur John Fendall, opvolger van Raffles, overnamen. Op de bezittingen buiten Java veroorzaakte de vijandige inmenging

van Raffles veel moeilijkheden. In 1818 als gouverneur van Benkoelen in Indië teruggekeerd, trachtte hij het Nederlandsche gezag op Sumatra te ondermijnen, zoowel door het ophitsen van den Sultan van Palembang, als door de inbezitneming van het eiland Singapoera, dat een onderhoorigheid was van den aan Nederland leenroerigen Sultan van Djohor.

Alle geschillen met Engeland, uit de teruggave der koloniën voortspruitende, werden vereffend bij het tractaat van Maart 1824, waarbij o.a. bepaald werd, dat de bezittingen der Nederlanders in Voor-Indië en op Malaka zouden worden geruild tegen Benkoelen en Billiton, terwijl Singapoera aan de Engelschen bleef.

De inrichting van het bestuur werd geregeld, zooals dat thans ongeveer is: Java werd verdeeld in residentiën, onder het beheer van residenten; de buitenbezittingen kwamen deels onder residenten, deels onder gouverneurs, n.l. die van Sumatra's Westkust, Makasser en de Molukken. De inlandsche bevolking werd zooveel mogelijk gelaten onder het onmiddellijk bestuur van haar eigen hoofden; voor de rechtspraak werd in elke residentie een landraad opgericht, bestaande uit inlandsche hoofden onder voorzitterschap van den hoogsten Nederlandschen ambtenaar.

In het begin van 1819 was het voornaamste geregeld; de Commissarissen-Generaal traden af en één hunner, Baron Van der Capellen, aanvaardde als Gouverneur-Generaal het bewind.

Al spoedig bleek het ontzag voor den Nederlandschen naam tijdens het Engelsche tusschenbestuur en de gebeurtenissen, die in Europa daaraan voorafgingen, zeer geleden te hebben. Het herboren Nederland had dan ook een zwaren strijd te voeren tot herstel en meerdere bevestiging van zijn gezag in den Indischen Archipel. De groote Soenda-eilanden en Bali waren van 1816 tot op onzen tijd het tooneel van belangrijke krijgsv verrichtingen, rijk aan schitterende wapenfeiten, die herinneren aan de roemrijke daden van Coen, Spielman en Tak. Zoo mocht het de Nederlanders

gelukken hun gezag meer en meer te doen eerbiedigen, de veiligheid ter zee en te land te verzekeren en door menige hervorming welvaart en beschaving in den Oostindischen Archipel te verspreiden.

Nadat reeds in 1816 eenige onlusten in het Krawangsche bedwongen waren, moest in 1817 onze militaire macht met kracht optreden tot onderdrukking van een gevaarlijken opstand in de Molukken, die op het kruidnageleiland Saparoea uitbrak en zich weldra uitbreidde over de naburige eilanden Haroekoe, Noesalaoet, Ceram en Ambon, den zetel van den gouverneur der Molukken.

Toen daar de rust door het beleid van den gouverneur was hersteld, herhaalden zich de onlusten in Krawang, die echter, evenals die in Cheribon, spoedig werden bedwongen.

Van veel grooter beteekenis waren de moeilijkheden, die in het Palembangsche ontstonden en die eerst door het krachtig optreden van de Nederlandsche land- en zeemacht na zwaren strijd konden worden uit den weg geruimd. In 1819 deed de Sultan van Palembang onder den invloed en met den steun van Raffles, gouverneur van Benkoelen, pogingen om zich van de Nederlanders te ontdoen. Uit zijn versterkten kraton deed hij eensklaps een aanval op het Nederlandsche fort. Wel werd die aanval afgeslagen, maar daar de bezetting zich niet tegen de overmacht bestand achtte, trok zij zich terug op de schepen en begaf zich naar Banka.

Tegen het eind van 1819 vertrok een expeditie naar Palembang, die echter onverrichterzake terugkeerde, daar de Sultan zich op een eilandje, vóór de stad gelegen, duchtig had versterkt en de rivier door paalwerk had afgesloten.

Een tweede onderneming was nu onvermijdelijk en met de voorbereidselen daarvoor was men eerst in Mei 1821 gereed.

Toen brak de cholera te Batavia met groote hevigheid uit en maakte onder de troepen veel slachtoffers. De expeditie ging echter

door onder bevel van den generaal-majoor Merkus de Kock en gelukkig week de ziekte onderweg.

In Juni bereikte men de versterkingen van den vijand. De ingeheide palen werden niet zonder moeite verwijderd met opzettelijk daarvoor meegebrachte werktuigen, niet oneigenaardig kiezen-trekkers genoemd. Den 20^{en} Juni begon de aanval, die veel menschenlevens kostte en bovendien mislukte. Den 24^{en} viel men den vijand opnieuw aan. Reeds vroeg in den morgen maakte de overste Bisschoff zich meester van de sterkte op het eilandje Gombora, die de stad beschermde en stak daarna de rivier over om de hoofdsterkte op den vasten wal aan te tasten. De vijandelijke batterijen echter richtten een vreeselijke schade op de schepen aan. Dit ziende, werpt de kapitein Geij van Pittius zich met 50 man in een sloep en richt te midden van rook en kruitdamp den steven naar de batterij. Hij komt gelukkig aan wal en de vijand, op het onverwachtst overvallen, geeft zijn batterij over. Andere sloepen volgen nu; de troepen loopen storm op de overige batterijen, maar worden aan het wijken gebracht. Slechts één man houdt stand; het is de sergeant-majoor Veltman, die met onweerstaanbaren moed den vijand met geveld bajonet tegenhoudt. Dit oogenblik is voldoende om de wijkenden tot staan te brengen; de aanval wordt hervat en de overige batterijen worden genomen. Zwaar gewond wordt Veltman weggedragen; tegen aller verwachting herstelde hij en verwierf de Willemssorde en den rang van officier.

Nu bleef nog over, den sterken kraton, met 70 kanonnen bewapend, te veroveren. De Sultan echter was den strijd moede geworden en gaf de sterkte op de eerste opeischings over. Hij werd naar Ternate verbannen en door een zijner neven vervangen.

Deze gaf weldra bewijzen van ongeschiktheid en, toen hij in 1824 een aanval op den met Nederlandsche troepen bezetten kraton deed, werd ook hij verbannen; de vorstelijke waardigheid

werd afgeschaft en het rijk voortaan als een rechtstreeksche bezitting door een resident bestuurd.

Terwijl het grootste deel onzer troepen in Palembang streed, ontstonden onlusten op Celebes. Daar streefde de vorstin van Bone naar de opperheerschappij over de andere bondgenooten, terwijl Tanette en Soepa wel de opperheerschappij van Bone, maar niet die van het Gouvernement erkenden.

Het was nu noodzakelijk een troepenmacht naar Celebes te zenden. Tanette onderwierp zich terstond, maar Soepa bood een hardnekkigen tegenstand. Versterking der troepen was noodig en daarom werd in 1825 de generaal Van Geen er heen gezonden, die na een zwaren strijd er in slaagde Bone en Soepa te onderwerpen. In September 1825 was de veldtocht afgelopen en kon Van Geen naar Java terugkeeren, waar zijn troepen hoog noodig waren in den oorlog tegen Dipo Nègoro, waarover het volgende hoofdstuk handelt.

27. Opstand van Dipo Nègoro. Java-oorlog (1825-1830).

Nog onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen brak in Midden-Java een opstand uit, die een einde maakte aan het zeventigjarige tijdvak van rust, door het eiland sedert de verdeling van het rijk van Mataram genoten. De aanleiding daartoe was deze. In 1822 was in Djokjakarta Sultan Amangkoe Boewono plotseling overleden en door zijn driejarigen zoon, Amangkoe Boewono V, opgevolgd, onder voogdijschap van zijn moeder, zijn grootmoeder, zijn oudoom Mangkoe Boemi en zijn oom Dipo Nègoro. Deze laatste was het, die de vaan des oproers controle en vijf jaar lang de ziel van den opstand bleef.

Door het stipt nakomen van de godsdienstplichten en langdurige afzondering had hij zich een aanhang onder de bevolking en de priesters weten te verschaffen.

Den Europeanen reeds vijandig gezind, heerschzuchtig en stoutmoedig van aard, achtte Dipo Nègoro met het oog op de ontevreden stemming onder hoofden en bevolking het oogenblik gekomen, om de wapenen tegen het Nederlandsche Gouvernement op te vatten.

Kort vóór de opstand uitbrak, was de bevolking in verzet gekomen tegen de Chineesche pachters, die zich aan afpersingen schuldig maakten, en had eenigen van hen gedood. Ook de ontbinding van landhuurcontracten en het bepalen van het bedrag der schadevergoeding, door de Javaansche grooten aan de huurders te voldoen, had ontevredenheid veroorzaakt.

De onmiddellijke aanleiding tot het uitbreken van den opstand was echter een bevel van het Europeesch bestuur om een weg aan te leggen over een landgoed, dat aan Dipo Nègoro behoorde. Dipo Nègoro verzette zich daartegen, waarop een bevel tot zijn gevangenneming volgde.

Nu meende hij geroepen te zijn tot den heiligen strijd ter verbreiding van den waren godsdienst. Den 20^{en} Juli 1825 begaf hij zich, gevolgd door zijn medevoogd, naar Silarong en vereenigde daar in korten tijd zooveel aanzienlijken en minderen om zich, dat hij over een 1000-tal gewapende mannen kon beschikken. Een dweepzieke priester, Kja Modjo geheeten, sloot zich bij hem aan en gaf aan den opstand het karakter van een godsdienstoorlog.

Het oogenblik was gunstig gekozen, daar Java, tengevolge van de krijgsverrichtingen op Sumatra en Celebes, bijna geheel van troepen ontbloot was. Dipo Nègoro begon met het insluiten van het fort te Djokjakarta, waarheen de Nederlanders den jongen Sultan in veiligheid hadden gebracht.

Op het vernemen dezer tijdingen zond de Landvoogd den Luitenant-Generaal De Kock naar Midden-Java en deze wist den Soesoehoenan van Soerakarta te overreden de Nederlanders getrouw te blijven. Dipo Nègoro had intusschen op aanraden van Kja Modjo den titel van Sultan, hoofd van den godsdienst, aan-

genomen en, toen een detachement, bestemd tot ontzet van Djokjakarta, met verlies teruggedreven werd, viel het geheele gebied dezer residentie den opstand toe. De daar woonachtige Europeanen, welke men machtig kon worden, werden vermoord.

Alle beschikbare troepen werden nu naar Sēmarang gezonden en weldra waren daar 1800 man vereenigd. Daardoor bleef Kēdoe behouden en kon het belegerde Djokjakarta van levensmiddelen worden voorzien. Te Soerabaja en te Sēmarang kwam de schutterij onder de wapens, maar door den afval van Dēmak verkeerde laatstgenoemde plaats in groot gevaar. Juist op dit tijdstip kwam generaal Van Geen met zijn troepen van Makasser terug. Hij verdreef spoedig den vijand uit Dēmak en ontzette daarop Djokjakarta. Weldra werd het leger versterkt door hulptroepen van Madoera en Celebes en nu kon de opperbevelhebber, die zijn hoofdkwartier te Djokjakarta vestigde, met meer kracht optreden. De vijand werd teruggedrongen en reeds begonnen zich sporen van moedeloosheid bij hem te vertoonen. Hij vermeed echter een geregelden veldslag en trachtte met goed gevolg, door kleine overvallen in bosschen en bergpassen, onze troepen af te matten.

Bij deze gelegenheden onderscheidde zich vooral een 18-jarig onderbevelhebber van Dipo Nēgoro, Prawiro Dirdjo, gewoonlijk Sēntot geheeten, door groote stoutmoedigheid en beleid. Nadat hij in Juli 1826 een kleine Nederlandsche afdeeling met overmacht had overvallen en verslagen, behaalde hij kort daarop een schitterende overwinning op de troepen van Mangkoe Nēgoro. Deze zegepralen deden den opstand weer in omvang toenemen. Zelfs Soerakarta werd bedreigd. Het gevaar voor deze plaats werd echter in October 1826 afgewend door kolonel Cochijs, die den vijand in verscheiden gevechten, bij een van welke Dipo Nēgoro gewond werd, belangrijke verliezen toebreacht. Deze bleef echter onze troepen aanhoudend verontrusten en nu besloot Generaal De Kock een andere wijze van oorlogvoeren toe te passen, hierin

bestaande, dat in elke streek, waaruit de vijand verdreven was, een aantal kleine schansen, bentengs geheeten, werden opgericht, wier bezetting hem belette zich er weer te nestelen. Deze taktiek was wel kostbaar, want ongeveer 160 bentengs werden opgericht, maar zij beperkte den opstand in steeds nauwer kring. Tegen het einde van 1827 werd Dipo Nègoro over de Progo teruggedreven en, nadat een uit Nederland gezonden versterking en 3000 man inlandsche troepen van Celebes en de Molukken aan den strijd deel namen, kon een opstand in Rëmbang worden gedompt. Dipo Nègoro trachtte den moed zijner volgelingen weer te doen ontvlammen door zich in Maart 1828 te Plered (ten westen van Djokjakarta) tot Sultan te doen uitroepen. Te midden der feesten werd hij echter overvallen en ontsnapte ternauwernood.

In het volgende jaar werd de kring, die door de bentengs om hem heen getrokken was, nog meer vernauwd. Een afdeeling ruitërij onder majoor Sollewijn zat hem zoo dicht op de hielen, dat hij zich slechts door een wilde vlucht kon redden. In het begin van 1829 werd Kjaï Modjo gevangen genomen. Van toen af begon de invloed van Dipo Nègoro en het geloof aan zijn roeping sterk te verminderen. Vele hoofden kwamen in onderwerping. Ook Sëntot ging met zijn uitgelezen bende in dienst van het Gouvernement over.

Bijna van iedereen verlaten, zwierf Dipo Nègoro nog eenigen tijd in het zuiden van Djokjakarta rond. Toen liet hij om een onderhoud verzoeken en tengevolge daarvan had den 28^{en} Maart 1830 een samenkomst met Generaal de Kock plaats.

Dipo Nègoro bleef het behoud van den Sultanstitel en zijn erkenning als hoofd van den godsdienst eischen. Daar hij hiervan niet af te brengen was, hoewel hij wist, dat aan dit verlangen niet kon worden voldaan, maakte De Kock, door hem gevangen te houden, een einde aan den krijg. Dipo Nègoro schikte zich daarin met de meeste gelatenheid. Naar Mënado, later naar Makasser verbannen, stierf hij daar in 1855.

Zoo kwam er een einde aan dezen vernielenden krijg, die 30000 menschenlevens en schatten gelds had gekost.

Van de Vorstenlanden werden de tegenwoordige residentien Madioen, Këdiri, Bagëlen en Banjoemas afgenomen en onder rechtstreeksch beheer van het Gouvernement gebracht. De Sultan en de Soesoehoenan kregen voor den afstand dezer gewesten een jaarlijksche vergoeding in geld. De regeling van die aangelegenheden was een der eerste regeeringsdaden van den Gouverneur-Generaal Johannes van den Bosch, die in het begin van 1830 het bewind aanvaardde.

28. De Gouverneur-Generaal J. van den Bosch. Invoering van het Cultuurstelsel.

Tengevolge van den kostbaren oorlog tegen Dipo Nëgoro had Nederland reeds menige leening ten behoeve zijner koloniën moeten sluiten, ten einde het jaarlijksch tekort van 2 à 3 millioen te dekken. Daar de Koning begreep, dat dit niet kon blijven voortduren, benoemde hij in 1830 den kortelings uit West-Indië teruggekeerden Commissaris-Generaal J. van den Bosch tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, met de opdracht den geldelijken toestand der kolonie te verbeteren.

Toen Van den Bosch op Java aankwam, bestond in de Preanger Regentschappen, en in eenigszins anderen vorm in de overige gewesten van Java, een gedwongen koffiecultuur. Van den Bosch verklaarde de Preanger-regeling, wat de koffie betreft, op geheel Java toepasselijk niet alleen, maar legde bovendien aan de inlandsche bevolking den cultuur-dwang op voor de teelt van andere Europeesche produkten, zooals suiker, tabak, indigo, kaneel, enz. Hij verbond daaraan nog andere maatregelen, die te zamen een stelsel vormen, dat bekend is geworden onder den naam van het „cultuurstelsel”, dat thans geheel is afgeschaft. Daardoor gelukte het

hem de opbrengst zoodanig te vermeederen, dat weldra de inkomsten van Indië de uitgaven verre overtroffen en aanzienlijke sommen aan het moederland konden worden uitgekeerd.

In hoofdzaak komt het cultuurstelsel op het volgende neer:

Aannemende, dat de vorst of het Gouvernement recht heeft op $\frac{1}{5}$ van den oogst, vorderde Van den Bosch, dat de inlander $\frac{1}{5}$ deel zijner velden zou afzonderen voor de cultuur of teelt van koffie, suiker, katoen, indigo of eenig ander product, dat op de Europeesche markt met groote winst kon worden verkocht. De bevolking werd verplicht op $\frac{1}{5}$ van haar gronden deze landbouwgewassen tegen een gering plantloon te verbouwen en het geteelde tegen een lagen, door het Gouvernement bepaalden prijs in de pakhuizen te leveren. Indien de geschatte waarde van het verbouwde meer bedroeg dan de verschuldigde landrente, zou dit meerdere terugbetaald worden. De producten werden dan door de Handelmaatschappij naar Nederland verscheept.

Om de bevolking tot arbeid aan te sporen, werden de Europeesche ambtenaren en de regenten met het toezicht op de cultures belast. Zij ontvingen daarvoor, boven hun bezoldiging, zekere percenten, cultuurpercenten genoemd. Deze zijn voor de Europeesche ambtenaren sedert lang afgeschaft; de inlandsche hoofden genieten thans hier en daar nog percenten van de in de pakhuizen geleverde koffie.

Het cultuurstelsel werd in 1830 ingevoerd en reeds in 1832 begon het geldelijke voordeelen op te leveren.

De teelt van tabak, indigo, cochenille en kaneel leverde over het geheel weinig voordeel op, waarom de regeering de gedwongen cultuur dezer produkten gaandeweg afschafte. Maar de winsten op de koffie waren zeer groot. Voor een pikol ¹⁾ betaalde de regeering bij inlevering in de pakhuizen f 10, later f 14 en sedert 1889 f 15.

¹⁾ Een pikol = 100 kati of 125 Amst. pond of 61.76 K.G.

De verkoopprijs in Nederland was dikwijls f30 en hooger, zoodat bij een opbrengst van 1 miljoen pikols een winst van ettelijke millioenen guldens alleen op de koffie werd behaald.

Dit groote geldelijke voordeel was, volgens sommigen, niet de eenige goede zijde van het cultuurstelsel. Zij beweerden, dat de inlander daardoor tot werkzaamheid werd aangespoord; dat hij, weinig spaarzaam van aard, beter in staat was zijn belasting in arbeid dan in geld op te brengen en dat hij door het cultuurstelsel meer bekend gemaakt werd met de teelt van Europeesche producten.

Dit moge waar zijn, maar het neemt niet weg, dat door veel gebreken in de toepassing van het stelsel de inlander er zeer onder gebukt ging. Zoo moest, tengevolge van onjuiste opgaven door de inlandsche hoofden ingediend, in sommige streken een derde in plaats van een vijfde deel der velden voor de teelt van Europeesche gewassen worden afgezonderd. Verder werd in de meeste gewesten nevens de dwangcultuur nog landrente gevorderd, die, volgens het plan van Van den Bosch, afgeschaft had moeten worden; ook lagen de gronden, waarop koffie in cultuurdienst werd aangeplant, soms op grooten afstand van de desa, zoodat veel tijd met het gaan naar en terugkeeren van het werk verloren ging. Daar ook de vruchtbaarheid van den bodem in de verschillende gewesten van Java zeer ongelijk is, legde het cultuurstelsel den inlander zeer ongelijke lasten op.

Behalve voor den arbeid in de cultuurtuinen werd de bevolking in heerendienst voor het onderhoud der wegen opgeroepen, zoodat haar dikwijls niet de noodige tijd overbleef tot bewerking van haar eigen rijstvelden, terwijl de beste gedeelten daarvan voor de dwangcultures moesten worden afgezonderd. Onder de opvolgers van den Gouverneur-Generaal Van den Bosch, J. C. Baud, Mr. P. Merkus en J. J. Rochussen, zijn veel zwaar drukkende bepalingen opgeheven. Vooral na 1848 werden belangrijke maatregelen in het belang van den inlander genomen. Waar de grond niet geschikt be-

vonden werd voor de een of andere cultuur, bijv. van indigo, werd deze ingetrokken. In 1852 werd door den G.-G. Mr. A. J. Duymaer van Twist de zeer drukkende pasar-belasting opgeheven en de bevolking van de knevelarijen der Chineesche pachters verlost; in 1860 werd de slavernij afgeschaft; in 1878 werd de verplichte teelt van suiker allengs ingekrompen en in 1890 is die geheel opgehouden. Zoo is van het cultuurstelsel ook de verplichte teelt van koffie geheel afgeschaft.

De G.-G. Van den Bosch was ook de ontwerper van een nieuw plan van verdediging voor Java. Hij stichtte aan de noordkust eenige forten, nl. het fort Prins Frederik te Batavia, de citadel Prins van Oranje te Sëmarang, de citadel Prins Hendrik te Soerabaja en meer in het binnenland, bij Ambarawa, de hoofdvesting Willem I; verder de forten Generaal Van den Bosch te Ngawi en Generaal Cochius te Gombong, benevens een versterking aan de baai van Tjilatjap, welke, de citadel te Soerabaja uitgezonderd, alle nog bewapend zijn.

Na zijn terugkeer in Nederland werd Van den Bosch door den Koning in den gravenstand verheven en was verscheiden jaren minister van koloniën.

29. De Padri-oorlogen. Uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Sumatra.

In het begin der 19e eeuw keerden drie bedevaartgangers uit Mekka naar de tegenwoordige Padangsche Bovenlanden terug en traden op als zuiveraars van den godsdienst. Zij verboden het gebruik van opium, tabak en sirih, het houden van hanengevechten en schreven het dragen van de Arabische kleeding voor. Spoedig vormden zij een sekte, bekend onder den naam van Padri's, die te Bondjol haar hoofdzetel had. Aanvankelijk trachtten zij hun doel te bereiken door overreding, maar weldra grepen zij

naar het zwaard en veroverden het rijk van Mënangkabau. De vorsten van dat land wendden zich eerst, maar te vergeefs, tot Raffles, gouverneur van Benkoelen en in 1819 tot de Nederlanders, om hulp te bekomen tegen de Padri's. In Februari 1821 gaf de Nederlandsche Regeering aan hun verzoek gehoor en zoo begon de strijd tegen de Padri's, die met korter of langer tusschenpoozen tot 1837 aanhield.

Een eerste aanval, in 1822 door de Nederlandsche troepen gedaan, mislukte, maar in het volgende jaar slaagde de luitenant-kolonel Raaf er in, een groot gedeelte der Bovenlanden aan het Nederlandsche gezag te onderwerpen.

De Padri's breidden intusschen hun invloed, zoowel zuid- als noordwaarts van Bondjol, tot zelfs in de Bataklanden uit. Door de inspanning, die de oorlog op Java kostte, was het toen niet mogelijk met kracht tegen hen op te treden.

Dit kon eerst geschieden in 1831; in dat jaar en het volgende veroverde majoor Michiels bijna al de sterkten der Padri's, waaronder Bondjol. Ook Sëntot nam aan deze krijgsverrichtingen deel, maar werd later te Benkoelen geplaatt.

In 1833 barstte er echter weer een opstand uit, waarbij zich veel Maleiers aansloten uit ontevredenheid over het benoemen van enkele Padrihoofden tot regent en tengevolge van minder goede bestuursmaatregelen. Onverwachts werd de bezetting van Bondjol overvallen en vermoord. Een bloedige oorlog, die vier jaar duurde, was daarvan het gevolg. Van beide zijden werd met groote dapperheid gestreden. Veel officieren, die zich in den oorlog tegen Dipo Nēgoro hadden onderscheiden, behaalden op Sumatra nieuwe lauweren; ook anderen gaven schitterende bewijzen van moed en volharding.

Merkwaardig is de tocht van den overste Vermeulen Krieger¹⁾ in

¹⁾ Naar L. J. van Hasselt, *De Nederlanders buiten Europa*.

1833, die, met 85 manschappen bij kampoeng Pisang ingesloten, zich met veel beleid en groote stoutmoedigheid door den vijand heensloeg.

Krieger lag te Fort van der Capellen in bezetting en was met 80 man afgezonden om de koelies op te sporen, die twee soldaten hadden vermoord. Te kampoeng Pisang aangekomen, nam de bevolking al spoedig een vijandige houding tegen hem aan, waarop de overste besloot zich in genoemde plaats te versterken en naar Fort van der Capellen om levensmiddelen en munitie te zenden. De kleine bende, daartoe uitgezonden, moest echter terugkeeren; onderweg vernam zij, dat de bezetting van Bondjol vermoord was.

De toestand van Krieger en zijn kleinen troep werd nu zeer hachelijk; meer en meer groeide het aantal gewapende inlanders aan, die steeds dreigender houding aannamen en de uitgangen in den omtrek bezetten. Weldra was de overste ervan overtuigd, dat hem niets anders overschoot dan van honger om te komen, of gruwelijk te worden vermoord, tenzij hij er in slaagde zich door den vijand heen te slaan.

Krieger besluit tot dit laatste. „Mannen,” zoo spreekt hij zijn soldaten toe, „onze toestand is gevaarlijk, maar indien gij stipt mijn bevelen opvolgt, zullen wij ons wel redden. Maakt u gereed om over een kwartier te vertrekken. Weest kalm en spaarzaam met kruit en lood en bedenkt, dat ieder schot raak moet zijn.” Weldra klinkt het „Voorwaarts!” en de dappere troep zet zich in beweging. Nauwelijks zijn zij in de vlakte, of onder vreeselijk geschreeuw komen de Padri's, kenbaar aan hun witte kleeding, op hen af, terwijl aan alle zijden gewerschoten knallen.

Zonder een schot te doen, gaan de Nederlanders voorwaarts, maar zoodra de voorvechters onder schot zijn, klinkt het „Vuur!” en 80 vijanden vallen neer. Verschrikt stuiven de overigen uiteen, maar komen weldra weer opzetten. Krieger beveelt nu de paarden, die bij den teugel geleid worden, los te laten. De vijand snelt ze

achterna, waardoor de vervolgde troep gelegenheid heeft om eenige versperringen over te trekken. Voort gaat het intusschen bergopwaarts; maar nu worden de soldaten van de hoogte met steenen begroet. Reeds zijn er 5 gesneuvelden en 12 gekwetsten. Aan het opnemen der laatsten valt niet te denken; het eenige, wat men voor hen kan doen, is, hen met een enkelen stoot voor een gruwelijken dood in 's vijands handen te vrijwaren.

De hoogte is bereikt en de vermoeide manschappen kunnen even ademhalen. Maar veel rust wordt hun niet gegund. Opnieuw dringt de vijand op en weer klinkt het voorwaarts. Bij een kampoeng gekomen, worden de dapperen opnieuw met geweschoten ontvangen, die zij niet onbeantwoord laten. Maar eindelijk zijn zij zoo uitgeput, dat de buks bijna aan hun handen ontzinkt. Toch blijft de orde bewaard en worden de bevelen stipt opgevolgd. Zoo bereiken zij tegen den avond de hoofdkampoeng, waar nieuwe vijanden hen van achter een borstwering bedreigen. Nog eenmaal verzamelen zij hun krachten tegen de met luid getier op hen aanvallende Maleiers. Zij slaan er zich door heen tot de duisternis invalt en de vijand de vervolging staakt. Zoo bereikt de afgematte troep tegen den morgen Fort van der Capellen. Zeventien manschappen had men verloren.

Onder den marsch was de luitenant Perk van vermoeidheid neergevallen. Hij zou hebben moeten blijven liggen, indien zijn Javaansche bediende hem niet op den rug genomen en zoo van een wreeden dood had gered. Maar een paar uur later trapt de Javaan in een randjoe en kwetst zich zoodanig aan den voet, dat hij niet meer voort kan. Nu neemt de luitenant, die weer wat gekomen is, zijn bediende op de schouders en redt hem op zijn beurt.

Nog in hetzelfde jaar werd een poging gewaagd om Bondjol, waar de Padri's zich duchtig versterkt hadden, te heroveren. Deze onderneming mislukte door de slechte wegen en het gebrek aan levensmiddelen. Men begreep nu, dat een geregeld beleg met

voldoende macht noodig was en ging daartoe in 1835 over. Twee jaar lang werd Bondjol door Toeankoe Imam, het hoofd van den opstand, hardnekkig verdedigd. Het werken aan de loopgraven en de regens deden het aantal zieken zeer toenemen. Maar in Augustus 1837 veroverde Michiels, onder het opperbevel van generaal Cochijs de sterkten op de heuvels rondom Bondjol en toen ontruimden de Maleiers hun stellingen na een heldhaftigen tegenstand van $2\frac{1}{2}$ jaar. Toeankoe Imam gaf zich eenigen tijd later over en werd in ballingschap naar Ambon gezonden.

Hiermee was de tegenstand gebroken; Bondjol werd geslecht en Michiels breidde het Nederlandsche gezag tot in de Bataklanden uit. Zodoende kwam hij in aanraking met de Atjehneezen, die zich aan zeerooverijen schuldig maakten en daarvoor gestraft dienden te worden. Na geduchten tegenstand overwon Michiels hen en bezette Baros en Singkël, welke punten wij sedert behouden hebben.

Zoo was nagenoeg de geheele westkust van Sumatra in ons bezit en, ofschoon kort na de verovering hier en daar nog woelingen voorkwamen, werd de bevolking langzamerhand meer vrede-lievend gezind en is sedert in welvaart zeer vooruitgegaan.

30. Krijgstochten op Bali (1846—1849).

Met het eiland Bali had de Indische regeering vóór 1841 bijna uitsluitend handelsbetrekkingen. Naar aanleiding van een in Bali heerschend recht, volgens hetwelk een gestrand Nederlandsch schip werd prijs verklaard, werd er in genoemd jaar met de voornaamste vorsten van dat eiland, n.l. met die van Boeieleng, Karangasëm en Kloengkoeng, een overeenkomst gesloten. Daarbij erkenden dezen de opperheerschappij van Nederland; ook verbonden zij zich het strand- of kliprecht niet meer uit te oefenen en den zeeroof tegen te gaan. Zij hielden zich echter niet aan dit verdrag en toen in

1844 weer een gestrand schip was buitgemaakt, werd de daarvoor geëischte voldoening geweigerd. Dit had in 1846 een expeditie onder den schout-bij-nacht Van den Bosch en den luitenant-kolonel Bakker ten gevolge. Boeieleng en Singaradja vielen, in weerwil eener dappere verdediging, in onze handen, waarop de vorsten hun onderwerping kwamen aanbieden. De verdragen werden met den G.-G. Rochussen, die zelf naar Bali kwam, vernieuwd en daarbij werd o.a. bepaald, dat de bestaande versterkingen zouden worden geslecht en een nieuw fort zou worden gebouwd voor een Nederlandsche bezetting van 200 man.

Nauwelijks echter waren het leger en de vloot vertrokken, of de Balineezen schonden opnieuw de verdragen en nu ging men in 1848 over tot een tweede expeditie. Oorspronkelijk op groote schaal uitgerust, werd deze, tengevolge van de gebeurtenissen in Europa, belangrijk verminderd, zoodat zij het hoofd stiet voor een geduchte sterkte, Djagaraga geheeten, en met verlies moest terugtrekken. Een derde, veel krachtiger expeditie werd nu noodig geoordeeld en deze, sterk 5000 man, onder generaal Michiels en 16 oorlogsschepen onder den vice-admiraal Michielsen, kwam in Maart 1849 voor Boeieleng aan.

Een zoo aanzienlijke macht, die spoedig Singaradja bezette, deed de Balineesche vorsten tot onderhandeling neigen en de door Michiels gestelde voorwaarden, o.a. de slechting van Djagaraga, aannemen. Toen evenwel onze krijgsmacht voor deze sterkte aankwam, vond zij die, geheel in strijd met de overeenkomst, bezet met 15000 Balineezen en van het noodige tot verdediging voorzien. Bij zooveel ontrouw bleef niets anders over dan Djagaraga aan te tasten.

De man, die door zijn moed en vastberadenheid het meest tot de verovering van deze sterkte heeft bijgedragen, is de luitenant-kolonel De Brauw.

Terwijl de aanval in het front door de hoofdmacht plaats had, werd De Brauw met een bataljon van ongeveer 900 man ter ver-

kenning afgezonden, om te onderzoeken of langs het riviertje Sangsit een omtrekkende beweging mogelijk was, ten einde daarna den vijand met groote macht in de flank te overvallen. Aan de rivier gekomen, is De Brauw wegens de onbegaanbaarheid der oevers genoodzaakt, zijn weg door de bedding te nemen. In alle stilte wordt de tocht door het water voortgezet, terwijl de dichte plantengroei de soldaten voor het oog van den vijand verborgen houdt. Van tijd tot tijd beklimt De Brauw den oever ter verkenning van het terrein. Tegen half tien komt men aan een in de rotsen uitgehouwen pad, dat naar boven leidt. De Brauw beklimt het en ziet, boven gekomen, tot zijn verbazing, dat hij zich op een kwartier afstands achter de vijandelijke werken bevindt.

Hij had hiermee aan zijn opdracht voldaan en kunnen terugkeeren. Het gevaar van ontdekt en door de geheele vijandelijke macht aangevallen te worden is groot, maar de gelegenheid om door een stouten aanval den vijand te overrompelen is niet minder schoon. Het geluk vergezelt dikwijls den stoutmoedige, oordeelt De Brauw, en spoedig is zijn besluit genomen. In de grootste stilte beklimmen de soldaten het bergpad; alleen een compagnie blijft in de bedding der rivier achter ter bewaking van de bagage. Weldra klinkt het „Voorwaarts” en van de hoogte daalt de troep af ter bestorming van een der verschansingen, die na heftigen strijd genopen wordt. De vijand tracht die te vergeefs te hernemen en zoo wordt de strijd voortgezet tot den avond.

De Brauw overnacht met zijn troep in de veroverde verschansing en hervat vóór het aanbreken van den dag het gevecht. Een tweede schans wordt spoedig genomen, maar een derde wordt wanhopig verdedigd. De Brauw, door een pijl gewond, moet het slagveld verlaten. Zijn manschappen verliezen echter den moed niet en kort daarna is ook die sterkte genomen.

Intusschen heeft de hoofdmacht, die den vorigen dag te vergeefs een frontaanval heeft gedaan, het schieten gehoord en bestormt

ten tweede male de vesting van voren. Van twee kanten tegelijk besprongen, ontzinkt den vijand de moed; hij slaat op de vlucht, de troepen van De Brauw en Van Swieten vereenigen zich en Djagaraga is genomen. Zes duizend verslagen Balineezen bedekken de kampplaats en al hun geschut valt in handen der Nederlanders.

De expeditie was hiermee echter niet geëindigd. De ontrouwe vorsten vluchtten naar het binnenland. Die van Karangasëm sneuvelde en zijn land werd door den vorst van Mataram, op Lombok, in bezit genomen. De vorst van Boecleng werd op zijn vlucht door inlanders om het leven gebracht.

Nu trok het leger tegen Kloengkoeng op en veroverde het sterke Kasoemba. Den volgenden nacht drong de vijand, die wel verdreven, maar niet verslagen was, de legerplaats binnen. Deze aanval werd wel afgeslagen, maar generaal Michiels werd doodelijk gewond en stierf kort daarop. Het opperbevel ging nu over op den luitenant-kolonel Van Swieten. Deze maakte eerst een terugtrekkende beweging, maar nam daarop Kasoemba nogmaals met het plan verder naar Kloengkoeng op te rukken, toen de Dewa Agoeng van dat rijk en de overige vorsten ootmoedig hun onderwerping aanboden. Hiermee was de oorlog geëindigd.

De overeenkomsten met de Balische vorsten gesloten werden echter door hen niet nageleefd; sommigen van hen misbruikten hun gezag en anderen waren niet krachtig genoeg in de handhaving daarvan. Zoo kwam de regeering er in 1882 toe, de rijkjes Boecleng en Djembrana onder rechtstreeksch bestuur te brengen, zeer ten voordeele der bevolking.

De overige rijkjes op Bali zijn in 1908, na een korte militaire expeditie insgelijks onder onmiddellijk bestuur gebracht, waardoor aan de slavernij, de weduwenverbranding en de onderlinge oorlogen op Bali een eind is gemaakt. Gianjar, Bangli en Karangasëm hebben nog eenigermate zelfbestuur onder stedehouders of regenten, onder toezicht en leiding van controleurs.

31. **Uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Borneo. Expeditie naar Bone.**

Na den met goeden uitslag bekroonden tocht naar Bali in 1849 onder van Swieten, ging de regeering voort met op de bezittingen buiten Java krachtig op te treden tegen schending der gesloten verdragen en met de uitbreiding van haar rechtstreeksch gebied.

De vorsten van Sambas, Pontianak, Mampawa en andere kleine staten op Borneo's Westkust, die tijdens het Engelsche tusschenbestuur weinig bescherming tegen de zeeroovers hadden genoten, begroetten de herstelling van het Nederlandsche gezag met blijdschap en vernieuwden in 1818 en 1819 de vroeger gesloten verdragen. De Chineezzen, die zich daar sedert het laatst der achttiende eeuw tot kongsi's vereenigd hadden ter ontginning der goudmijnen, streefden hoe langer hoe meer naar onafhankelijkheid, hoewel zij op grond hunner vestiging in het gebied van inlandsche vorsten, evenals dezen verplicht waren het Nederlandsche gezag te erkennen. Van 1822—1825 werden de Chineezzen nadrukkelijk door een tegen hen afgezonden legermacht aan hun verplichtingen herinnerd, maar vóór zij geheel onderworpen waren, moesten de troepen naar Java terugkeeren. Zoo liet men hen met rust tot 1850, toen de woelingen, door hen in Montrado veroorzaakt, een expeditie noodzakelijk maakten. Na hardnekkigen strijd werd een sterkte veroverd en kwam er een verdrag met de Chineezzen tot stand; zij kwamen echter eerst voorgoed tot rust, nadat een krijgsmacht van 1700 man, gesteund door verscheiden oorlogsschepen, onder luitenant-kolonel Andresen, in 1854 drie kongsi's te Montrado tot onderwerping had gebracht. Grooten dienst bewees daarbij de kapitein Verspyck, die de kongsi Sam-tjam-foei (Drievingerenverbond) overviel en door het ontdekken van de namen der eedgenooten de macht dier geheime vereeniging een gevoeligen slag toebracht.

Niet lang daarna, in 1859, brak in Bandjërmasin een opstand uit, die reeds dadelijk van ernstigen aard bleek te zijn. De oorzaak daarvan was ontevredenheid over het bestuur van den door het Gouvernement aangestelden Sultan. Een groot deel der bevolking was van meening, dat een zijner neven, Pangeran Hidajat Oellah, meer recht op den troon had, en, door partijgangers opgezweept, had het verzet een grooten omvang gekregen. Verscheiden ambtenaren en Christenzendingen werden met vrouw en kinderen vermoord. Na de aankomst eener krijgsmacht deed de Sultan afstand van de regeering en Bandjërmasin werd bij het Nederlandsch gebied ingelijfd.

Deze daad gaf, in plaats van bevrediging, nieuwe kracht aan den opstand. Priesters en hoofden riepen de bevolking op tot den heiligen strijd en deze gaf daaraan gehoor. Pëngaron en andere mijndistricten werden afgeloopen en het kleine oorlogsschip de Onrust op de Boven-Barito door de Dajaks verraderlijk overvallen en uitgemoord.

Nu begon voor de Nederlandsche troepen, onder het opperbevel van den luitenant-kolonel Verspyck, in het met moerassen bedekte en boschrijke binnenland een zware, afmattende strijd. Bij deze terreinhindernissen voegde zich de ontrouw der inlandsche hoofden, die zich heden onderwierpen en morgen met den vijand heulden. Had men hier een benteng genomen en geslecht, weldra ontdekte men op eenigen afstand een nieuwe sterkte, die veroverd moest worden. Door het oprichten van versterkte posten slaagde Verspyck na een volhardenden strijd er in, den opstand binnen kleineren kring te beperken, zoodat Pangeran Hidajat in 1862 uitgeput zijn onderwerping aanbood en de hoofdopstandeling, Demang Lehman, uitgeleverd en ter dood gebracht werd.

Nog was de strijd op Borneo niet geëindigd, toen de vorstin van Bone door haar vijandige houding en overheersching der andere bondgenooten in 1859 een expeditie noodzakelijk maakte. De

troepen der vorstin werden bij Badjoa verslagen, maar toen men de hoofdplaats Bone binnentrok, was zij naar de bergvesting Pasempa gevlucht.

Wegens het uitbreken van de cholera en koortsen moest de expeditie worden gestaakt. Maar nog in hetzelfde jaar trok de generaal Van Swieten tegen Bone op. Al spoedig werden de Boneërs verslagen; Pasempa, dat op de nadering der troepen verlaten was, werd bezet. Nog verder trok Van Swieten, ondanks de moeilijkheden van het terrein, het binnenland in en toen hij (door de verovering van Pampanoea) ook de rijkssieraden in handen had gekregen, was aan het verzet een einde gemaakt. De gevluchte koningin werd van den troon vervallen verklaard en Bone werd, onder een der hoofden, een leenstaat van Nederland. Een gedeelte van het rijk kwam bij deze overeenkomst onder rechtstreeksch bestuur (1860).

Vijf en veertig jaar later, in 1905, zijn weer expedities, zoowel tegen het leenroerige Bone als tegen de bondgenootschappelijke landen Goa, Loewoe en andere noodzakelijk geworden. Deze krijgstochten zijn geëindigd met de onderwerping van de vorsten dier landen en hebben ten gevolge gehad, dat hun grondgebied onder rechtstreeksch Nederlandsch bestuur is gebracht. (Zie ook bl. 128).

32. Maatregelen in het belang van Indië na 1848.

Reeds is aan het slot van het hoofdstuk over het cultuurstelsel gewezen op menige beperking daarvan en op andere hervormingen, in het belang van den Javaan. Maar ook op de buitenbezittingen werden maatregelen ten nutte der bevolking genomen. Zoo werd in de residentie Mênado in 1850 de verplichte levering van goud, rijst en goemoetoe (Maleisch: idjoek) afgeschaft en door een hoofdgeld vervangen. In de residentie Ambon werd in 1863 de

verplichte levering van kruidnagelen ingetrokken en in 1864 werden voor de Banda-eilanden dezelfde maatregelen genomen ten opzichte van de teelt van muskaatnoten.

In 1855 werd een nieuw regeerings-reglement ingevoerd, dat, behoudens veel wijzigingen in den loop der jaren daarin aangebracht, thans nog van kracht is. Dit reglement werd krachtens de Grondwet van 1848 vastgesteld. Deze bepaalt ook, dat jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag omtrent den toestand der koloniën door de regeering moet worden ingediend en de uitgaven en inkomsten dier koloniën wettelijk worden vastgesteld.

Het regeerings-reglement houdt ook in, dat de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur den Gouverneur-Generaal als een zijner eerste plichten is opgedragen.

In het belang van de inlandsche bevolking op Java vooral zijn in den laatsten tijd aanzienlijke uitgaven gedaan, o.a. voor het aanleggen van bevoeiingswerken, waardoor tienduizenden baoe's land voor den natten rijstbouw werden geschikt gemaakt; het droogleggen van moerassen, het boren van artesische putten tot verstrekking van beter drinkwater en het voorkomen daardoor van besmettelijke ziekten; de oprichting van de doctor-djawascholen tot opleiding van inlandsche geneeskundigen; het geleidelijk vermindern van heerendiensten, waardoor de bevolking de handen meer vrij kreeg voor eigen arbeid, of om als vrije arbeiders tegen volgend loon op landbouwondernemingen te gaan werken en de afkondiging van de agrarische of landbouwwet, waarbij inlanders bewijzen van grondeigendom kunnen krijgen en aan niet-inlanders gronden in erfpacht kunnen worden afgestaan voor den tijd van 75 jaar. Met den aanleg van spoorlijnen en de uitbreiding van het telegraafnet voor rekening van den Staat wordt voortgegaan; reeds lang is Anjer met Banjoewangi verbonden en kan men dus Java van Straat Soenda tot Straat Bali per spoor door-

reizen. Een verbindingslijn tusschen Batavia en Bandoeng over Poerwakarta is voltooid; evenzoo een lijn van de halte Tjikampek naar Cheribon, die doorgetrokken is tot Kroja, waardoor de reis van Batavia naar Soerabaja in één dag kan worden afgelegd. Het aantal stoomtramlijnen neemt mede voortdurend toe.

Ook de stoomvaart, die de gemeenschap tusschen de havens op Java en de buitenbezittingen onderhoudt, is in de laatste jaren zeer uitgebreid. De havenwerken van Tandjoengpriok bij Batavia, waar de grootste schepen aan den kaaimuur kunnen worden vastgemeerd, hebben den handel zeer vergemakkelijkt. De nieuwe havenwerken te Soerabaja en te Makasser, in 1912 begonnen, zijn thans (1919) zoo goed als voltooid. In 1914 volgde de vergrooting van die van Tandjoengpriok.

Veel is na 1848 ook gedaan tot verbetering en uitbreiding van het onderwijs, zoowel in het belang van den inlander als van den Europeaan. Zoo werd in 1860, onder het bestuur van den G.-G. Pahud, het Gymnasium Willem III geopend, dat later in een Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus is veranderd en thans Koning Willem III-school heet; sedert zijn ook te Soerabaja, te Sëmarang en te Bandoeng dergelijke inrichtingen voor middelbaar onderwijs. In 1901 is te Batavia de Koningin-Wilhelminaschool geopend met een cursus voor machinisten, bouwkundigen en mijnbouwkundigen en in 1911 de Prins-Hendrikschool, bestaande uit een Hoogere Burgerschool met driejarigen cursus met daaraan verbonden opleiding voor den handel en voor de zeevaartkunde.

Verder zijn er op de vele hoofdplaatsen van Java ambachtsscholen.

Tijdens het bestuur van den G.-G. Mr. J. Loudon werd het onderwijs voor inlanders geregeld en zeer uitgebreid. Nieuwe kweekscholen voor inlandsche onderwijzers werden opgericht of de bestaande vergroot, terwijl het aantal lagere scholen voor inlanders, zoowel als voor Europeanen, ook op de buitenbezittingen zeer toenam. Onder den G.-G. Mr. W. van Lansberge werden voor

de opleiding van de zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders vier scholen opgericht, wier aantal thans belangrijk is uitgebreid. Te Batavia is een school gesticht voor de opleiding van inlandsche rechtskundigen.

Is alzoo in de laatste vijftig jaar veel gedaan in het belang der kolonie, zeer zeker zou nog meer zijn tot stand gebracht, indien niet de Atjeh-oorlog groote geldelijke offers had geëischt.

Herhaaldelijk ook werden enkele streken, zoowel op Java als op de buitenbezittingen, door rampen getroffen. Zoo werd Midden-Java in 1861 geteisterd door zware overstromingen. In 1875, in 1901 en ook nog in dit jaar (1919) richtte een moddervloed uit den vulkaan Këloet groote verwoestingen in Këdiri aan, waarbij geheele streken werden overstroomd en veel menschen omkwamen. In eerstgenoemd jaar, in 1882, 1896 en 1910 heerschten cholera-epidemieën, in 1885 en volgende jaren beri-beri, waaraan, vooral in het leger te velde, veel manschappen bezweken.

In 1879 werd de hoofdplaats Tjiandjoer gedeeltelijk verwoest door aardbevingen en vertoonde zich de koffiëbladziekte voor het eerst in de afdeeling Buitenzorg; zij heeft langen tijd groote schade in de koffiëtuinen aangericht. Omstreeks dien tijd en eenige jaren daarna heerschte een besmettelijke veeziekte in West-Java, waaraan veel buffels en runderen bezweken.

In 1883 werden door een vulkanische uitbarsting op het eiland Krakatau 34000 menschen in Bantam en de Lampongsche districten gedood en in 1892 werd een deel van het eiland Groot-Sangi door een vulkanische uitbarsting verwoest, waardoor bijna 1000 menschen het leven verloren. In 1898 werd Ambon door een hevige aardbeving en het volgende jaar de zuidkust van Ceram door een vloedgolf geteisterd. In 1908 werd door een aardverschuiving in de residentie Cheribon een desa met nagenoeg de geheele bevolking bedolven. Den 21^{en} Januari 1917 werd de afdeeling Zuid-Bali door een hevige aardbeving, gevolgd door

aardverschuivingen getroffen, waarbij 1300 menschen het leven verloren. Een geheele desa bij het Batoer-meer verdween met alle woningen onder de aarde.

Door particuliere liefdadigheid, zoowel als door hulp van regeeringswege, werden deze rampen zooveel mogelijk verzacht.

Groote zorg baarde sedert het begin van 1912 het uitbreken van de pest in Oost-Java. Thans komt ze, dank zij de krachtige bestrijding van regeeringswege, nog slechts in enkele gewesten van Oost- en Midden-Java sporadisch voor; zij heeft zich tot nog toe niet in West-Java vertoond en er bestaat hoop, dat het de regeering zal mogen gelukken, deze vroeger op Java onbekende ziekte geheel te doen verdwijnen.

33. De Atjeh-oorlog.

Bij het tractaat, in 1824 met Engeland gesloten, was ook de bepaling opgenomen, dat Nederland, zonder inbreuk te maken op de onafhankelijkheid van Atjeh, zou waken voor de veiligheid in de wateren van Noord-Sumatra en den zee- en menschenroof zou tegengaan.

Spoedig bleek de onmogelijkheid om aan deze overeenkomst te voldoen. De Atjehneezen gingen voort met rooven en het uitoefenen van het strandrecht, in weerwil van herhaalde pogingen der regeering om hen daarvan te doen afzien. Wel kwam er in 1857 een verdrag met Atjeh tot stand, waarbij dit rijk beloofde de veiligheid ter zee te zullen helpen bevorderen, maar de Sultan scheen daartoe geen voldoende invloed op de kleinere staten te kunnen uitoefenen en de toestand bleef dezelfde, zoodat de klachten over de onveiligheid ter zee niet verminderden.

Eindelijk sloot Nederland in 1871 met Engeland een overeenkomst, waarbij dit rijk verklaarde zich niet te zullen verzetten tegen uitbreiding van het Nederlandsch gezag op eenig deel van

Sumatra, indien dit noodig mocht blijken voor de handhaving van de veiligheid in de Atjehsche wateren.

Weldra zond nu het Gouvernement een paar oorlogsschepen naar Atjeh om toezicht uit te oefenen op de havens van dat rijk. De Atjehneezen vreesden, en te recht, dat er nu aan hun slavenhandel en zeeroof een einde zou worden gemaakt en deden eerst bij den Sultan van Turkije en later bij andere mogendheden pogingen tot het sluiten van een verbond tegen Nederland.

Zoodra de G.-G. J. Loudon daarvan kennis had gekregen, zond hij, in overleg met den minister van koloniën, den vice-president van den Raad van Indië, Nieuwenhuijzen, met een macht van 3600 man en eenige oorlogsschepen naar Atjeh, om over deze handelwijze opheldering te vragen. De Sultan zocht tijd te winnen en ging intusschen voort met zich te versterken. Toen er na herhaald uitstel geen beslissend antwoord volgde, werd in Maart 1873 de oorlog aan Atjeh verklaard.

De troepen landden en veroverden een sterkte aan de Atjeh-rivier, nadat het scheepsgeschut daarin een bres geschoten had. Eenige dagen daarna werd na heftigen tegenstand een versterkte moskee of missigut genomen, maar bij een verkenning van het terrein werd de opperbevelhebber, generaal Köhler, door een schot in de borst doodelijk getroffen.

Met het oog op den kwaden moeson en de te geringe macht werd nu, na verkregen machtiging van Batavia, de expeditie gestaakt. Nog vóór het einde van 1873 was echter een tweede legermacht gereed onder bevel van den vroeger genoemden generaal Van Swieten, die daartoe uit Nederland overkwam, en generaal Verspyck als tweede bevelhebber. Evenals bij den tocht naar Palembang in 1821 brak ook nu cholera onder de troepen uit. Het vertrek werd echter niet uitgesteld en het leger, ruim 6000 man sterk, landde en verjoeg, na hevige gevechten onder aanvoering van generaal Verspyck, de Atjehneezen uit hun verster-

kingen aan de Atjeh-rivier tot op ongeveer anderhalf uur gaans van de monding.

Alvorens tot verdere krijgsbedrijven over te gaan, wilde generaal Van Swieten een poging doen om den oorlog zonder verder bloedvergieten te beëindigen en, zoo dit niet mogelijk was, den Sultan voorstellen, den oorlog niet op barbaarsche wijze te voeren.

Een Atjehsch hoofd zou zich met het overbrengen van de brieven, bovengemelde voorstellen inhoudende, belasten. Maar toen het op handelen aankwam, weigerde hij uit vrees voor de wraak zijner landgenooten, omdat hij zich onderworpen had. Nu bood zich een zeventigjarige Javaan, tochtgenoot van den generaal bij zijn expeditiën naar Bali en Bone, aan, om de brieven over te brengen.

Vol moed aanvaardde de grijsaard met 4 volgelingen den tocht. Men zag hem niet weer terug. Na 14 dagen gevangen gehouden te zijn, werd de oude man op gruwelijke wijze vermoord; drie zijner metgezellen wisten door het stuk bijten der touwen, waarmee zij gebonden waren, te ontvluchten. De verontwaardiging over deze bejegening was algemeen en de generaal begreep, dat nu de voortzetting van den oorlog onvermijdelijk was. Opnieuw werd de missigit veroverd, de kraton omsingeld en den 24^{en} Januari 1874 bezet. Twee dagen daarna overleed de Sultan. Van Swieten trachtte nu met de Atjehsche hoofden in overleg te treden over de instelling van een regentschap tijdens de minderjarigheid van Toeankoe Daoed, den wettigen troonopvolger. Toen dit voorstel niet werd aangenomen, liet Van Swieten den kraton versterken en tot een blijvende vesting inrichten, die hij den naam gaf van Koetaradja. Daarna richtte hij een proclamatie tot de vorsten van Atjeh, waarbij hij hen uitnoodigde tot de erkenning van de soevereiniteit van Nederland, onder waarborg dat zij in hun bestuur zouden gehandhaafd worden. Ongeveer de helft der staatjes op de noord- en westkust onderwierp zich; van de eigenlijke Atjehsche hoofden slechts een enkele.

Nadat Van Swieten Koetaradja voldoende versterkt had, achtte hij zijn taak geëindigd. Hij keerde met een deel der troepen naar Java terug en liet den kolonel Pel met 3000 man te Koetaradja achter, de verdere onderwerping van Atjeh aan den tijd overlatende.

Niet lang daarna hervatten de Atjehneezen de vijandelijkheden, zoowel tegen de Nederlandsche troepen als tegen de staatjes, die ons gezag erkend hadden. Dit noodzaakte Pel, inmiddels tot generaal-majoor bevorderd, zoowel verdedigend als aanvallend op te treden. Verscheiden versterkingen werden door hem genomen, waardoor het bezette gebied in Atjeh belangrijk werd uitgebreid.

34. Vervolg.

De Atjeh-oorlog is rijk aan schitterende wapenfeiten; één daarvan moge hier tot kenschetsing van den heldenmoed van officieren en soldaten in hun strijd tegen den talrijken en dapperen vijand een plaats vinden, namelijk een episode uit de verovering van Soerian¹⁾.

Het was Juli 1874. Ten zuiden van Koetaradja lag genoemde kampoeng; haar vijandige bevolking viel de transporten aan en hinderde de lieden uit de bevriende kampoeng Maraksa in den veldarbeid. Generaal Pel besloot hieraan een einde te maken door een aanval op de versterkingen van den vijand en leidde zelf de onderneming. De voorste troep onder luitenant Van der Zee, op wien wij meer bijzonder het oog zullen vestigen, begon den tocht over sawahs en door dicht ineengegroeide heggen.

Na het overwinnen van veel moeilijkheden kwam hij voor een geduchte vijandelijke versterking, die door een dichte bamboedoeriversperring omgeven was. Rechts en links van die versterking waren ingravingen en putten, waaruit de onzen beschoten werden.

¹⁾ Naar P. J. Schoenmaker, *Schets uit den Atjeh-oorlog*.

Van der Zee tracht het eerst door de versperring te dringen. Hij werpt zich in de bamboedoeri en zonder de scherpe dorens te ontzien, waarvan aangezicht en handen weldra de bloedige sporen dragen, wringt hij zich door de ineengestrengelde twijgen. Na bovenmenselijke inspanning bereikt hij den muur der versterking. Hier richt hij zich op tusschen twee bamboekokers, waaruit hevig gevuurd wordt, stapt op die kokers en springt op de borstwering. Omziende, bemerkt hij, dat geen zijner manschappen hem heeft kunnen volgen; als razenden staan zij nog voor de versperring, waar zij, door hun zwaardere bepakking belemmerd, te vergeefs trachten doorheen te komen. Een Europeesch onderofficier roept Van der Zee toe: „Spring er af, luitenant, wij kunnen niet bij u komen!” Maar Van der Zee denkt aan geen wijken, al fluiten de kogels om hem heen; al komt een menigte Atjehers met lans en klewang op hem af, hij houdt stand en met den revolver in de eene en de sabel in de andere hand, wacht hij den overmachtigen vijand af. Weldra is hij handgemeen; elk schot uit zijn revolver treft een vijand, elke sabelhouw maakt een tegenstander weerloos. Ofschoon gewond door een klewanghouw aan den hals, een lanssteek in de borst en in het aangezicht, tevens door een schot in het been, vecht hij als een leeuw tegen den steeds talrijker wordenden vijand. Daar treft hem een schot in de linkerhand, waardoor de revolver hem ontvalt, maar met de sabel in de rechtervuist weet hij den vijand nog van zich af te houden.

De natuur deed echter haar rechten gelden. Door bloedverlies verzwakt, voelde Van der Zee zijn krachten afnemen. Eenige geweren, op hem gericht, weerde hij met een laatsten slag af, toen een schot zijn borst doorboorde; hij stortte achterover, gelukkig aan de buitenzijde van de borstwering.

Onder luid geschreeuw sprongen de Atjehers naar voren om den dapperen luitenant te grijpen, natuurlijk om hem aan stukken te hakken. Onze soldaten, die, door de mineurs geholpen, eindelijk

de versperring machtig geworden waren, kwamen nog juist bij tijds om Van der Zee op te nemen en naar de ambulance te dragen.

Intusschen was ook de hoofdtroep de versterking genaderd en nu werd de vijand gesommeerd zich over te geven. De Atjehers antwoordden met scheldwoorden; nu stegen de woede en het ongeduld der soldaten ten top en de aanval begon. De officieren, met opgeheven sabel, waren overal de eersten. Een hevig en moorddadig gevecht met blanke wapens volgde; het doffe geluid der kolfslagen en het gekletter der klewangs op geweer en sabel werden overstemd door de wilde kreten der Atjehers en het „Oranje boven!” der Europeesche soldaten. Hoe langer hoe flauwer werd het geschreeuw van den vijand en weldra zonk de laatste verdediger dezer dappere bezetting ter aarde.

Zooals wij gezien hebben, was de luitenant Van der Zee zwaar gewond naar de ambulance gedragen. Na maanden lang in het hospitaal te zijn verpleegd, werd hij naar Europa gezonden; hij herstelde, maar moest voor den krijgsdienst worden afgekeurd.

De Koning schonk hem de Militaire Willemsorde en benoemde hem tot burgemeester van Monnikendam, later van Enschede.

Maar zetten wij, na deze uitweiding, ons geschiedverhaal voort.

In den loop van 1875 was generaal Pel genoodzaakt wegens ziekte naar Java te vertrekken. Van daar met verse troepen teruggekeerd, zette hij den strijd voort, maar overleed in 1876 te midden van een veldtocht, die daarna werd afgebroken. Weldra werd hij opgevolgd door den kolonel Van der Heijden. De afwachtende houding, door generaal Van Swieten aangenomen, werd nu geheel verlaten; het leger in Atjeh werd op een sterkte van 10.000 man gebracht en daarmee bracht Van der Heijden de Atjehneezen gevoelige nederlagen toe. Nog in 1876 werd Samalangan onderworpen, bij welke gelegenheid Van der Heijden een schot in het linkeroog bekwam, maar, na verbonden te zijn, weder te paard steeg. Door persoonlijke dapperheid en beleid wist Van der Heijden,

die inmiddels door den Koning tot generaal bevorderd was, de geestdrift van het leger levendig te houden. Zoo slaagde hij er in de XXII en XXVI moekims te veroveren, met het gevolg, dat vele hoofden te Koetaradja hun onderwerping kwamen aanbieden.

Er heerschte veiligheid en rust in Atjeh en de regeering achtte nu den tijd gekomen om het land onder burgerlijk bestuur te brengen. Generaal Van der Heijden werd teruggeroepen en vervangen door den civielen gouverneur Pruijs van der Hoeven, terwijl de oorlog voor geëindigd werd verklaard.

Van een aanvallend optreden werd nu geheel afgezien en het gevolg hiervan was, dat de Atjehneezen, die zich niet hadden willen onderwerpen, terugkeerden uit de ontoegankelijke binnenlanden, waarheen zij door Van der Heijdens overwinningen waren verdreven. Meer en meer begonnen zij de Nederlandsche versterkingen te verontrusten; daarbij werd het leger door de beri-beri en andere ziekten gedund, zoodat het bezetten der forten bezwaarlijk begon te worden.

Daar de oorlog reeds millioenen had gekost, was men bij de lage koffieprijzen er op bedacht, de uitgaven voor den oorlog zoo mogelijk te verminderen. Dit kon alleen geschieden door enkele forten te verlaten, waartoe in 1885 besloten werd. Met weerszin gaf het leger de met opoffering van zooveel bloed gekochte veroveringen prijs. Om de hoofdversterking Koetaradja en de havenplaats Olehleh werd een kring van versterkingen in verdedigbaren staat gebracht en door ongeveer 3000 man bezet. De betrekking van gouverneur en die van bevelhebber der troepen werden weer in één persoon vereenigd.

Tegen Edi, dat zich in 1874 had onderworpen, maar in 1889 plotseling in verzet kwam, werd in laatstgenoemd jaar een veldtocht geopend, die de rust geheel herstelde.

Daar de vijand door de menigvuldige kreeken en inhammen zich over zee ruimschoots van oorlogsbehoeften kon voorzien, werd tot een nauwere blokkade der kust overgegaan. Deze voldeed echter

niet geheel aan de verwachting en daarom werd in 1892 en 1894 een scheepvaartregeling ingevoerd, die ten doel had, den handel en de welvaart der bevriende staatjes te bevorderen en te gelijk de oorlogspartij ook aan de zeezijde meer in het nauw te brengen.

Deze maatregel werd mede niet geheel afdoende bevonden en toen nu in 1893 het Atjehsche hoofd Toekoe Oemar zijn onderwerping aanbod, werd kort daarop zijn voorstel om eenige streken, buiten de geconcentreerde linie gelegen, van vijanden te zuiveren, aangenomen. Hij slaagde hierin, door onze troepen krachtig ondersteund en zoo werden op verscheiden punten, reeds vroeger bezet, n.l. Tjot Goeë, Lam Koenjèt en Biloel ten zuiden, Lam Barō en Anakgaloeng ten zuidoosten en eenige andere punten ten oosten der geconcentreerde linie gelegen, in 1894 en 1895 versterkingen opgericht, waarin bezetting werd gelegd.

In 1895 was het vrij rustig in Atjeh. Maar terwijl men zich in het begin van 1896 gereed maakte, laatstgenoemde posten meer te versterken en zoo noodig te verleggen, verzamelde zich in het Lamkraksche, dat is de strook tusschen Anakgaloeng, Lam Barō en Biloel, weer vijandelijk volk.

Een expeditie om dit te verdrijven werd uitgerust. Daaraan zou ook Toekoe Oemar deelnemen. Den 29^{en} Maart echter — één dag vóór dien, waarop de troepen zouden uitrukken — werd bericht ontvangen, dat Toekoe Oemar verraad wilde plegen en het plan had, na het vertrek der troepen Koetaradja te overvallen.

Zijn voornemen daartoe bleek inderdaad, maar de toeleeg mislukte. De verrader werd niet teruggezien; intusschen ontbrandde de oorlog opnieuw. Van Java werd een aanzienlijke versterking gezonden om den van alle kanten opdagenden vijand te bevechten en de tijdelijk afgesneden posten te ontzetten. In de maanden April en Mei werd hevig gevochten; de woning van Toekoe Oemar werd verbrand en de vijand in diens gebied overal uit zijn stellingen verdreven.

In 1897 en daarna is onafgebroken voortgegaan met de uitbreiding van het Nederlandsche gezag in Atjeh. Onder den gouverneur Van Heutsz werden tochten ondernomen naar Lëpoeëng, naar de zuidelijke nederzettingen en naar Pedië. Deze laatste tocht eindigde met de onderwerping van de landschappen in die streek.

In 1899 werden de troepen van Toekoe Oemar uit Tënom en Panga verdreven, bij welke gelegenheid dit bendehoofd sneuvelde.

Na de onderwerping van den pretendent-sultan en van veel voorname hoofden, waaronder ook Panglima Polem, is het Gouvernement meester op de noord- en oostkust; ook op de westkust hebben zich vele hoofden onderworpen. De tocht van overste Van Daalen in 1904, dwars door de Gajö- en Alaslanden naar het Tobameer, heeft den invloed van het Gouvernement in Noord-Sumatra belangrijk uitgebreid.

Deze streken zijn in 1908 onder geregeld bestuur gebracht. Zij vormen thans de afdeeling Alaslanden.

Maatregelen zijn genomen in het belang van den rijstbouw en van andere cultures der bevolking; een trambaan, van Koetaradja langs de noord- en oostkust tot Langsar doorlopende, is reeds in exploitatie. Bestaande wegen worden verbreed en nieuwe zijn in aanleg.

Thans in 1919, kan worden gezegd, dat, wat rust en veiligheid van personen en goederen betreft de toestand in het gouvernement Atjeh weinig meer verschilt van dien in de overige gewesten van de buitenbezittingen. Meer en meer toonen de hoofden zich bereid met de bestuursambtenaren mee te werken tot den bloei en den vooruitgang van land en volk, zoowel door het doen ingang vinden van nieuwe begrippen omtrent het maatschappelijk leven, de bevordering van landbouw en handel, als door het bestrijden van besmettelijke ziekten. Ook de uitbreiding van het volksonderwijs wordt door hoofden en bevolking zeer op prijs gesteld.

35. De expeditie naar Lombok.

I. OORZAKEN EN VOORBEREIDING.

De inboorlingen van het eiland Lombok, Sasaks geheeten, waren reeds omstreeks 1740, door Baliërs van Karangasëm afkomstig, onderworpen. De vier rijken, door laatstgenoemden gesticht, werden allengs opgelost in het rijk van Mataram, waaraan het rijk Karangasëm op Bali in 1849 ook onderhoorig werd.

Aanleiding tot het zenden eener expeditie naar Lombok waren de handelingen van den vorst van Mataram en diens zoon gedurende de laatste jaren, zoowel ten opzichte van de Nederlandsch-Indische regeering als tegenover zijn onderdanen, de Sasaks. De vroeger met de regeering gesloten contracten werden niet nageleefd, de Sasaks werden onderdrukt, mishandeld. Tot het uiterste gedreven, hadden zij de wapens tegen de Baliërs opgevat. Gebukt onder de rampen van den oorlog, hadden zij zich meermalen tot den resident van Bali en Lombok gewend om hulp.

Meer dan een poging werd gedaan tot het bijleggen der geschillen en toen een laatste, in Juni 1894, door den onwil van den vorst en diens zoon Anak Agoeng Made mislukte, werd gewapende tusschenkomst noodzakelijk geoordeeld.

Een krijgsmacht, ruim 2400 man sterk, onder het opperbevel van den generaal-majoor Vetter, wien als tweede bevelhebber de generaal-majoor Van Ham was toegevoegd, gesteund door een zeemacht uit verscheiden oorlogsschepen bestaande, verscheen in de eerste dagen van Juli voor Ampënan.

Nadat den 5^{en} Juli nog een ultimatum tot den vorst was gericht en daaraan den 6^{en} vóór zonsondergang niet was voldaan, werden de troepen te Ampënan, zonder tegenstand te ontmoeten, ontscheept. Bij een verkenning door generaal Van Ham in de richting van Mataram gedaan, kwam deze in aanraking met Goesti Gëde Djilantik, stedehouder van Karangasëm op Bali, die zijn leenheer,

den vorst van Mataram op Lombok in den strijd tegen de opgestane Sasaks had bijgestaan.

Hoewel de vorst van Mataram kort daarop de gestelde eischen aannam — de uitlevering van Anak Agoeng Made was onnoodig geworden, daar deze zich van het leven beroofd had — rukte de opperbevelhebber met een deel der troepen voort tot Tjakranĕgara, voor het te sluiten contract en ter behartiging van de belangen der Sasaks.

Na besprekingen met den ouden vorst, den troonopvolger en de Sasaksche hoofden, werd bepaald, dat deze laatsten zich weer onder het bestuur van den vorst van Lombok zouden stellen en dat Nederlandsche ambtenaren op het eiland zouden worden geplaatst, om op de naleving der overeenkomst toe te zien.

Daar er ook bepaald was, dat de opgerichte versterkingen zouden worden geslecht, werden de luitenant-kolonels Van Bijleveldt van Tjakranĕgara en Van Lawick van Pabst van Ampĕnan naar het binnenland gezonden. De overige troepen bleven over Ampĕnan, Mataram en Tjakranĕgara verdeeld, op welke laatste plaats het hoofdkwartier werd gevestigd.

2. DE OVERVAL EN DE TERUGTOCHT DER TROEPEN.

Terwijl men te Batavia wegens den gunstigen loop der onderhandelingen een spoedigen terugkeer van het grootste deel der troepen verwachtte, werden eensklaps telegrammen ontvangen, meldende, dat de Baliĕrs in den nacht van den 25^{en} op den 26^{en} Augustus een aanval op de te Tjakranĕgara en te Mataram gelegerde troepen hadden gedaan en dat daarbij aan onze zijde groote verliezen waren geleden.

Latere berichten meldden, dat, hoewel de aanval was afgeslagen, de opperbevelhebber den 26^{en} Augustus genoodzaakt was geweest, het bivak te verlaten en zich had moeten terugtrekken in een dewatempel.

Inderdaad hadden de Baliërs van de gunstige gelegenheid, dat de troepen verspreid en grootendeels in een open bivak gevestigd waren, gebruik gemaakt om hen te overvallen en was het hun gelukt veel manschappen te dooden en te verwonden.

Ook generaal Van Ham werd zwaar gewond en overleed weldra in den dewatempel, waar ook een deel der naar het binnenland gezonden troepen, na groote verliezen geleden te hebben, aankwam.

Door gebrek aan mondvoorraad en ruimte was het niet mogelijk, langer dan één nacht in den tempel door te brengen en daarom besloot de opperbevelhebber tot den terugtocht. Met de gewonden in het midden, terwijl de voorhoede den vijand voor zich uitdreef, werd in weerwil van het overstelpende geweervuur der achter hun kleimuren verschanste Baliërs, den 27^{en} Augustus in goede orde het bivak te Ampënan bereikt.

Enkele troepenafdeelingen, die waren achtergebleven en ook de colonnes die naar het binnenland gezonden waren, wisten zich mede door den vijand heen te slaan en kwamen, hun gewonden meevoerende, de volgende dagen te Ampënan aan.

Om een voorstelling te geven van de doorgestane ellende en de dapperheid der troepen, volgt hieronder een beschrijving van den terugtocht der colonne onder kapitein Creutz Lechleiter, die na het verwonden van overste Van Bijleveldt het commando overnam¹⁾).

Tegen 5 uur bereikte deze troep, uit het binnenland teruggekeerd, na reeds veel verliezen geleden te hebben, den zuidelijken ingang van Tjakranĕgara. Na de ontvangen berichten vermoedde men hier de achtergebleven troepen te zullen aantreffen.

Nauwelijks echter was de colonne geheel binnen of daar barstte de storm los! De vijand had ook hier de muren langs den weg

¹⁾ Naar Cool en Hooyer, de Lombok-expeditie.

doorboord en wel in twee rijen, één ter kniehoogte en één ter hoogte van de borst en uit al die gaten en over de muren heen, van voren zoowel als van achteren, werd een hevig geweervuur op den troep geopend.

Onmiddellijk werd halt geblazen; de stukken werden in batterij gebracht en door de schietgaten werd naar binnen gevuid. De kanonskogels doorboorden de muren en was de vijand zodoende van één erf verjaagd, dan trok men het kanon vooruit om het tegen den volgenden muur in stelling te brengen.

Zoo vorderde men langzaam, maar niet zonder groote verliezen.

Alle treingoederen en gereedschappen werden weggeworpen om de gewonden te kunnen opnemen. Toen geen tandoes meer beschikbaar waren, ondersteunden de soldaten de gekwetsten; de zwaarst gewonden namen zij op den rug.

De duisternis was intusschen ingevallen, maar het vuur verminderde niet. Het bleef een strijd om muren; soms vlogen de soldaten er tegen op, dan weer sloegen zij er gaten in en vielen den vijand op zijn eigen erf aan. Was hij vandaar verdreven, dan maar weer vooruit!

Het werd voor de artillerie langzamerhand te donker om te vuren; die taak moest dus aan de infanterie worden overgelaten. Rechts en links zich tusschen de muren verdeelende, bestookte men den vijand door zijn eigen schietgaten.

Al donkerder werd het in den nauwen, tusschen hooge muren ingesloten weg. Maar kalm en bedaard en aaneengesloten vervolgde de colonne haar weg en gaf hiermee blijk van strenge krijgstuicht in dezen heeten strijd.

Zoo bereikte men tegen 8 uur den westrand van Tjakranëgara en marcheerde voort in de richting van het bivak, dat men verlaten vond. Geen licht werd daar gezien en vuur kreeg men in plaats van hulp.

Gelukkig behoefde men niet lang in onzekerheid te blijven. Daar

weergalmden de signalen uit den naburigen dewatempel: 6^e bataljon, links uit de flank!

Hoe heerlijk klonken deze tonen de vermoeide strijders in de ooren! Nog eenige minuten en de dewa was bereikt, die men met een verlies van 16 gesneuvelden, maar met behoud van wapens en munitie en met medevoering van 35 gewonden in goede orde binnentrok, verwelkomd door de kameraden, die niet ten onrechte verbaasd waren over zulk een beleidvollen en goed geslaagden terugtocht.

Wel was hiermee de ellende nog niet ten einde, maar men was nu met den hoofdtroep vereenigd en had het geluk met dezen den volgenden dag, den 27^{en}, Ampënan te bereiken.

Merkwaardig zijn ook de lotgevallen van kapitein Lindgreen en zijn manschappen.

De colonne Van Lawick van Pabst verloor op haar terugtocht al spoedig haar aanvoerder door een doodelijk schot. Binnen Tjakranëgara gekomen, werd ook op dezen troep een allerhevigst vuur uit de doorboorde muren gericht; de samenhang werd verbroken en zoo kwam het, dat de achterhoede onder kapitein Lindgreen van den hoofdtroep werd gescheiden. De voorhoede bereikte 's avonds tegen elf uur het strand en kort daarna het bivak te Ampënan; de colonne Lindgreen daarentegen was genoodzaakt zich te verschansen in een dewatempel, waar zij het vier dagen uithield, hopende op hulp van buiten.

Door gebrek aan levensmiddelen en vooral aan water daartoe genoodzaakt, werd in den nacht van den 31^{en} Augustus een andere ommuurde ruimte bezet, maar hier was men weldra in denzelfden ellendigen toestand. Slechts weinig mondvoorraad was nog over voor omstreeks 100 man, waaronder 40 gewonden, die door gebrek aan water en verbandmiddelen niet konden verzorgd worden.

Ten einde raad opperde kapitein Lindgreen meermalen het plan zich door den vijand heen te slaan. De gewonden zouden dan

evenwel moeten achter blijven, maar daartegen verzette de officier van gezondheid Ujlaki zich met alle kracht. De kapitein kon gaan met de gezonden, maar dan bleef hij achter met de gekwetsten...

Hiertoe kon Lindgreen echter niet besluiten en daar geen hulp kwam opdagen, bleef eindelijk niets anders over dan het reeds vroeger door de Baliërs gedane aanbod van vrijen aftocht tegen overgave van wapens aan te nemen.

Na afgifte daarvan werden rijst en vruchten aan de troepen uitgedeeld. De voorwaarde van vrijen aftocht werd echter niet dadelijk vervuld; eerst den 6^{en} September werden de gevangenen onder gewapend geleide naar de Nederlandsche voorposten gebracht, waar zij met aandoening werden ontvangen.

De capitulatie van de colonne Lindgreen is een der zeldzaamste feiten in de Indische krijgsgeschiedenis.

3. DE INBEZITNEMING VAN HET EILAND.

Bij den verraderlijken overval sneuvelden 97 man, waaronder 9 officieren; bijna 300 manschappen werden verwond of vermist, waarbij 17 officieren.

Met groote snelheid nam de Indische regeering de noodige maatregelen ter versterking van de krijgsmacht op Lombok; binnen 5 dagen werden ongeveer 1000 man te Ampënan ontscheept.

De opperbevelhebber was nu in staat aanvallend tegen de Baliërs op te treden, die intusschen talrijke verschansingen hadden opgeworpen.

Achtereenvolgens werden de om Mataram aangelegde versterkingen vermeesterd; den 29^{en} September 1894 werd Mataram zelf stormenderhand ingenomen, waarbij de zoon van den vorst, tevens medebestuurder, sneuvelde. Nadat nog een versterking van twee bataljons was ontvangen, kon den 18^{en} November tot de bestorming van Tjakranëgara worden overgegaan, dat door den vijand hardnekkig werd verdedigd. Van drie zijden aangevallen,

waren de Baliërs ongeveer tegen den middag op vele punten aan het wijken gebracht, maar hielden met de grootste dapperheid stand in een door stevige muren omgeven ruimte, welke echter den volgenden dag verlaten werd gevonden.

De oude vorst die gevlucht was, werd een dag later gevangen genomen en naar Batavia gezonden, waar hij in 1895 overleed.

Na de vermelde feiten kon de expeditie als geëindigd worden beschouwd. Het veroverde gebied van den vorst van Lombok werd onder onmiddellijk bestuur gebracht van de Indische regeering, terwijl Goesti Djilantik als stedehouder van het rijk Karangasem op Bali gehandhaafd bleef.

Kort daarop is het eiland onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Het vormt een afdeeling van de residentie Bali en Lombok en wordt bestuurd door een assistent-resident, met de standplaats Mataram. Sedert de inbezitneming van het eiland is de welvaart der bevolking belangrijk toegenomen.

36. Uitbreiding en bevestiging van het Nederlandsche gezag op de Buitenbezittingen na 1900.

De groote uitgaven, die de Atjehoorlog in de jaren vóór 1900 had geëischt, zijn mede oorzaak geweest, dat aan de bevestiging en uitbreiding van onzen invloed op de bezittingen buiten Java niet de aandacht was gewijd, die deze verdienden.

Hiervan is Lombok uitgezonderd; op dit eiland was in 1894 een gewapend optreden dringend noodzakelijk geworden; de goede uitkomsten, daar bereikt, de bevestiging van een geregeld bestuur en de gunstige invloed hiervan op de welvaart van de bevolking van dit eiland, hebben zonder twijfel meegewerkt tot een krachtiger optreden elders, ook in Atjeh.

Het groote werk van de onderwerping en bevrediging van dit land is in hoofdzaak te danken aan den gouverneur van Atjeh,

later Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz, die door zijn persoonlijk beleid en zijn doortastendheid onze strijdmacht aldaar wist te bezielen en op te voeren tot een krachtsuiting, die hem in staat stelde, geleidelijk, maar zeker, het sedert meer dan 30 jaar nagestreefde doel: het beëindigen van den oorlogstoestand en de duurzame vestiging van ons gezag in Noord-Sumatra, te bereiken.

Terwijl deze grootsche taak tot uitvoering kwam, werd aan de uitbreiding van onzen invloed in andere deelen van de Buitenbezittingen meer zorg gewijd. Dit geschiedde met krachtige hand onder het bestuur van bovengenoemden Gouverneur-Generaal (1904—1909) en sedert zijn aftreden is op den door hem ingeslagen weg onafgebroken voortgegaan.

Om deze reden zijn de jaren na 1904 voor de inlandsche bevolking op de Buitenbezittingen van ontzaglijk groote beteekenis geweest.

Was eenige jaren te voren gewapenderhand een begin gemaakt met de uitbreiding van ons gezag in Midden-Sumatra — in 1906 was men daarmee zoo ver gevorderd, dat de afdeeling Djambi van de residentie Palembang kon worden gescheiden en met het landschap Kêrintji vereenigd, tot een afzonderlijk gewest, de residentie Djambi, kon worden verheven.

De ten zuiden en ten westen van het Tobameer gelegen Bataklanden zijn achtereenvolgens, overeenkomstig den wensch der bevolking, onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Wel maakte de Bataksche priester vorst Si Singa Mangaradja door zijn vijandig optreden meermalen gewapende tusschenkomst noodzakelijk — maar nadat zijn macht vernietigd en hij zelf in 1907 gesneuveld was, werd de rust in die streken niet weer verstoord. Dit gebied, hierbij ook gerekend het eiland Samosir in het Tobameer, maakt thans het grootste deel uit van de afdeeling Bataklanden van de residentie Tapanoeli.

De ten oosten en noordoosten van het Tobameer gelegen

J. B. van Heutz.

Bataklanden, thans uitmakende de afdeeling Simeloengan en Karo-landen van de residentie Oostkust van Sumatra, waren in het begin dezer eeuw nog zoo goed als geheel onafhankelijk. Achtereenvolgens hebben de vorsten en hoofden dier landen, die meestal met elkaar in oorlog waren, zich aan het Gouvernement onderworpen en de later te noemen »korte verklaring» geteekend. In dit gebied verschilt onze invloed niet belangrijk van dien in streken, waar rechtstreeksch bestuur is ingevoerd.

Op Zuid-Sumatra is een begin gemaakt met den aanleg van een spoorlijn van Teloebetong naar Palembang; een zijlijn vandaar naar Moearoenim is reeds in exploitatie. Deze lijn zal ongetwijfeld veel bijdragen tot de economische ontwikkeling van dit deel van genoemd eiland.

Evenals op Bali en Lombok, (zie bl. 124), werd op Soembawa en de overige kleine Soenda-eilanden ons gezag meer en meer bevestigd. In 1905 werd, zelfs met betrekkelijk geringe »troepenmacht, het Nederlandsch gedeelte van Timor voor onzen invloed toegankelijk gemaakt. In de Molukken werden op sommige eilanden, waarmee men zich tot voor eenige jaren weinig had kunnen bezig houden, voornamelijk op Ceram en Halmahera, meer geordende toestanden in het leven geroepen. Aan den onderlingen strijd van de volksstammen op Ceram en het koppensnellen werd voor goed een einde gemaakt. Dit alles ging gepaard met den aanleg van wegen en de regeling van veel zaken, die de inlandsche bevolking ten goede komen.

Op Borneo zijn in de residentie Westerafdeeling in 1908 en 1909 eenige landschappen onder rechtstreeksch bestuur gebracht; menige goede regeling ten bate der bevolking werd ingevoerd en tegelijk het koppensnellen onder de Dajaks met kracht tegengegaan.

Hetzelfde geschiedde in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De nog overgebleven familieleden van den vroegeren Sultan bewerkten meermalen opstanden, die wel telkens bedwongen

werden; maar het duurde nog tot 1905, vóórdat ten gevolge van het krachtig optreden onzer troepen de macht van de Sultanspartij werd gebroken. Het verzet eindigde met het sneuvelen van het hoofd dier partij en de gevangenneming en onderwerping der andere hoofden.

Kort daarna werden de Tahnahboemboe-landen en het landschap Pasir onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht.

Tengevolge van de niet-naleving van de met de regeering gesloten contracten, waaraan de vorsten van Zuidwest-Celebes, o. a. die van Bone, Goa en Loewoe zich schuldig maakten, werd in 1905 tot een expeditie tegen hen besloten, die binnen korten tijd alle verzet vernietigde. De vorsten dier landen vluchtten, maar werden door onze troepen gevangen genomen of sneuvelden en nog vóór het eind van 1905 was de rust in dit gedeelte van Celebes teruggekeerd. Thans kan worden gezegd, dat het Nederlandsch gezag in alle deelen van het eiland geëerbiedigd wordt en de bevelen van zijn vertegenwoordigers worden opgevolgd, zelfs in Midden-Celebes en de Toradjalanden, waar nog tot voor korten tijd de onderlinge twisten tusschen de verschillende volksstammen, gepaard gaande met menschenroof en koppensnellen, allen vooruitgang tegenhielden.

In het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, waarmee wij ons eerst sedert 1898 ernstig bezighielden, is onze invloed zoo goed als zonder strijd en met betrekkelijk geringe militaire macht voor goed gevestigd. Nog tot 1914 werden tochten tot ver in het binnenland ondernomen. Verscheiden groote rivieren, o. a. de belangrijke Mamberamo, heeft men opgevaren en met haar zijrivieren in kaart gebracht; hooge bergtoppen zijn verkend en enkele, die tot de sneeuwgrens reiken, beklommen, o. a. de Wilhelminatop in 1909 en laatstelijk in 1913 de Carstenszberg, de hoogste bergtop van geheel Oost-Indië. Met de verschillende volksstammen heeft men vriendschappelijke aanrakingen verkregen, waardoor, evenals op Ceram, in Midden-Celebes en op Soemba,

op de ruwe en vaak wreede inboorlingen een beschavende invloed wordt uitgeoefend.

Gaan wij nog eens in het kort de regeeringsmaatregelen na, die na 1900 met steeds grooter beslistheid zijn genomen, dan blijkt, dat overal allereerst door de militaire macht ons gezag is gevestigd. Daarop volgde een regeling van het bestuur, waarmee gepaard gingen de wegneming van allerlei machtsmisbruiken van inlandsche vorsten en grooten en de invoering van een betere rechtspraak; een hieruit voortvloeiende meerdere veiligheid van leven en bezit der bevolking, de oprichting van leenbanken en landschapskassen, de invoering van een billijk belastingstelsel, de aanwending van de opgebrachte gelden voor den aanleg en de verbetering van verkeersmiddelen, en andere regelingen, die onmiddellijk de bevolking ten goede kwamen.

Het is duidelijk, dat in sommige streken, waar vóór 1900 ons gezag slechts in naam bestond, eerst de hoofdlijnen moesten worden uitgezet, die tot een beteren toestand zouden leiden en dat derhalve de verschillende deelen van onze bezittingen buiten Java ten opzichte der geschetste maatregelen ook thans nog in een verschillenden toestand verkeerden, wat hun ontwikkeling betreft. Naarmate wij langer of korter rechtstreeksch gezag in die verschillende streken hebben uitgeoefend, is er ook de vooruitgang meer of minder merkbaar. Ook in de zelfbesturende landen, waarvan de hoofden, onder den titel van Radja, Sultan, Toeankoe en dergelijke, door contracten of de zoogenaamde „korte verklaring” bij het voeren van hun bestuur gebonden zijn, hebben wij na 1900 ons gezag meer daadwerkelijk doen gelden. Wij eischen van die hoofden, onder leiding van onze ambtenaren, evengoed een verlicht en op de ontwikkeling van land en volk gericht bestuur, als wij zelf in de onder ons rechtstreeksch gezag staande landen uitoefenen.

Met het oog op de belangen der inlandsche bevolking in de zelfbesturende rijkjes was het noodig, de macht der vorsten, die veelal in de eerste plaats hun eigen belangen behartigden, als het kon langs vriendschappelijken weg of, wat meermalen noodig was, gewapenderhand, in te perken.

De verhouding dier vorsten tot het Gouvernement wordt bepaald door de bovengenoemde contracten, waarvan eenige reeds van lang vóór 1900 dateerden, doch die daarna herhaaldelijk zijn gewijzigd. De vorsten zijn geleidelijk in de vrije uitoefening van hun bestuursbevoegdheid beperkt en daarbij meer en meer aan door ons gezag gestelde regelen gebonden.

Met de in den laatsten tijd (na 1900) in onderwerping gekomen of gebrachte inlandsche vorsten werden in den regel geen gewone contracten meer gesloten. Zij hebben de bovenbedoelde „korte verklaring” van 3 artikelen moeten onderteekenen, in hoofdzaak inhoudende de erkenning, dat de vorst het bestuur over zijn gebied uit handen van het Gouvernement heeft ontvangen en belooft, alle bevelen, hem uit naam van het Gouvernement door diens ambtenaren te geven, getrouwelijk te zullen opvolgen. Deze korte verklaring laat het Gouvernement een veel grooter mate van inmenging in de bestuursaangelegenheden der zelfbesturende rijkjes toe dan de contracten van vroeger.

Zoo is door en onder het bestuur van Gouverneur-Generaal van Heutsz de grondslag gelegd tot het bereiken van het groote doel, waarnaar verder zal worden gestreefd: de gelijkmaking en voorzoover noodig, de ineensmelting der verschillende deelen van Nederlandsch-Indië tot een groot geheel, geregeerd volgens dezelfde beginselen, welke in de eerste plaats gericht zijn op den vooruitgang in welvaart der inlandsche bevolking.

Veel inspanning, bekwaamheid en beleid zullen, naast groote geldelijke uitgaven, noodig zijn om dit schoone doel te verwezenlijken, maar de Buitenbezittingen zelf zullen, nu zij toegankelijk

gemaakt zijn voor hen, die hun geld en werkkracht wenschen te geven, daartoe de middelen verschaffen. De groote sommen, die voornamelijk in de Oostkust van Sumatra door de teelt van produkten als tabak, rubber en kokosnoten, en de winning van petroleum zijn verkregen, doen met grond verwachten, dat andere streken evenzeer winstgevend gemaakt kunnen worden.

De invloed van een krachtig en de belangen der inlandsche bevolking behartigend bestuur heeft ook in andere deelen van Sumatra zijn goede werking niet gemist. En waar, hier en daar, zooals op Soemba, Ceram en andere eilanden nu en dan nog met kracht van wapenen moet worden opgetreden, daar zal de bevolking, evenals dit elders geschiedde, langzaam maar zeker, tot het inzicht komen, dat ten slotte door onderwerping aan ons gezag en het opvolgen der gegeven bevelen, haar eigen belangen het best worden behartigd.

In Dec. 1916 werd het regeeringsreglement (zie bl. 105) gewijzigd en aangevuld met een nieuw hoofdstuk, inhoudende de instelling van een vertegenwoordigend lichaam, Volksraad genoemd, met het doel aan de ingezetenen van Nederlandsch-Indië gelegenheid te geven mee te werken aan de behartiging hunner belangen. Deze Raad bestaat uit ten minste 39 leden. De voorzitter wordt door den Koning benoemd; van de overige leden benoemt de Gouverneur-Generaal ten hoogste de helft; de andere leden worden gekozen door de gewestelijke Raden.

Verwacht mag worden, dat door de instelling van den Volksraad de belangen van land en volk zullen worden bevorderd.

Algemeen neemt de belangstelling van de bevolking voor onderwijs en ontwikkeling toe; de maatregelen voor de behartiging van haar stoffelijke en geestelijke belangen o.a. door de oprichting van scholen, worden meer en meer op prijs gesteld.

Tot het vestigen van betere inzichten onder haar landgenooten

omtrent opvoeding en onderwijs heeft Raden Adjäng Kartini, dochter van den Regent van Japara en echtgenoot van den Regent van Rëmbang veel bijgedragen. Haar denkbeelden hebben aanleiding gegeven tot de uitbreiding van het onderwijs aan Javaansche meisjes en de oprichting van afzonderlijke meisjesscholen,

Raden Adjäng Kartini.
1879—1904.

waaronder de naar haar genoemde Kartinischolen wel het meest bekend zijn.

Voor de opleiding van inlandsche meisjes tot onderwijzeres, waaraan de behoefte groot was, is in 1918 te Salatiga een kweekschool opgericht, op denzelfden voet als de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers.

Met groote inspanning blijft de regeering de besmettelijke ziekten, zooals pest, typhus en malaria bestrijden. De pestziekte op Java is als nagenoeg bedwongen te beschouwen. Haar bestrijding heeft groote verbetering gebracht in den woningbouw en daardoor een gunstigen invloed uitgeoefend op de volksgezondheid.

Door de zorg voor goed drinkwater en het ophoogen van moerasgronden worden typhus en malaria te keer gegaan.

De gevolgen van den nu geëindigten wereldoorlog, die in Europa ontzettende verwoestingen heeft aangericht en millioenen menschenlevens heeft gekost, zijn in Nederlandsch-Indië in veel geringer mate gevoeld dan in Nederland.

In den tijd dat het scheepvaartverkeer met Europa geheel stil lag, heeft de handel nieuwe betrekkingen weten aan te knopen, waarvan een uitgebreid verkeer tusschen Nederlandsch-Indië, Amerika en Oost-Azië het gevolg was. Hierdoor ontstonden te Batavia voor den verkoop van thee, rubber, tin en andere produkten markten, die aan de algemeene welvaart zeer ten goede kwamen.

Deze feiten en de te verwachten ontginning op ruime schaal van de waardevolle delfstoffen, in Indië's bodem aanwezig, zullen het mogelijk maken, steeds grooter bedragen ten dienste van de ontwikkeling en vooruitgang der bevolking aan te wenden.

Tijdrekenkundig overzicht.

- ± 1278. Stichting van het rijk van Modjopait.
- 1419. Malik Ibrahim sterft te Grèsik.
- 1497. Vasco de Gama vindt den zeeweg naar Indië.
- 1506. De Portugeezen krijgen vasten voet in Indië.
- 1511. Verovering van Malaka door de Portugeezen.
- 1518. Inneming van Modjopait door den vorst van Dëmak.
- 1526. Hasan Oedin verovert Padjadjaran. Stichting van Bantam.
- 1575. Soetawidjaja, vorst van Mataram. Hij breidt zijn heerschappij over de omliggende staten uit.
- 1580. Portugal door de Spanjaarden veroverd.
- 1594—1596. De Nederlanders trachten door het noorden den zeeweg naar Indië te vinden.
- 1595—1596. Eerste zeetocht naar Indië onder P. Keijser en C. de Houtman.
- 1598. Tweede scheepstocht naar Indië onder Van Neck en Van Waerwijck.
- 1599. De gebroeders De Houtman te Atjeh.
- 1601. Wolfert Harmensz. drijft de Spaansche zeemacht op de vlucht.
- 1602. Oprichting der Vereenigde O.-I. Compagnie.
- 1606. Matelief verslaat de Portugeezen.
- 1608. Aria Mënggala tot rijksbestuurder te Bantam aangesteld.
- 1609. Spex sticht een factorij in Japan.
- 1610. Pieter Both eerste Gouverneur-Generaal.
- 1618. Het kantoor te Djëpara uitgeplunderd.
- 1619. Stichting van Batavia.
- 1623. Soerabaja door Sultan Agëng ingenomen.
- 1628. Eerste belegering van Batavia.
- 1629. Tweede belegering van Batavia.
- 1641. Verovering van Malaka op de Portugeezen.
- 1646. Dood van Sultan Agëng van Mataram en van den G.-G. Van Diemen.
- 1650. Reglement op het beleid der regeering vastgesteld.
- 1651. Antonie van Riebeeck sticht de Kaapkolonie.
- 1651—1683. Regeering van Sultan Agëng of Tirtajasa van Bantam. Hij sterft in 1692 te Batavia.
- 1661. De Chinees Coxinga verovert Formosa. Antonius Hambroek.

- 1667. Speelman sluit het Bonggaaisch verbond, waarbij de vorsten van Zuid-Celebes de opperheerschappij der Compagnie erkennen.
- 1675—1681. Opstand van Taroeno Djojo. Antonie Hurdt, Tak, Poleman en Couper.
- 1677. Amangkoe Rat I sterft en wordt opgevolgd door Amangkoe Rat II.
- 1679. Toeroeno Djojo geeft zich over en wordt door Amangkoe Rat II vermoord.
- 1685. Opstand van Soerapati.
- 1700. De koffiëboon door Zwaardekroon van Malabar naar Java overgebracht.
- 1704. Amangkoe Rat II sterft.
- 1704—1708. Eerste successie-oorlog op Java. De Wilde. Knol. Valentijn. Soenan Mas verbannen.
- 1711. De eerste partij koffië naar Nederland verzonden.
- 1719. Pakoe Boewono I sterft.
- 1719—1723. Tweede successie-oorlog op Java.
- 1722. Samenzwering van Pieter Erbeveld.
- 1740. Opstand en moord der Chineezten te Batavia.
- 1749. Pakoe Boewono II sterft.
- 1749—1755. Oorlog tegen Mangkoe Boemi. Hij wordt bij den vrede Sultan van Djokjakarta. Splitsing van het rijk van Mataram.
- 1757. Mas Said onderwerpt zich en krijgt eenig gebied met den titel van Pangeran Ario Mangkoe Nègoro.
- 1780—1784. Oorlog met Engeland.
- 1796—1802. Hernieuwde oorlog met Engeland, geëindigd met den vrede van Amiens. De Engelschen veroveren Ceylon en de Kaapkolonie.
- 1800. Opheffing der O.-I. Compagnie. De Bataafsche republiek neemt haar bezittingen in O.-Indië over tegen de verplichting tot betaling van haar schulden.
- 1806. De Engelschen veroveren voor de tweede maal de Kaapkolonie.
- 1808—1811. De G.-G. Daendels voert veel hervormingen in.
- 1811—1816. Het Engelsche tusschenbestuur.
- 1816—1819. Teruggave der koloniën aan Nederland.
- 1821. Expeditie tegen Palembang.
- 1821. Begin der Padri-onlusten.

1824. Tractaat met Engeland.
1825. Het sultanaat in Palembang afgeschaft. Palembang komt onder rechtstreeksch bestuur.
- 1825—1830. Oorlog tegen Dipo Nègoro.
1830. Invoering van het cultuurstelsel.
- 1846—1849. Expeditiën naar Bali. Inneming van Djagaraga.
1854. De Chineezèn in Montrado onderworpen.
1855. Nieuw regeeringsreglement ingevoerd.
1859. Generaal Van Swieten onderwerpt Bone.
1860. Afschaffing der slavernij. Bandjërmasin onder rechtstreeksch bestuur van het Ned. Ind. Gouvernement.
- 1859—1862. Opstand te Bandjërmasin.
1873. De oorlog aan Atjeh verklaard. Eerste Expeditie. Generaal Köhler sneuvelt.
1874. Tweede Expeditie naar Atjeh. Generaal Van Swieten bezet den kraton.
1877. Kolonel, later generaal Van der Heijden, militair en civiel gezaghebber in Atjeh. Expeditie naar Samalangan.
1883. Vulkanische uitbarsting op het eiland Krakatau.
1885. Concentratie der stelling in Atjeh.
1892. Uitbarsting van den Goenoeng Awoe op Sangi.
1894. Expeditie naar Lombok. Inbezitneming van het eiland.
1896. Toekoe Oemar's verraderlijke toeleg mislukt. Tochten in het vijandelijk gebied en oprichting van vele sterkten.
- 1905—1906. Krijgstochten op Celebes tegen Bone. Goa en Loewoe. Zuid- en Midden-Celebes onder rechtstreeksch bestuur gebracht.
- 1906—1907. Badoeng en Tabanan op Bali onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Contracten met de bestuurders van Bangli, Kloengkoeng, Gianjar en Karangasëm. Deze landschappen worden vereenigd tot een afdeeling Zuid-Bali, onder een assistent-resident.
1911. De pest breekt uit in Oost-Java.
1912. Aanleg van een spoorlijn in Zuid-Sumatra en van een haven te Soerabaja en te Makasser.
1916. Wijziging van het regeeringsreglement van 1855. Instelling van een Volksraad.
1919. Voltooing der havenwerken te Soerabaja en Makasser. Nieuwe uitbarsting van den G. Kêloet.

**Naamlijst der Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch
Oost-Indië.**

Pieter Both	1610—1614
Gerrit Reijnst	1614—1615
Laurens Reaal	1615—1619
Jan Pieterszoon Coen	1619—1623
Pieter Carpentier	1623—1627
Jan Pieterszoon Coen	1627—1629
Jacques Specx	1629—1632
Hendrik Brouwer	1632—1636
Antonie van Diemen	1636—1645
Cornelis van der Lijn	1645—1650
Carel Reiniersz	1650—1653
Mr. Joan Maetsuijker	1653—1678
Rijklof van Goens	1678—1681
Cornelis Speelman	1681—1684
Johannes Camphuijs	1684—1691
Willem van Outhoorn	1691—1704
Joan van Hoorn	1704—1709
Abraham van Riebeeck	1709—1713
Christoffel van Swol	1713—1718
Hendrik Zwaardcroon	1718—1725
Mattheus de Haan	1725—1729
Mr. Diederik Durven	1729—1732
Dirk van Cloon	1732—1735
Abraham Patras	1735—1737
Adriaan Valckenier	1737—1741
Johannes Thedens	1741—1743
Gustaaf Willem baron van Imhoff	1743—1750
Jacob Mossel	1750—1761
Petrus Albertus van der Parra	1761—1775
Jeremias van Riemsdijk	1775—1777
Reinier de Klerk	1777—1780
Mr. Willem Arnold Alting	1780—1796
Mr. Pieter Gerardus van Overstraten	1796—1801

Johannes Siberg	1801—1804
Albertus Henricus Wiese	1804—1808
Mr. Herman Willem Daendels	1808—1811
Jan Willem Janssens	1811

ENGELSCHE TUSSCHENBESTUUR.

Lord Minto	1811	
Thomas Stamford Raffles	1811—1816	(Luit.-G.)
Jon Fendall	1816	idem.

Mr. C. Th. Elout, G. A. G. P. baron van der Capellen en A. A. Buyskes, Commis- sarissen-Generaal	1816—1819	
G. A. G. P. baron van der Capellen	1819—1826	
H. M. baron de Kock	1826—1830	(Lt G.-G.)
Graaf van den Bosch	1830—1833	
J. C. Baud	1833—1836	(waarnd.)
D. J. de Eerens	1836—1840	
C. S. W. graaf van Hogendorp	1840—1841	(waarnd.)
Mr. P. Merkus	1841—1843	(waarnd.)
Mr. P. Merkus	1843—1844	
Jhr. J. C. Reijntz	1844—1845	(waarnd.)
J. J. Rochussen	1845—1851	
Mr. G. I. Bruce	overleden vóór zijn vertrek.	
Mr. A. J. Duijmaer van Twist	1851—1856	
C. F. Pahud	1856—1861	
Mr. L. A. J. W. baron Sloet v. d. Beele	1861—1866	
Mr. P. Mijer	1866—1872	
Mr. P. Loudon	1872—1875	
Mr. J. W. van Lansberge	1875—1881	
F. s' Jacob	1881—1884	
O. van Rees	1884—1888	
Mr. C. Pijnacker Hordijk	1888—1893	
Jhr. C. H. A. van der Wijck	1893—1899	
W. Rooseboom	1899—1904	
J. B. van Heutsz	1904—1909	
A. W. F. Idenburg	1909—1916	
Mr. J. P. graaf van Limburg Stirum	1916—	

J. L. HOOFTMAN en K. G. HOUWEN,
NEDERLANDSCH-INDIË.

AARDRIJKSKUNDIG LEESBOEK.

- I. Naar Nederlandsch-Indië, met 36 zwarte en 2
gekl. plaatjes en 1 uitslaand kaartje . 8e druk f 0,55
- II A. Java, met 42 zwarte en 2 gekl. plaatjes en een
uitslaand kaartje van Java 8e druk - 0,55
- II B. Java en Buitenbezittingen, met 60 zwarte en 2
gekleurde plaatjes en uitslaand kaartje 7e druk - 0,55
- LEERBOEKJE, geïllustreerd 0,20

Voor de school zijn deze boekjes als geknipt. De jeugd houdt nu eenmaal van het concrete en daarvan is hier op voorbeeldige wijze partij getrokken. Van deze aardige lesjes zal bij den leerling heel wat „blijven hangen”. Deze geheel eenige boekjes kunnen we onze collega's aan Christelijke scholen met volle vrijmoedigheid en met aandrang aanbevelen. *Paed. Tijdschr. v. h. Chr. Onderwijs.*

De reis naar Indië is hier uitstekend beschreven; het verhaal is nergens vervelend, en men kan wel zien dat de auteurs geen moeite hebben gespaard om zoo juist mogelijk te zijn. Het boekje is daarenboven aardig geïllustreerd. *Alg. Handelsblad.*

Hooftman en Houwen geven zeer mooie en boeiende verhalen en beschrijvingen, waarbij de werken der beschaving niet vergeten worden, b.v. het Suez-kanaal en zijn geschiedenis en de invloed der Europeanen en het Christendom in Indië. Ook de koloniale oorlogen, zooals die in Atjeh, worden hier behandeld op een wijze, zooals het naar onze meening behoort. *Uit: Vrede door Recht.*

Dit werkje mag bepaald een aanwinst voor de school genoemd worden. De illustraties zijn zeer aantrekkelijk; de kennis, welke de schrijvers den lezer willen bijbrengen, is op bevattelijke wijze meegedeeld, 't geheel is zeer onderhoudend. 't Boekje heeft tal van goede eigenschappen, die 't een blijvende plaats in de school zoowel als in 't huisgezin zullen bezorgen. Wie 't eerste deeltje gelezen heeft, verlangt naar 't tweede. *Weekbl. v. Gymn. en M. O.*

P. R. BOS—C. L. VAN BALEN, Volledige Aardrijkskundige Leergang voor de Volksschool:

Nederland, 1e deeltje, geïllustreerd	4e druk f	0,55
Europa en de Wereld, 2e deeltje A, geïllustreerd	4e druk	0,55
of Landen van Europa en werelddeelen te zamen		
Europa en de Wereld, 2e deeltje B, geïllustreerd		0,55
Landen van Europa en werelddeelen afzonderlijk		
De Wereld, Oost- en West-Indië en Nederland, 3e deeltje, geïll., 3e dr.		0,55
Atlas van Nederland	3e druk	0,35
Eerste teekenschrift van Nederland	2e druk	0,20
Invulatlas van Nederland	4e druk	0,20
Eerste Atlas voor de Volksschool in 16 kaarten	12e druk	0,50
of Atlas der geheele Aarde A, Landen van Europa en werelddeelen te zamen	2e dr.	0,65
Atlas der geheele Aarde B, Landen van Europa en werelddeelen afzond.	2e dr.	0,65
Invulatlas der geheele Aarde	4e druk	0,45
Atlas voor de Volksschool in 42 kaarten en 51 platen, bewerkt door J. F. NIERMEYER en C. L. VAN BALEN, ingenaaid f 1,60, gecartonneerd f 2,00, gebonden	28e druk	2,35
Toelichting	2e druk	0,30
Globe (hoofdelijk leermiddel), per dozijn in doos	2e druk	1,40

Bovenstaande boekjes en atlassen kunnen in de volgende leerjaren gebruikt worden:

Nederland	} in het vierde leerjaar of in de laatste helft van het derde en in het vierde leerjaar.
Atlas van Nederland	
Eerste Teekenschrift van Nederland	

Desverkiezende als uitvoeriger atlas hiernevens: de Eerste atlas voor de Volksschool.

of Europa en de Wereld A, Landen van Europa en werelddeelen te zamen	} in het vijfde leerjaar.
Europa en de Wereld B, Landen van Europa en werelddeelen afzonderlijk	
of Atlas der geheele aarde A, Landen van Europa en werelddeelen te zamen	
Atlas der geheele aarde B, Landen van Europa en werelddeelen afzonderlijk	
Invulatlas der geheele aarde	

Desverkiezende als uitvoeriger atlas hiernevens: de Atlas voor de Volksschool, en als hoofdelijk leermiddel voor de allereerste grondbegrippen der wiskundige aardrijkskunde, de Globes.

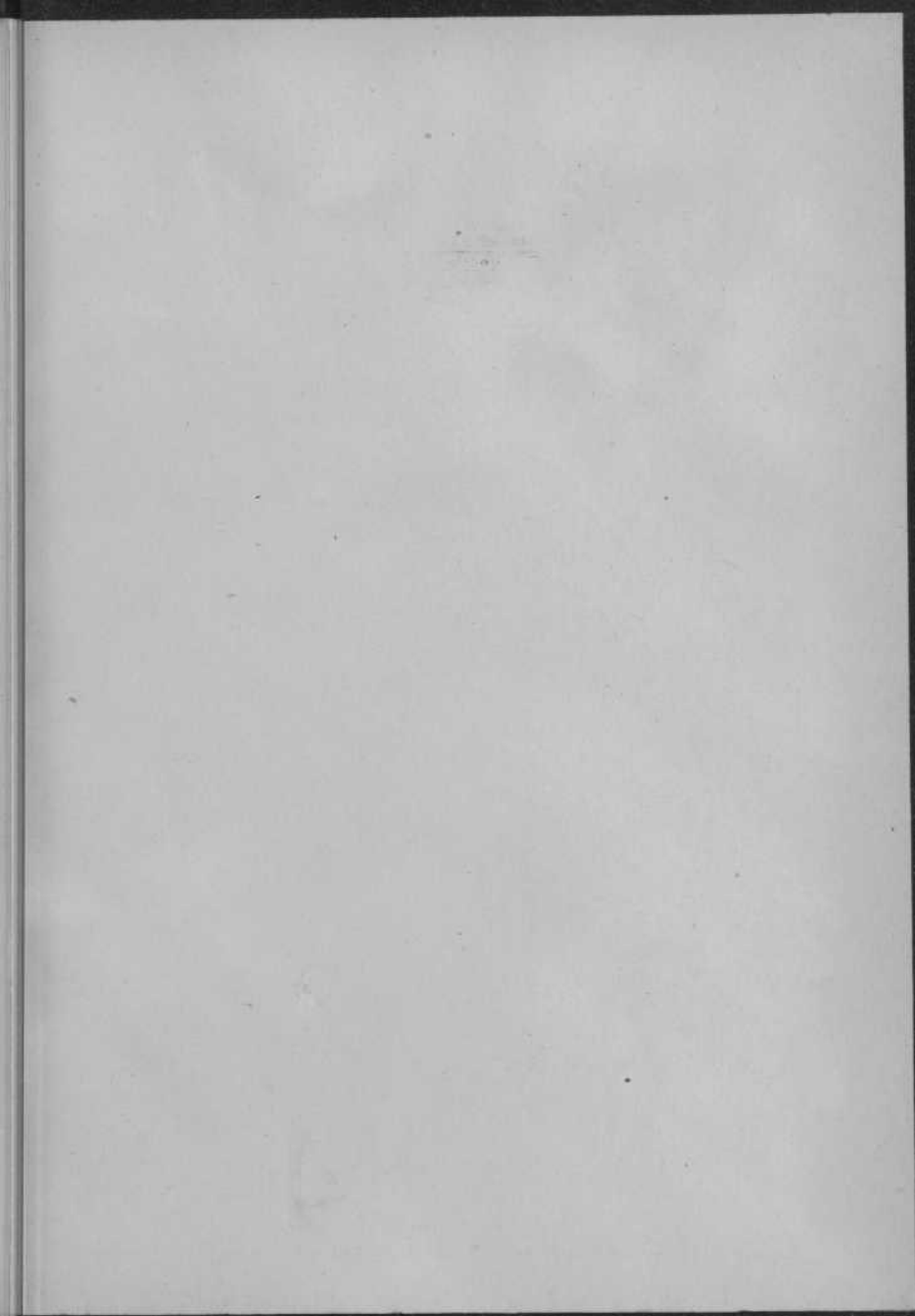
De Wereld, Oost- en West-Indië en Nederland	} in het zesde leerjaar.
Invulatlas van Nederland	
De atlassen en invulatlas der voorafgaande leerjaren	

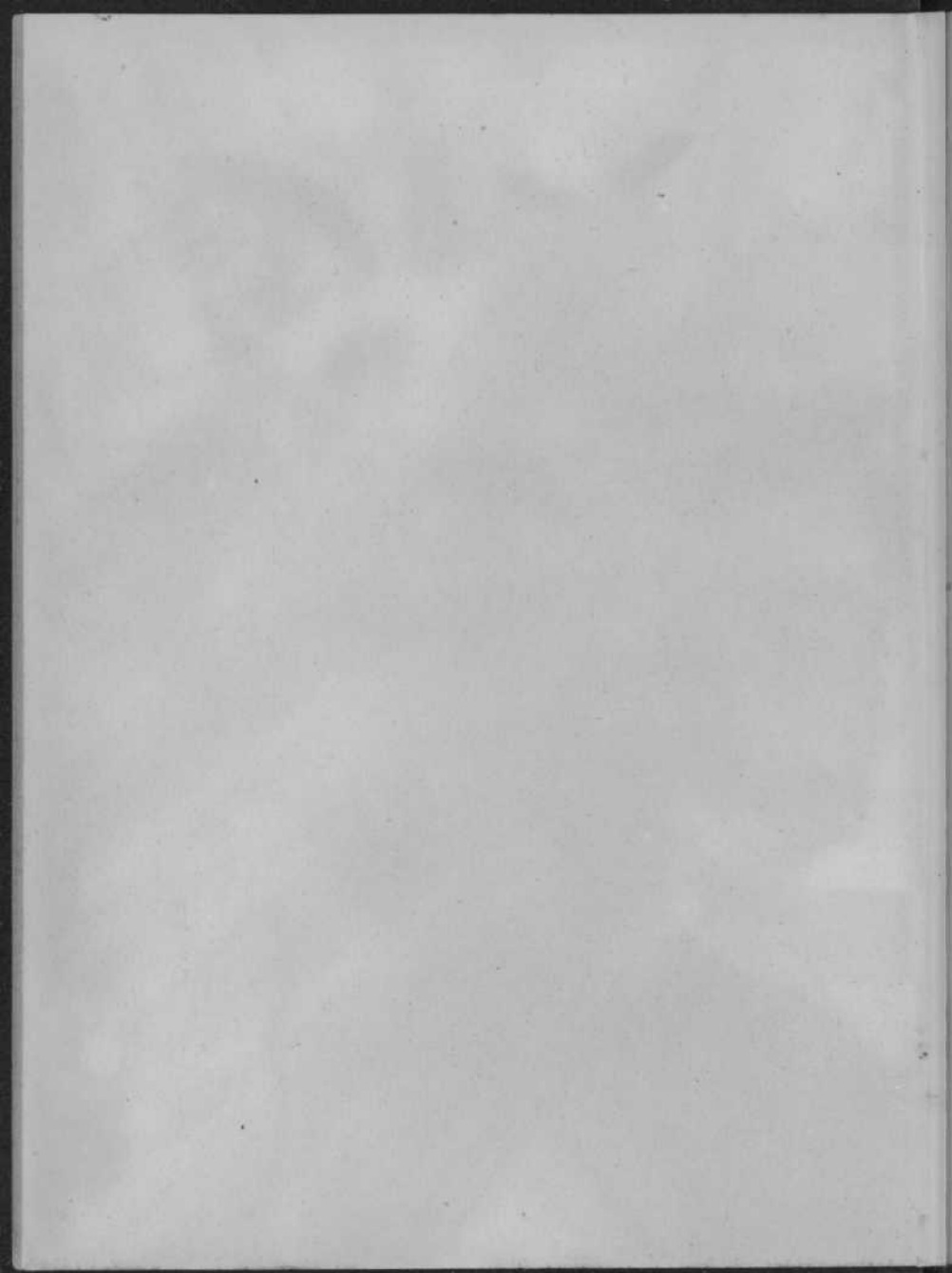
* * *

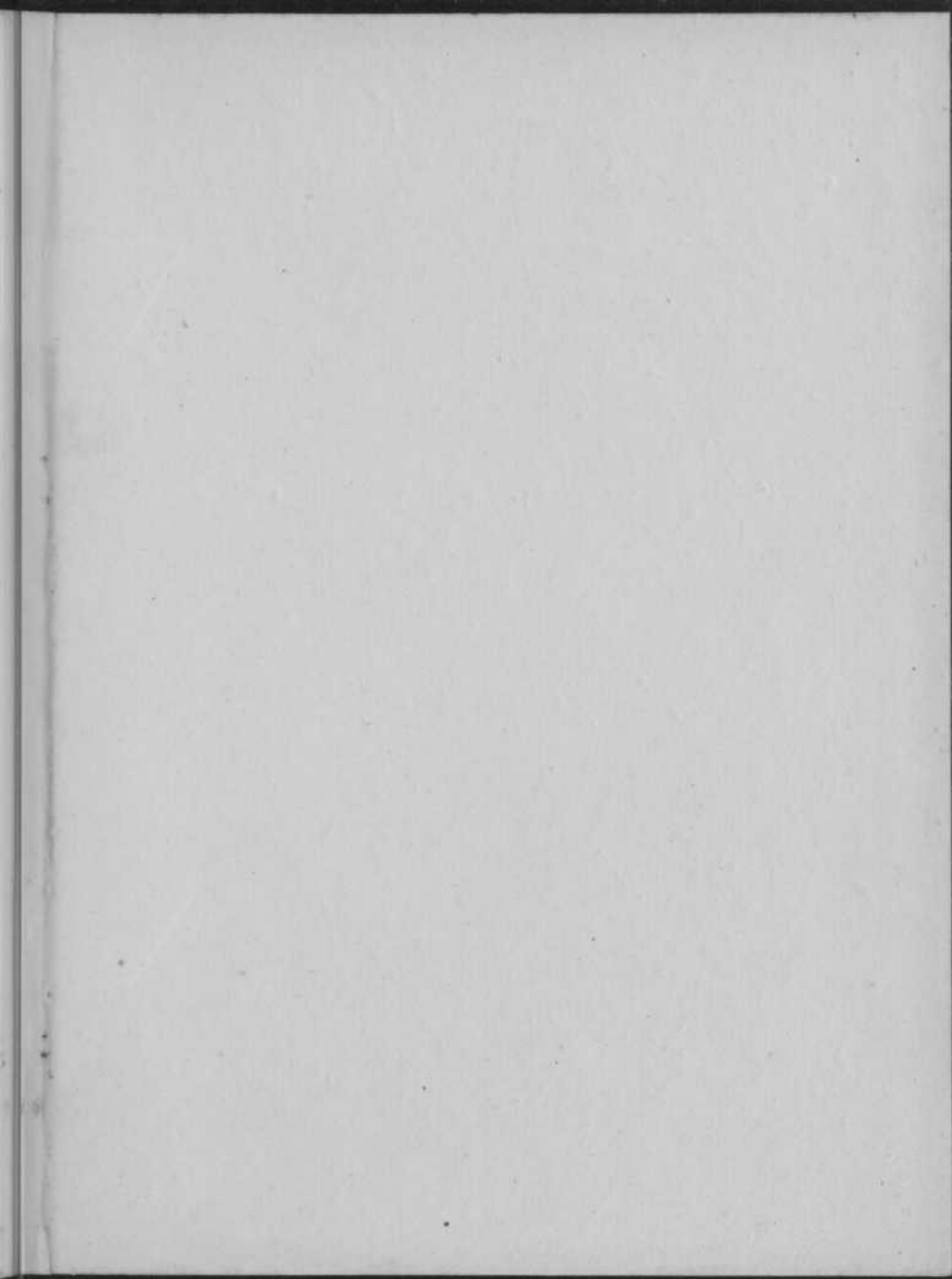
Scholen met beperkt leerplan kunnen met de boekjes en atlassen van het vierde en vijfde leerjaar, welke een afgerond geheel geven, volstaan.

* * *

In een korte toelichting worden de gang der methode en de wijze, waarop de schrijver enkele zaken aan de kinderen duidelijk maakt, uiteengezet.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

W. VAN GELDER, SCHOOLATLAS VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

VIJFTIENDE, HERZIENE EN VERMEERDERDE DRUK.

(Met alphabetische lijst van alle namen).

Prijs, ingenaaid f 2,90, gebonden f 3,90

Het verheugt ons telkens van dezen atlas een nieuwen druk te zien verschijnen, omdat elk dier drukken weer een aanvulling, uitbreiding en verbetering is, en voortdurend bemerkt men, dat de bewerker het oog gericht houdt op alles wat er in Indië verandert, om dat op den atlas aan te brengen. Deze atlas geeft met zorg uitgekozen dat, wat men over het algemeen in Nederland over Indië noodig heeft te weten, en dat alles in een goed uitgevoerd, duidelijk beeld. Wij kunnen dezen atlas wegens de praktische inrichting ten zeerste aanbevelen.

Tijdschr. voor economische geographië.

De eerste en blijvende indruk van deze atlas is een zeer goede; het is uitstekend verzorgd typografisch werk. Vooral de keuze der kleuren heeft hiertoe het hare bijgedragen.

Aanschaffing van deze zeer goedkoope atlas raden wij een ieder, die eenige belangstelling voor Indië heeft, ten zeerste aan. *Indologenblad.*

W. VAN GELDER, UIT INDIË DE AARDE ROND.

AARDRIJKSKUNDIG LEERBOEKJE VOOR DE
LAGERE SCHOLEN IN NED. OOST-INDIË.

- I. Nederl. Oost-Indië, met 40 plaatjes, 8e druk f 0.50
- II. Nederland, Europa en de overige wereld-
deelen, met 30 plaatjes 5e druk - 0,50

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.